

CELE TREI CRIȘURI

Revistă de cultură

Director: Antonio FAUR

Sărbătorirea Zilei naționale a României la Oradea - 1 Decembrie 2008

COLABORATORII ACESTUI NUMĂR:

**Corneliu CRĂCIUN, Adrian DUME, Mihai GEORGITĂ, Antonio FAUR,
George-Ciprian ROBOTIN, Costin SCURTU, Lucian SCURTU, Vasile TODORICI**

CELE TREI CRIȘURI
Director-fondator: George BACALOGLU
Director (seria a II-a): Dr. Viorel FAUR

Revista apare cu sprijinul Consiliului Municipal Oradea

REDACTȚIA:

Viorel FAUR,
secretar general de redacție

Redactori – istorie:

Barbu ȘTEFĂNESCU
Ioan HORGA

Redactori – literatură:

Corneliu CRĂCIUN
Miron BLAGA

Redactori-actualitate:

Flaminia FAUR
Radu ROMÎNAȘU
Florin ARDELEAN

CELE TREI CRIȘURI
ISSN-1221-5716

Revistă de cultură
Redacția: Oradea,
Aleea Rogerius, nr. 1,
Bl. G6, Ap.78

Tipar: Metropolis SRL Oradea
Tel.: 0259 472 640,
0729 845 160

CUPRINSUL:

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

- **Adrian DUME**, *Raporturile regelui Ladislau al IV-lea Cumanul (1272-1290) cu Sfântul Scaun* 1
- **Mihai GEORGITĂ**, *A existat o comunitate de mesalieni români la începutul veacului al XVII-lea?*..22
- **Vasile TODORICI**, *Considerații privind implicarea asociațiilor culturale bănățene în formarea conștiinței naționale a tinerilor* 32
- **George-Ciprian Robotin**, *Ctitoriile lui Demetriu Radu din perioada episcopatului orădean (1903-1920)* 46
- **Costin SCURTU**, *Aspecte cu privire la situația aromânilor prezentată în ședințele Consiliului de Miniștri, noiembrie 1940 - decembrie 1943* 66
- **Antonio FAUR**, *Implicarea în evenimentele din 1946 a studenților Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj. Reflectarea acesteia în documente diplomatice franceze* 78

LITERATURĂ

- **Lucian SCURTU**, *Sonete* 105

RECENZII

- **Corneliu CRĂCIUN**, *Fețele poeziei* 110

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

Adrian DUME

**RAPORTURILE REGELUI LADISLAU AL IV-LEA CUMANUL
(1272-1290)
CU SFÂNTUL SCAUN**

Preluarea tronului Ungariei la 6 august 1272 de către Ladislau al IV-lea survine într-un moment în care relațiile dintre Scaunul apostolic și regalitatea maghiară nu erau tocmai cordiale.

Originea tensiunilor dintre cele două instituții trebuie căutată încă din timpul regelui Andrei al II-lea (1205-1235), când îi colonizează și apoi îi alungă pe cavalerii teutoni din țara Bârsei; regatul Ungariei este pus sub interdict de către Robert arhiepiscopul de Strigoni, dispută soluționată aparent prin jurământul făcut de monarhul maghiar în luna septembrie a anului 1233. Miza acestui ultim conflict dintre regele Ungariei și instituțiile ecleziastice va fi relevată de documentul din septembrie 1233, în care Andrei al II-lea promite că „Pe Iudei, Saracini și pe Izmaeliți de acum înainte nu-i vom mai pune în fruntea visteriei, monetăriei, a ocnelor, a strângerii dărilor sau a altor slujbe obștești și nici nu-i vom asemui pe aceștia cu dregătorii noștri și nici nu vom face ceva prin înșelăciune ca din această cauză creștinii să poată fi asupriți de dânșii, ..., nu vom îngădui ca Iudeii, Saracinii sau Izmaeliții să cumpere și să aibă robi creștini.”¹ Așadar, datorită crizei financiare prin care trecea regatul său, monarhul maghiar apelează la surse de finanțare necreștine; în schimbul unor importante sume de bani necreștini, în principal evrei, îi puneau în diferite slujbe obștești, de unde își puteau recupera și înmulți investiția. Aceste manevre deranjau, evident, atât oficialitățile ecleziastice, cât și pe nobilii creștini din regat, ce doreau un post aducător de profit în fruntea monetăriei, visteriei sau ocnelor. Un alt motiv pentru care regele fusese excomunicat era limitarea competenței bisericii în comerțul cu sare. Așadar, conflictul avea și cauze economice, dar pe lângă acestea exista și o luptă între regele Andrei al II-lea și Scaunul Pontifical pe seama unei prevederi prin care regele trebuia să-și acorde consimțământul în orice alegere într-o funcție ecleziastică din regat.²

Problemele dintre cele două instituții s-au menținut și chiar înmulțit în timpul regelui Bela al IV-lea (1235-1270).

Monarhul maghiar fiind confruntat cu o creștere a puterii nobiliare, va solicita ajutorul cumanilor. Astfel, în primăvara anului 1237, conducătorul cuman

¹ *Documente privind Istoria României, Veacul: XI, XII, și XIII*, vol. I, Transilvania, București, 1951, p. 264-270

² Șerban Turcuș, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 23

Kuthan emigrează în regatul Ungariei și se botează, încreștinându-se.³ Pentru a sancționa legătura dintre cele două comunități, monarhul îl va căsători pe moștenitorul tronului, viitorul rege Ștefan al V-lea (1270-1272), cu fiica conducătorului cuman.⁴ Însă integrarea cumanilor în societatea maghiară se va produce foarte greu din mai multe motive, printre care, demnă de semnalat ar fi oscilarea între deschidere către lume și închidere în sine, între toleranță generoasă și neîncredere fricoasă a populației și nobilimii maghiare față de cumani.⁵ Un alt motiv ce va duce la integrarea greoaie a cumanilor va fi numărul mic al celor ce devin creștini cu adevărat, marea masă a cumanilor rămânând păgână în marea majoritate a obiceiurilor și modului de viață, mod de viață pe care îl va adopta și regele Ladislau al IV-lea.⁶ Este de înțeles cum unele cutume ale unei populații nomade erau greu de transformat într-un timp scurt. Tensiunile dintre cumani și nobilimea maghiară vor ieși la iveală încă de la începutul așezării populației turcice în regatul Ungariei. Tocmai în momentul în care ofensiva tătaro-mongolă era în plină desfășurare, nobilimea maghiară va răspândi zvonul că acești cumani au venit în regatul Ungariei ca aliați ai mongolilor, pentru ca apoi, cu prima ocazie, să le sară ungurilor în spate; în acest context, principele cuman Kuthan este atacat și ucis, provocând astfel plecarea luptătorilor săi în Bulgaria, iar regele rămâne cu patru săptămâni înainte de lupta decisivă de la Mohi fără luptătorii săi cei mai puternici.⁷ Incidentul nu va opri colonizarea cumanilor în regatul maghiar, procesul fiind reluat de Bela al IV-lea imediat după invazie, urmând ca legătura matrimonială dintre Ștefan al V-lea și fiica conducătorului cuman să constituie liantul ce urma să pecetluiască împăcarea cu acești nomazi. Însă reluarea demersului va aduce cu sine și tensionarea relațiilor, atât cu nobilimea, cât și cu Sfântul Scaun, în timp ce asimilarea acestei populații va mai dura două-trei secole.

Momentul invaziei tătaro-mongole va acutiza și mai mult tensiunile dintre Scaunul Apostolic și monarh; ultimul îi va reproșa suveranului pontif, în termeni nu tocmai adecvați stilului diplomatic, lipsa unui suport militar, în termeni feudali - lipsa de funcționare a lui „consilium et aurilium”⁸.

A fost un moment al revoltei disperate a regelui Bela al IV-lea față de modul teocratic de conducere al scaunului papal, dar evident văzut în cadrul practicilor feudale; lupta monarhului împotriva ascensiunii hierocratice este văzută de acum ca un document al autorității regale fiind bine probată de opoziția declarată față de primul și unicul cardinal maghiar din epoca lui Ștefan Vancsa. Arhiepiscopul de Kalocsa și cancelarul regal Benedict l-au susținut pe monarhul

³ Idem, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, 2001, p. 118

⁴ *Ibidem*

⁵ Paul Lendvai, *Ungurii: timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, București, 2001, p. 59

⁶ Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of medieval Hungary. 895-1526*, London – New York, 2001, p. 108-109

⁷ Paul Lendvai, *op.cit.*, p. 60

⁸ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun ...*, p. 119.

Bela al IV-lea în conflictul pe care acesta l-a declanșat cu Sfântul Scaun cu ocazia înlocuirii din scaun a lui Ștefan Vancsa, promovat în 1253 la demnitatea de cardinal, cerându-i papei Inocențiu al IV-lea recunoașterea opțiunii sale.⁹

Un alt motiv al animozității dintre cele două instituții îl va constitui faptul că monarhul maghiar își va căsători fiicele cu necatolici. Iată cum își justifică Bela al IV-lea demersul: „În interesul creștinătății și cu prețul umilirii majestății noastre regale, pe două dintre fiicele noastre le-am măritat cu cnezi ruteni, pe o a treia însă cu un polonez, pentru ca prin aceștia și prin alți străini din răsărit să primim știri despre misterioșii tătari”¹⁰. Cu siguranță, situația nu era deloc confortabilă pentru monarh; în menționata scrisoare către papa Inocențiu al IV-lea, el semnalează: „Din păcate, acum cu păgânii ne apărăm țara și cu ajutorul lor îi stăvilim pe dușmanii bisericii”¹¹. Sigur, aspectul nu este primordial, dar are relevanță asupra raporturilor dintre regele Bela al IV-lea și Sfântul Scaun. Conflictul dintre Bela al IV-lea și fiul său Ștefan va spori rolul oligarhiei maghiare; această evoluție a mării nobilimi se va perpetua și în timpul scurtei domnii a lui Ștefan al V-lea (1270-1272), când au loc chiar rupturi teritoriale.¹² Rupturile teritoriale se fac în favoarea lui Ottokar Premysl al II-lea, regele Boemiei, iar acestea constituie rezultatul unui conflict îndelungat între monarhia maghiară și cea boemă.¹³

Prin urmare, la 6 august 1272, momentul când Ladislau Cumanul urcă pe tronul regatului Ungariei, relațiile dintre regalitatea maghiară și Sfântul Scaun erau afectate de unele tensiuni.

Principalele cauze ale acestor tensiuni, așa cum am putut observa, erau: consolidarea poziției bisericii în regatul Ungariei, alungarea cavalerilor teutoni, numirile în funcțiile ecleziastice, faptul că în fruntea vistieriei, monetăriei, ocnelor sau slujbelor obștești ajungeau evrei sau păgâni cu bani, lipsa ajutorului acordat regelui de către instituția papală în momentul invaziei tătaro-mongole din 1241-1242 sau problema cumanilor. În tot acest timp, liantul ce trebuia să unească cele două forțe, adică cruciada împotriva ereticilor, schismaticilor și păgânilor din Europa răsăriteană, va deveni mai mult un motiv de dezbinare între cele două instituții - cea regală și cea papală.

Moartea monarhului Ștefan al V-lea și urcarea pe tronul Ungariei a unui rege minor îl vor încuraja pe Ottokar al II-lea să desfășoare în regat, mai ales în Slovacia, o campanie militară caracterizată prin jafuri și măceluri, rupând astfel o parte a regatului Ungariei.¹⁴ Intervenția papei Grigore al IX-lea¹⁵ a avut un rol important în încetarea ostilităților din partea regelui boem, însă am spune nu

⁹ Idem, *Sinodul....*, p. 28.

¹⁰ Paul Lendvai, *op.cit.*, p. 62.

¹¹ *Ibidem*, p. 65.

¹² Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun....*, p. 120

¹³ Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII – XVI*, Sibiu, 1944, p. 15-38.

¹⁴ *Ibidem*, p. 24.

¹⁵ *Ibidem*.

hotărâtor, pentru că succesiunea la tronul imperiului german putea constitui un motiv decisiv în încetarea acțiunilor militare. Succesiunea se va încheia cu un insucces pentru regele Ottokar al II-lea, pentru că prinții imperiului îl vor alege pe Rudolf de Habsburg.¹⁶ La aceste motive am adăuga unul deloc de neglijat, cum ar fi faptul că la conducerea regatului Ungariei va accede clanul Kőszégi considerat a fi un apropiat al regelui boem, iar în fruntea Transilvaniei va fi numit de către Henrik Kőszégi, un alt fost refugiat la curtea lui Ottokar al II-lea și anume Nicolaus Geregye.¹⁷ Acesta a fost unul din momentele când Sfântul Scaun intervine pentru ca Ladislau al IV-lea Cumanul să-și păstreze tronul, însă menținerea lui pe tronul regatului Ungariei s-a datorat, după cum am văzut, și unei conjuncturi favorabile.

Situația din regat în primii ani ai minoratului lui Ladislau al IV-lea este una demnă să îngrijoreze scaunul apostolic, mai ales dacă privim raportul adresat papei Grigore al X-lea la sfârșitul anului 1273 de către episcopul Bruno de Olmütz: „Acestea sunt pericolele care pândesc din regatul ungar creștinătatea: cel dintâi e faptul că din regat sunt ocrotiți Cumanii adversari nu numai ai străinilor, dar și ai locuitorilor regatului și care se folosesc de un chip de a lupta mai puțin obișnuit altora; necruțători și față de copii și bătrâni, ei trag la obiceiul ritului lor ticălos pe captivii lor tineri și tinere, prin care și-au consolidat într-atât puterea încât Ungaria și țările învecinate sunt amenințate de un pericol și un dezastru sigur și iminent. De asemenea, în regat sunt sprijiniți fâțiș ereticii și schismaticii [s. n.], fugiți din alte țări. Iată însăși regina Ungariei e cumană, iar cele mai apropiate rubedenii ale ei sunt și au fost păgâne”¹⁸. Al treilea pericol identificat de episcopul din Moravia era îngrozitoarea lăcomie ce exista în Ungaria.¹⁹ Cu siguranță că unele din relatările episcopului Bruno de Olmütz desemnează situații reale din regatul Ungariei, însă informațiile prezentate de el trebuie privite cu o oarecare circumspecție, asta datorită intereselor politice ale regatului din care episcopul făcea parte într-un moment în care regatul maghiar nu se poziționase foarte clar în conflictul dintre Ottokar al II-lea și Rudolf de Habsburg. Aflând toate aceste informații, Grigore al X-lea va atrage atenția facțiunilor nobiliare să-și tempereze pornirile și să sprijine autoritatea regală, același apel fiind făcut și către regele Boemiei.²⁰ Susținerea monarhului minor de către papă se datorează, probabil, încrederii pe care suveranul pontif o avea în viitorul rege al Ungariei, care fusese căsătorit încă de la vârsta de șapte ani cu fiica cea mare a regelui Neapolelui și Siciliei²¹, unul dintre cei mai importanți monarhi catolici ai vremii.

¹⁶ András Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe People in Medieval Hungary*, Budapest, 1989, p. 69-70.

¹⁷ Mihail Dan, *op.cit.*, p. 24.

¹⁸ Șerban Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și Imperiul Mongol*, București, 1993, p. 132-133.

¹⁹ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun ...*, p. 124.

²⁰ *Ibidem*, p. 120.

²¹ Pál Engel, *op.cit.*, p. 107.

Tulburări existau în această vreme și la nivelul monarhiei ecleziastice, unde scaunul arhiepiscopal de Strigoniu era vacant. Dificultățile apar odată cu lansarea a două candidaturi pentru postul respectiv, cei doi pretendenți fiind: Nicolaus, fost vice-cancelar regal, despre care se spunea că ar fi avut relații cu regina-mamă și că ar fi folosit amenințări și presiuni împotriva canonicilor ce se opuneau alegerii lui²², și Benedict prepozit de Arad, care fusese ales de canonici²³ și beneficiase de sprijinul partidei Kőszégi-Gutkeled²⁴. În final, disputa dintre cei doi va fi câștigată de Benedict, care va obține scaunul arhiepiscopal de Strigoniu.

Relațiile dintre Sfântul Scaun și tânărul rege maghiar se îmbunătățesc, mai ales după ce la Fövény, la sfârșitul anului 1274, Matei Csák îl învinge și ucide pe Henrik Kőszégi, care era principalul susținător din regatul Ungariei a lui Ottokar al II-lea în lupta cu Rudolf de Habsburg. Lupta internă va aduce regatul Ungariei în tabăra de susținători a lui Rudolf de Habsburg, devenit preferatul scaunului apostolic după căderea în dizgrația papalității a lui Ottokar Premysl al II-lea.²⁵ Totodată, victoria aducea eliberarea din mâinile clanului Kőszégi a fratelui mai mic al monarhului Ladislau al IV-lea, pe nume Andrei, pe care Henrik Kőszégi dorea să îl urce pe tron.²⁶

Problemele reapar odată cu moartea arhiepiscopului Benedict; monarhul maghiar îl va susține pe fostul candidat, Nicolaus, care era preferatul partidei Csakilor; alegerea sa în funcția de arhiepiscop de Strigoniu urma să întărească pozițiile clanului în voievodatul Transilvaniei.²⁷ Un alt candidat pentru acest post era episcopul de Veszprem, Petru Kőszégi, care, evident, nu era agreeat de rege și clanul Csák, pentru că numirea sa în cea mai înaltă funcție ecleziastică din regat ducea la întărirea poziției familiei Kőszégi în Ungaria. Animositățile dintre cele două familii aristocratice, ce se luptau pentru supremație în regatul Ungariei, vor duce la gesturi extreme pentru susținerea candidaților lor. Un astfel de gest este făcut de către palatinul Petru Csák, care atacă catedrala episcopală din Veszprem; în cursul acestei acțiuni, biblioteca și școala catedralei sunt arse.²⁸ Problema ocupării scaunului arhiepiscopal de Strigoniu, rămâne nerezolvată până după sosirea legatului apostolic Filip de Fermo în Ungaria.

În acest răstimp, are loc un eveniment important, monarhul maghiar împlinește vârsta la care poate prelua conducerea regatului, lucru confirmat și de congregația generală a regatului desfășurată la Rákos între 23-30 mai 1277.

²² Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, Cluj-Napoca, 2001, p. 178.

²³ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun...*, p. 121.

²⁴ Tudor Sălăgean, *op.cit.*, p. 37.

²⁵ Mihail Dan, *op.cit.*, p. 37.

²⁶ Gyula Kristó, *Az arany bullak szarada (Secolul bulelor de aur)*, Budapesta, 1993, p. 132.

²⁷ Tudor Sălăgean, „1274-1277: Transilvania în sistemul politic al lui Matei Csák” în V. Orga, I. Costea (coord), *Studii de istorie a Transilvaniei. Omagiu profesorului Pompiliu Teodor*, Cluj-Napoca, 2000, p. 321-322.

²⁸ Pál Engel, *op.cit.*, p. 108.

Tânărul rege va conduce, împreună cu Matei Csák, armata regatului în lupta de la Dürnkruitt (Marchfeld), în care se înfruntau Rudolf de Habsburg și Ottokar Premysl al II-lea. Armata lui Rudolf, alături de care lupta și armata lui Ladislau al IV-lea, în rândul căreia un rol important îl aveau cumanii²⁹, năvăliră în luptă cu strigățul „Christus, Roma!”, ca un nou semn că, luptând contra lui Ottokar al II-lea, care decăzuse din grația Sfântului Scaun, ei purtau în faldurile steagurilor lor devizele monarhiei universale a papalității.³⁰ Lupta se va încheia la 26 august 1278 cu victoria armatelor aliate ale lui Rudolf și Ladislau al IV-lea și cu înlăturarea prin moartea regelui Ottokar al II-lea a unui pericol permanent pentru hotarele regatului Ungariei.

Acestea sunt auspiciile sub care papa Nicolae al III-lea va trimite în Ungaria o legatie apostolică care să gestioneze problemele de la nivelul ierarhiei ecleziastice, să restaureze prestigiul și să restabilească pacea internă.³¹ Cel ales pentru legatie a fost episcopul Filip de Fermo. Legatul propriu-zis acționează liber, după judecata sa, dar în numele pontifului, al cărui vicar este. Asta înseamnă că el acționează în vice papae, asumându-și o parte din responsabilitățile papale pentru bisericiile care i-au fost încredințate; trebuia să fie primit ca și când ar fi primit un papă în persoană, să fie ascultat și să i se supună ca și cum ar fi papa în persoană.³² Fiind un legat de latere, Filip de Fermo se bucura de cea mai mare autoritate; el putea excomunica și pune sub interdict; această autoritate se exercita și asupra ordinelor religioase, având misiunea de a persecuta ereticii și de a încuraja predica.³³

Situația căreia trebuia să îi facă față Filip de Fermo este prezentată în scrisoarea prin care acesta este numit de către papa Nicolae al III-lea în funcția de legat apostolic în regatul „ai căror locuitori, fie că se dezbină între ei, prin învrăjbirile certurilor, fie că se izbesc fără noimă prin ciocniri reciproce și razboaie mai mult decât fratricide, de pe urma cărora, între altele, după ce darul păcii potrivit pentru toți muritorii a fost dat pradă pârii părăsirii, jilțul regesc este greu apăsător și odată înăbușită domnia acestuia, nu numai în regatul însuși sunt prădate bunurile credincioșilor, dar chiar și drepturile bisericilor și ale altor lăcașuri ale evlaviei ajung prinos de pradă, iar libertatea bisericească este doborâtă la pământ în chip nedemn, se iscă de aici primejdiile jalnice ale sufletelor, omorurile de nespuse ale persoanelor și alte pagube aproape fără șir”³⁴.

Tot în acest document sunt enunțate câteva din obiectivele prevăzute de papă pentru Filip de Fermo; „să smulgi și să distrugi, să risipești și să împrăștii, să cladești și să plantezi în numele domnului după cum ți se va părea potrivit, poruncindu-ți-se, totdata să te străduiești a săvârși și a te ocupa în acel regat, pe

²⁹ András Pálóczi-Horváth, *op.cit.*, p. 70-73

³⁰ Mihail P. Dan, *op.cit.*, p. 37

³¹ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun...*, p. 33

³² Idem, *Sinodul general...*, p. 33

³³ *Ibidem*, p. 34

³⁴ *Ibidem*, p. 113-114

lângă rege și între locuitorii regatului, atât acolo, cât și în pomenitele provincii, între fețele bisericești și laici și printre ceilalți oameni de orice stare, prerogativă sau condiție, de cele ce vor ține de slujirea lui Dumnezeu, cinstirea scaunului apostolic, respectarea regulilor canonice, refacerea libertății bisericești, trăinicia stării regești, cultivarea cinstei, restabilirea păcii, înălțarea celor săraci, precum și de mântuirea sufletelor și liniștea trupurilor”³⁵. Pe lângă aceste obiective, nu ar trebui omisă nici dorința Sfântului Scaun de creștinare a cumanilor, dar nici încercarea de aducere a creștinătății răsăritene în ansamblul ei sub controlul bisericii romane, îndeosebi după Conciliul de la Lyon II, ținut în 1274³⁶, iar creștinătatea răsăriteană din regatul Ungariei putea constitui un prim pas al demersului respectiv.

Cu siguranță că anturajul regelui Ladislau al IV-lea nu privea cu ochi buni sosirea legatului apostolic în Ungaria; prezența trimisului papal era văzută ca o amenințare la adresa autorității regale.³⁷ Această atitudine o aflăm dintr-o scrisoare prin care papa Nicolae al III-lea îl mustră pe rege: „se spune că tu temându-te de venirea lui stăteai pe gânduri dacă să-i împiedici intrarea în țara ta”³⁸. Tot acest document ne relevă faptul că după intrarea legatului apostolic în regat monarhul se va arăta binevoitor cu reprezentantul papal.

Venirea lui Filip de Fermo în regatul Ungariei a dus la rezolvarea problemei vacanței scaunului arhiepiscopal de Strigoni. Având de ales între Nicolaus, candidatul perpetuu, și Petru Kőszégi, legatul va alege un al treilea candidat, pe Lodomer, episcopul de Oradea, a cărui candidatură va beneficia în final și de acordul regelui³⁹; astfel era rezolvată o criză ce durase mai bine de doi ani.

Colaborarea bună dintre monarh și legatul de latere este argumentată și de ceea ce unii istorici numesc prima lege a cumanilor.⁴⁰ Documentul evocă scopul actului: „pentru ca să aducem în barca domnului, la unirea credinței, printre ceilalți, mulțimea cumanilor, însemnată în parte cu pecetea domnului, întrucât a primit taina botezului, deși până acum rătăcește pe calea moravurilor rele, și partea rămasă să o ducem dela închinarea păgânismului păgânității la cunoașterea credinței creștine”⁴¹. Așadar, scopul documentului era creștinarea mulțimii cumanilor; aflăm că o parte din aceștia s-au creștinat cu siguranță, fiind vorba de creștinările realizate de Bela al II-lea, care, creștinează în două rânduri: o dată 15.000 de cumani, iar a doua oară 40.000⁴²; dar aceștia nu respectă în totalitate moravurile creștine. La

³⁵ *Ibidem*, p. 115

³⁶ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 133

³⁷ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun...*, p. 124

³⁸ *Idem*, *Sinodul general...*, p. 138

³⁹ *Idem*, *Sfântul Scaun...*, p. 124

⁴⁰ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 79

⁴¹ *Documente privind Istoria României*, veacul al XIII-lea, C, Transilvania, vol. II, București, 1952, p. 205

⁴² Paul Lendvai, *op. cit.*, p. 60

stabilirea reglementărilor, participă și unele căpetenii cumane, care sunt menționate de document: „căpeteniile cumanilor Uzuz și Tolon au jurat în chip solemn înaintea acelui domn legat și a noastră, în numele lor și a obștii cumanilor, a căror împuternicire și încuventare spuneau că o au”⁴³. Ne-am oprit asupra acestui aspect pentru a face anumite precizări și anume: reprezentanții cumanilor, care jură să respecte hotărârile acestei legi, sunt Uzur (nu Uzuz) și Tolon (în traducere numele acestui conducător înseamnă „lună plină”)⁴⁴; dacă primul dintre aceștia este un lider consacrat, cel de-al doilea este mai puțin cunoscut, însă ceea ce cu adevărat surprinde este absența de la aceste reglementări importante ale conducătorului Alpar (sau Alpha), cel care după 1260 era considerat conducătorul suprem al cumanilor⁴⁵.

Absența conducătorului din document, credem noi, demonstrează că nu toți liderii cumanilor erau de acord cu prevederile actului, argumentul principal fiind că la a doua lege a cumanilor din 10 august 1279, în care acestora le sunt acceptate unele concesii, primul conducător al cumanilor este domnul Alpar. Documentul dintre 23 mai 1279 prevedea ca toți cumanii să se creștineze părăsind cultul idolilor, apoi aceștia „s-au îndatorat foarte deslușit să părăsească și să plece din corturile și casele lor de pâslă și să locuiască și să sălăjluiască în sate după obiceiul creștin în clădiri și case statornice și s-au lămurit să urmeze pe creștini în toate moravurile și riturile. În afară de acestea se vor înfrâna cu totul de la săvârșirea unor nelegiuiri și pricinuiuri de focuri, dela omorârea creștinilor și de la vărsari de sânge creștin în regatul și ținuturile supuse stăpânirii noastre”⁴⁶. De asemenea, documentul specifică și modalitatea de monitorizare a cumanilor, precum și atitudinea pe care trebuia să o adopte regele în eventualitatea în care cumanii nu-și respectau jurămintele: „vom proclama și porni împotriva zișilor cumani o expediție generală în regatul și în ținuturile supuse nouă la care vom pofti și vom face să fie poftiți prietenii noștri și ai regatului nostru”⁴⁷; cu alte cuvinte, regele își asuma pornirea unei cruciade împotriva cumanilor, dacă aceștia nu își respectau promisiunile. Totodată, documentul îi obliga pe cumani să părăsească „mănăstirile, bisericile și moșiile mănăstirilor, bisericilor și ale tuturor nobililor și ale celorlați creștini, pe care le-au cotropit și le-au stăpânit până acum pe nedrept”⁴⁸. Prin acest act, problema cumanilor părea rezolvată, dar nu era așa, pentru că majoritatea acestora era foarte atașată de cutume și, după cum am observat, nu toți liderii lor acceptaseră această lege; de aceea era greu ca mulțimea cumanilor să accepte aceste hotărâri.

⁴³ *Documente privind...*, vol. II, p. 206

⁴⁴ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 55

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ *Documente privind...*, vol. II, p. 206-207

⁴⁷ *Ibidem*, p. 207

⁴⁸ *Ibidem*, p. 207-208

Monarhul, care era el însuși cuman prin mama sa⁴⁹ și prefera compania cumanilor, aflându-se sub influența femeilor cumane,⁵⁰ nu putea impune acestora niște norme de conviețuire pe care nici el nu le respecta.

Pentru a înțelege complexitatea problemei, trebuie evitată considerarea cumanilor ca marginali ai societății maghiare din acea vreme; ei, dimpotrivă, stăteau în anturajul regal, unii având condiții de nobil. Totodată, ei reprezentau o forță militară foarte importantă care își adusese un esențial aport la victoria de la Dürnkruitt și pe care Ladislau al IV-lea Cumanul o considera a-i fi loială. Datorită tuturor acestor considerente, se va ajunge la elaborarea unei noi legi a cumanilor în luna august a anului 1279. Ceea ce se schimbă în primul rând față de documentul din 23 mai 1279 este reprezentarea cumanilor la stabilirea noilor norme de către legatul Filip de Fermo și rege: „au hotărât domnul cumanilor anume Alpar și Vzúr (Uzur) și ceilalți domni ai cumanilor și pe scurt toți nobilii cumani și obștea lor”⁵¹. Așadar, cumanii sunt acum reprezentați de cei mai importanți lideri ai lor, Alpar și Uzúr⁵², care au venit împreună cu majoritatea nobililor cumani din regat. Dacă ne-am întreba de ce cumanii sunt atât de bine reprezentați acum și de ce acest lucru nu s-a întâmplat și în luna mai, răspunsul nu-l putem afla decât prin compararea celor două documente. O primă mare deosebire între cele două acte este că, dacă în primul act se hotăra ca mulțimea cumanilor să fie botezată și să respecte tainele, poruncile, învățămintele propovăduite de sfânta biserică romană, precum și să păstreze unitatea credinței catolice, în cea de-a doua lege se hotărăște ca „părăsind cultul idolilor și înlăturând cu desăvârșire toate și fiecare închinare păgână, să îmbrățișeze unirea cu credința catolică sau ortodoxă”⁵³. Așadar, reprezentantul papei acceptă ca obștea cumanilor să îmbrățișeze religia ortodoxă și, chiar dacă acest eveniment se întâmplă la 5 ani după conciliul de la Lyon II, această cedare din partea regatului credem că se datorează unei situații existente și anume că o parte a cumanilor fusese creștinată în rit răsăritean, iar documentul venea să accepte și să consfințească această condiție a cumanilor. Dacă admitem această stare a cumanilor, putem înțelege de ce papa Nicolae al III-lea într-o scrisoare adresată în 1291 legatului apostolic din Ungaria îi cere să cerceteze dacă Ladislau al IV-lea a murit catolic, eretic sau schizmatic.⁵⁴ Regele și-a petrecut marea majoritate a vieții printre cumani putea fi atras de aceștia la credința ortodoxă, fapt ce ar justifica și popularitatea de care s-a bucurat acest monarh în mediile românești.⁵⁵

⁴⁹ Pál Engel, *op. cit.*, p. 109

⁵⁰ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun...*, p. 124

⁵¹ *Documente privind...*, vol. II, p. 218

⁵² András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 55

⁵³ *Documente privind...*, vol. II, p. 218

⁵⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, 1/1, București, 1887, p. 503-504

⁵⁵ Tudor Sălăgean, *Transilvania*, p. 223-226

O altă concesiune făcută de Filip de Fermo cumanilor în cel de al doilea document se referă la modul lor de îmbrăcare și la tradițiile ce îi delimitau de restul creștinilor: „în afară de îndatoririle de a-și rade bărbile, de a-și scurta părul, de a-și schimba portul hainelor”⁵⁶, concesiune făcută conform documentului, la stăruința regală. Documentul mai prevede și prezența a șapte ostatici, câte unul pentru fiecare trib, ce trebuiau să reprezinte o garanție că obștea cumană își respecta angajamentul. Un alt aspect important al celui de-al doilea document este faptul că acesta venea să reglementeze locurile unde se vor așeza cumanii în regatul Ungariei.

Problema creștinării cumanilor părea rezolvată, iar relația dintre rege și reprezentantul Sfântului Scaun părea a merge pe un drum bun; că lucrurile nu stăteau deloc așa, ne vom convinge repede, pentru că în decurs de o lună de la adoptarea celei de a doua legi a cumanilor, tensiunile dintre legat și Ladislau al IV-lea vor ieși la iveală cu ocazia conciliului provincial desfășurat la Buda în luna septembrie. Ladislau Cumanul va încerca să oprească întrunirea conciliului, faptă pe care regele o va recunoaște mai târziu: „am poruncit judei și cetățenilor zisei cetăți, sub amenințarea unor pedepse, să îi alunge din cetate pe prelații noștri ce se adunaseră acolo din porunca sus-zisului domn legat cu prilejul zisului conciliu, și să nu îngăduie niciunui să intre în zisa cetate și chiar să li se interzică lor, cât și familiilor lor, procurarea hranei și târguirea bucatelor”⁵⁷.

Însă locuitorii cetății nu au dat ascultare regelui și astfel sinodul general de la Buda se va desfășura împotriva dorințelor regelui Ladislau Cumanul. Legația apostolică de latere a lui Filip de Fermo furnizează cu această ocazie un text sinodal de aproape o sută treizeci de capitole.

Problema abordată de textul sinodal ilustrează, pe de o parte, realitățile existente în regatul Ungariei, dar și influențele suferite de text din experiența franceză sau provençală.⁵⁸

Primele capitole ale textului conciliar vizează, în primul rând, ținuta clericilor, care este reglementată destul de strict; astfel, acestora le este impusă o tunsoare convențională, iar purtarea podoabelor și inelelor le este interzisă. Reglementările cuprinse în primele cinci capitole sunt similare cu articolul optsprezece al Conciliului de la Avignon din 1209.⁵⁹ Totodată, acestora le este interzis: să țină cârciumă, să se amestece în răzmerițe, să desfășoare alte slujbe sau negoțuri ori să îndemne la sentința de răzbunare a sângelui (art. 6–10).

Preoții nu trebuiau să poarte săbii sau cuțite decât dacă aveau o teamă vădită, însă și în acest caz aveau nevoie de acceptul prelaților (art. 13). În articolul 14 ne este relevată interdicția ca preoții „să rețină în odăile locuinței femeii sau să

⁵⁶ *Documente privind...*, vol. II, p. 218

⁵⁷ Șerban Turcuș, *Sinodul general...*, p. 150

⁵⁸ *Idem*, *Sfântul Scaun...*, p. 125

⁵⁹ *Ibidem*

îndrăznească a conviețui cu ele în altă parte”; acest articol nu viza neapărat o realitate din regatul Ungariei, ci o anumită influență, pentru că acest articol, alături de articolele 6, 38, 40, amintește de articolul 2 de la Vienne din 1267.⁶⁰

Capitolele 15, 16, 17 și 18 stabilesc închinăciunea ce trebuie făcută la slujbele sfinte; în același timp, se cere să nu se facă găzduiri fără măsură în lăcașurile sfinte și nici să fie primite beneficii din parte mirenilor, reglementând totodată și stabilirea plebanilor în jurul bisericilor. Iar capitolul 19 hotărăște ca membrii clerului să nu facă parte din conjurații sau conspirații. Aceste prime articole pot fi considerate drept o critică severă adusă clerului maghiar care, așa cum rezultă din articole, comiteau unele abuzuri, iar episcopul Filip de Fermo dorea să impună principiile romane ale coordonării instituțiilor religioase.⁶¹ Urmează apoi trei capitole - 20, 21, 22 - în care se încearcă o reglementare a adunărilor religioase numite sinod.

Una din adevăratele motivații ale acestui sinod este conținută în capitolul 23, care tratează problema celor promovați înainte și după conciliul de la Lyon din 1274, fapt ce demonstrează că acest sinod este o consecință a hotărârilor luate de către conciliu.⁶²

Decretele sinodale 24, 25 și 26 reglementează modul cum trebuie păstrate mirul și untdelemnul, cum trebuie să se slujească în altar, precum și situația preoților supuși de puterea seculară. Fetele bisericești sunt oprite de decretul sinodal 27 să înainteze pâri ori să participe ca martori în procesele puterii seculare. Moaștele nu puteau fi arătate mulțimii fără tabernacol; de asemenea, era interzisă vânzarea moaștelor (cap. 28), iar odoarele bisericii nu puteau fi zălogite (cap. 30). Aceste ultime prevederi indică unele aspecte destul de grave din regat și denotă moralitatea scăzută a unor preoți, ce vindeau moaște sau zălogeau odoarele bisericii, aspecte asemănătoare fiind semnalate și de articolele 36, 37, 38, 39, în care se stipulează cum trebuie făcute socotelile bisericii; preoții nu pot da bani cu împrumut și nu pot înstrăina bunurile și averile bisericilor și mănăstirilor fără acordul mai marilor lor.

Filip de Fermo încearcă să evite prin articolul 40 ca în funcția de arhiepiscop să ajungă o persoană „dacă nu este temeinic pregătită și pricepută în dreptul canonic”, iar prin articolul 42 este instituit apelul la instanțele superioare.

Următoarele articole, 43-49, încearcă să ofere un model despre cum trebuie să se desfășoare slujba în biserică, unde nu au ce căuta obiectele casnice, și despre modul în care trebuie păstrate cimitirele.

Un capitol interesant este cel intitulat „Despre o anumită cutumă a Ungariei”, adică capitolul 50, care prevedea renunțarea la obiceiul de a primi o mască de argint de către arhidiaconi pentru cei uciși înainte de a-i îngropa. Articolele următoare prevăd unele reguli de conduită impuse mirenilor, acestora

⁶⁰ Idem, *Sinodul general...*, p. 44

⁶¹ *Ibidem*, p. 56

⁶² *Ibidem*

nemaifiindu-le îngăduit să țină concubine, să obțină prin abuz bunuri de la clerici sau prevăd ca preoții să nu mai îngăduie prezența prostituatelor în cetăți, târguri, sate ori în casele lor. Cu siguranță, era abordată o astfel de tematică, pentru că existau la acea vreme astfel de probleme în regatul Ungariei.

Dreptul la patronat asupra bisericilor și mănăstirilor era dezbătut în articolele 54-57. Însă ceea ce este cu adevărat cutremurător este imaginea pe care ne-o oferă articolul 57 despre unele biserici din regat, „în acestea locuiesc tiranii, răpitorii și tâlharii, sunt ascunse prăzi, și, ceea ce este mai înspăimântător, aceste locuri închinat lui Dumnezeu sunt mânjite deseori cu sânge și cu sămânță omenească”. Soluția găsită de acest sinod era legarea cu „lanțul afuriseniei” a celor ce săvârșeau astfel de abuzuri. Problemele privind competența de judecată a clericilor și restricția chestiunii judecate sunt cuprinse în articolele 58-62, iar viața monahală era reglementată de articolele 65-72. Următorul capitol abordează o problemă destul de delicată pentru legat și anume neîmplinirea pedepselor de afurisenie și oprirea de la sacrament.

În articolul sinodal 74 sunt afuriși cei ce distrug ogoarele și viile, iar articolele 75 și 76 specifică respectul pe care îl merită fețele bisericești, precum și reglementări cu privire la îngropăciune.

Capitolele 77-82 sunt cele ce închid prima secțiune și abordează diverse probleme, probabil semnalate conciliului pe măsura elaborării statutului; astfel sunt condamnați la cenzuri ecleziastice: falsificatorii scrisorilor pontificale, vrăjitorii, cei ce provoacă avorturi, cei ce atentează la unitatea legăturii matrimoniale, incendiatorii sau spărgătorii de biserici, profanatorii de biserici și ai mormintelor.⁶³

Având în vedere și unele interese economice, biserica se va implica în întocmirea testamentelor. După capitolul 82, următoarele capitole nu vor mai fi consacrate problemelor ce țin de moralitate, social sau economic ci se vor aborda probleme ce vizează fundamentul credinței în raport cu evoluțiile teologice. Astfel, sunt enunțate rând pe rând: cele șapte sacramente, despre incarnare, despre patimă, despre înălțare și lucrarea Spiritului Sfânt, să nu se ceară rațiune în punctele credinței, despre botez, prima împărtășanie, pocăință, spovada preoților, spovada credincioșilor etc. Articolele sinodale 101-117 arată regulile ce trebuie respectate de preoți în desfășurarea slujbelor, cum ar fi de exemplu: să nu officieze liturghia de două ori pe zi decât în ziua de Crăciun sau să nu se officieze liturghie într-un altar spart etc.

Articolele 118-123 se referă la oficierea căsătoriei, iar „orice slobozire de sămânță omenească voită este păcat de moarte, dacă nu este scuzată de o căsătorie legiuită”; de asemenea, sunt interzise căsătoriile tainice.

Articolul sinodal 125 prezintă unele reguli ce le sunt impuse evreilor, iar capitolul 125 bis hotărăște: „cărăușile, vămile sau taxele pentru trecerea podurilor sau orice alte angarale obștești să nu fie încredințate în nici un fel Iudeilor,

⁶³ *Ibidem*, p. 61

Sarazinilor. schismaticilor sau oricăror altor străini de unitatea credinței catolice”. Hotărârea conciliului provincial de la Buda reprezintă un mai vechi deziderat al clerului și nobilimii maghiare, care va fi la fel de greu de aplicat ca în timpul lui Andrei al II-lea.

Articolul 126 intitulat „Despre preoții schismatici” stabilea că, pentru a ține slujba sau pentru a constitui o nouă biserică, preotul ortodox avea nevoie de consimțământul preotului diecezal. Textul nu este îndreptat numai împotriva ortodocșilor, ci se referă mai mult la constrângerile aplicate catolicilor ce participau la slujbele schismatice.

Rezoluțiile conciliului vor fi promulgate de Filip de Fermo la 14 septembrie 1279. Conflictul dintre monarh și legatul apostolic va continua până în luna octombrie, când regele maghiar pierduse și șansa unei alianțe matrimoniale cu Rudolf de Habsburg datorită morții fratelui său mai mic, Andrei, ce urma să se căsătorească cu fiica împăratului Klemencia⁶⁴; izolat diplomatic și neavând altă soluție, Ladislau al IV-lea se va împăca cu legatul de latere Filip de Fermo. Însă cu prima ocazie⁶⁵, regele îl va aresta pe Filip de Fermo și îl va pune sub paza cumanilor, unde se spune că aceștia vor face chiar și vrăji asupra legatului⁶⁶. Pentru a salva viața lui Filip, nobilii au procedat la arestarea regelui și, deși cumanii plănuiau să îl aducă pe legat, și-au dat seama că un astfel de gest ar fi periclitat viața monarhului⁶⁷.

Pentru împăcare, Ladislau al IV-lea a trebuit să-l elibereze pe legat și să se întoarcă la soția sa legitimă, iar pentru o perioadă, regele va fi oprit de către clanul Aba, aflat în acea vreme la conducerea regatului, de a intra în contact cu apropiații săi cumani⁶⁸. Monarhul, pentru a-i fi uitat greșelile, la îndemnul lui Filip de Fermo, oferă o sută de mărci de argint „pentru a funda un spital pentru întreținerea acestor săraci”⁶⁹. Împăcarea are loc în a doua jumătate a anului 1280. În acest moment, relațiile dintre Sfântul Scaun și regele maghiar se îmbunătățesc; în acest scop, monarhul spune într-o hotărâre adresată credincioșilor regatului că „primim cu evlavie, luăm asupra noastră și chiar încuviințăm la cererea și îndemnul vrednicului de închinăciune părinte, domnul Filip, din mila lui Dumnezeu episcop de Fermo, legat al scaunului apostolic, toate statutele, hotărârile, legile și drepturile, ca și decretele împotriva criticilor și a depravării eratice, cu orice nume ar fi ele auzite, care au fost emenate de Sfântul Scaun apostolic”⁷⁰. Un asemenea demers este făcut și de regina mamă a Ungariei.

⁶⁴ Gyula Kristó, *op. cit.*, p. 142

⁶⁵ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun...*, p. 126

⁶⁶ Pál Engel, *op. cit.*, p. 109

⁶⁷ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun...*, p. 126

⁶⁸ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 80

⁶⁹ Șerban Turcuș, *Sinodul general...*, p. 150

⁷⁰ *Ibidem*, p. 153

Izolată de cumanii săi și datorită atentului control pe care clanul Aba îl face asupra sa,⁷¹ Ladislau al IV-lea Cumanul va sprijini în vara anului 1282 o coaliție a clanurilor aristocratice împotriva acestei familii, armatele regale asediind cetățile Patak și Zelench controlate de Fyntha Aba.⁷² Acțiunile regelui împotriva clanului Aba sunt curmate de rebeliunea cumană.

Măsurile aplicate de nobilimea maghiară și clerul de a implementa legile cumane⁷³, precum și faptul că regele lor era izolat de către nobili, vor duce la atacuri ale cumanilor împotriva domeniilor nobiliare și mănăstirești.⁷⁴ Un astfel de atac este îndreptat și împotriva mănăstirii Igris, unde se aflau podoabele și bijuteriile casei regale, însă atacul este sortit eșecului.⁷⁵

În aceste condiții de lupte permanente cu nobilimea, o parte a cumanilor din regatul Ungariei solicită sprijinul cumanilor din Moldova conduși de Oldamur⁷⁶ (sau Oldamir). Pătrunderea acestuia împreună cu armatele sale în Ungaria va duce la rebeliunea unor clanuri din regat. Pus în fața unei astfel de situații, regele, aflat în plină ofensivă împotriva clanului Aba, nu va întreprinde măsuri împotriva cumanilor. Manifestându-și intenția de a alunga din țară pe însuși Ladislau al IV-lea,⁷⁷ Oldamur determină intervenția monarhului, care începe o campanie în fruntea unei armate nobiliare împotriva cumanilor. Lupta decisivă dintre cele două tabere se va da la lacul Hood, momentul hotărâtor al luptei fiind o furtună puternică ce va face inutile arcurile cumane.⁷⁸ Înfrânți, cumanii implicați în rebeliune vor trece munții spre Moldova, regele încercând să îi convingă să rămână, atât prin metode pașnice, cât și prin folosirea forței; urmărirea lor este menționată de monarh: „atunci când noi, pentru a aduce înapoi pe cumanii ce fugiseră în taină din regatul nostru, am ajuns din țara și de la hotarele tătarilor, pe care nu le mai călcase niciunul din înaintașii noștri, dincolo de munți, după ce am strâns o mulțime de baroni și de nobili din regatul nostru”.⁷⁹

În anul 1282, Ladislau al IV-lea Cumanul preia puterea și impune un sistem de guvernare bazat pe realizarea unui echilibru între grupările aristocratice.⁸⁰ În această perioadă se îmbunătățesc și relațiile dintre monarh și Sfântul Scaun, o dovadă relevantă fiind cele două scrisori trimise de papa Martin al IV-lea regelui maghiar.

⁷¹ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 80

⁷² Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 188

⁷³ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 80

⁷⁴ Petru Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, nr. 17, 1974, p. 213

⁷⁵ *Ibidem*

⁷⁶ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 80

⁷⁷ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 213

⁷⁸ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 80

⁷⁹ *Documente privind...*, vol. II, p. 293

⁸⁰ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 188

Prima dintre scrisori vine să rezolve un posibil litigiu între cele două instituții: „episcopul de Fermo [...] a statornicit câteva persoane ca plebani în câteva biserici din regatul tău, pe atunci vacante, al căror patron erai tu, iar în altele ca rectori, fără ca aceste persoane să fie câtuși de puțin recomandate de tine, drept care ne-ai cerut cu umilință, pentru ca nu cumva de acum înainte să mai suferi din partea acestuia lipsirea dreptului care ține de tine în privința acelor biserici, să ne îngrijim cu grijă părintească de găsirea unui leac potrivit”.⁸¹ Leacul pentru rezolvarea litigiului este găsit de papă, care spune că în cazul apariției unor noi posturi vacante în bisericile din regat, dreptul regelui de a recomanda persoane pentru aceste funcții să nu fie îngrădit. Astfel, posibilul litigiu dintre monarh și scaunul papal este rezolvat.

A doua scrisoare este una în care papa Martin al IV-lea îl îndeamnă pe Ladislau al IV-lea să se lepede de sfetnicii strămbi, cei care „ar putea să-ți strecoare în suflet bănuiala și privindu-te cu sârg ca pe o odraslă descinzând dintr-un neam de sfinți, să-ți fie groază să te abați de la căile lor demne de laudă, ci continuă să te ții pe urmele lor demne de călcat și, îmbrățișând cu ardoare prin toate strădaniile tale credința catolică, străduiește-te cu pricepere în răspândirea ei”.⁸²

Moartea lui Matei Csák în anul 1283 va afecta sistemul de guvernare a regatului Ungariei bazat pe echilibrul de forțe dintre partidele nobiliare; un alt factor ce a contribuit la această situație va fi creșterea puterii și a influenței arhiepiscopului de Strigoni, Lodomer. Observând evoluția sistemului său de guvernare, regele va readuce treptat în anturajul său pe cumani, care vor deveni principalele sale gărzi de pază.⁸³

Regimul politic instituit de rege va eșua la începutul anului 1284, când campania dusă împotriva clanului Kőszégi, principalul contestatar al regimului, se va solda cu înfrângerea armatelor regale și cu readucerea la putere a clanurilor Kőszégi și Aba⁸⁴ în vara aceluși an, Transilvania revenind cu această ocazie sub conducerea lui Roland Borșa. Pierzând puterea ajunsă în mâna acestor clanuri și în mâna arhiepiscopului Lodomer, care preferau să guverneze fără el,⁸⁵ regele se va alătura cumanilor în a doua jumătate a anului 1284.

În iarna anului 1284 va avea loc un eveniment, care va acutiza tensionarea relațiilor dintre monarh și baronii regatului, ceea ce va duce și la tensionarea relațiilor dintre Ladislau al IV-lea cu Sfântul Scaun și anume invazia tătarocumană. Cauzele incursiunii merită o atenție deosebită, pentru că arhiepiscopul din Strigoni Lodomer și baronii regatului au pus atacul pe seama apelului făcut tătarilor de către regele Ladislau Cumanul.⁸⁶ Colaborarea dintre regii maghiari și

⁸¹ Șerban Turcuș, *Sinodul general...*, p. 156

⁸² *Ibidem*, p. 158

⁸³ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 81

⁸⁴ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 202

⁸⁵ Pál Engel, *op. cit.*, p. 109

⁸⁶ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 203

tătari fusese o constantă în anii ce au urmat invaziei din 1241-1242 și asta în primul rând datorită încercărilor monarhilor de a evita o nouă incursiune mongolă în regatul Ungariei. Nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca monarhul alungat de la guvernarea regatului să fi încercat o apropiere de tătari, relație ce s-a perpetuat în anii ce au precedat invazia din iarna 1284-1285.

Nu trebuie omis nici faptul că la conducerea Hoardei de Aur se afla hanul Nogai, personaj ce se impune după moartea hanului Berke (1266)⁸⁷ fiind temut și de restul hanilor. Hanul se dovedește a fi unul din cei mai mari conducători ai Hoardei de Aur, ce vor duce la atingerea expansiunii maxime în Europa a acestei puteri și care nu putea permite evoluția regatului Ungariei sub imperativele marelui inamic reprezenat de Roma papală.⁸⁸ Evenimentul pus și pe seama instigărilor cumanilor⁸⁹ nu trebuie desprins de invazia lui Oldamur din 1282 și de consecințele rebeliunii cumane.⁹⁰

Indiferent de cauze, invazia, desfășurată în timpul iernii pentru amplificarea elementului surpriză,⁹¹ va urma traseele străbătute și de invadatorii Batu-han și Kadan din 1241; astfel, Nogai va năvăli din sudul Transilvaniei pe drumul Brașovului, iar celălalt lider al acestei invazii Tele Buga, va ataca din nord, după ce va ataca mai întâi Polonia.⁹² Desfășurarea campaniei în timpul iernii va îngreuna trecerea invadatorilor peste munți, dar și desfășurarea acțiunilor lor militare, însă nici regele, datorită acestor circumstanțe, nu va reuși să strângă o armată împotriva invadatorilor. Efectele acestei invazii nu sunt atât de grave, precum cele din 1241-1242; retrasă în noile tipuri de fortificații apărute în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, care făcuseră proba rezistenței lor în cadrul războaielor civile din regat, nobilimea locală beneficiază din cauza anarhiei din regatul Ungariei de o bogată experiență militară și se va apăra cu succes în fața invadatorilor.⁹³ Numărul mare de fortificații construite după invazia mongolă din 1241-1242⁹⁴ va constitui un refugiu sigur pentru nobilii și locuitorii regatului.

Detașamentele militare conduse de nobilimea regatului vor duce la numeroase succese ale acestora contra tătarilor; astfel de victorii au obținut detașamentele conduse de Roland Borșa, Amade Aba sau Petru de Saros.⁹⁵

Victoria nobilimii asupra trupelor tătaro-cumane va duce la deprecierea autorității regale, care era acuzată că i-a chemat pe tătari și că nu a obținut din retragerea lui Nogai un succes personal.

⁸⁷ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 214

⁸⁸ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 114-125

⁸⁹ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 214

⁹⁰ András Pálóczi-Horvath, *op. cit.*, p. 80-81

⁹¹ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 203

⁹² Petru Iambor, *op. cit.*, p. 215

⁹³ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 202-205

⁹⁴ Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000, p. 48-52

⁹⁵ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 204

Aristocrația, nobilimea posesoare de cetăți, comunitățile liber înarmate vor schimba politica lui Ladislau Cumanul, care realizează că nu putea domina scena politică a regatului numai cu ajutorul forțelor păgâne reprezentate de tătari și cumani și se va orienta spre a obține sprijinul Transilvaniei, singura provincie de unde nu se ridicase nici o familie în rândul oligarhiei regatului.⁹⁶ Odată cu acest demers, monarhul va realiza o împăcare formală cu regina, care în timpul invaziei tătaro-cumane fusese închisă în cetatea Budei,⁹⁷ însă împăcarea va fi pusă la încercare de dispariția aproape concomitentă a tatălui reginei, Carol de Anjou și a papei Martin al IV-lea în 1285.⁹⁸

Urmează o perioadă de doi ani, în care regele își întemnițează din nou soția legitimă și va stabili o politică de alianțe bazată pe sprijinul militar oferit de cumani și tătari, dar și pe sprijinul politic oferit de nobilimea transilvană.

Reluarea alianței cu tătarii și conduita regală nu erau pe placul suveranului pontif, care în persoana lui Honoriu al IV-lea va trimite o scrisoare regelui; acesta este acuzat că: „lepădându-te de credința creștină se spune că te-ai unit printr-o legătură blestemată cu Tătarii, Saracinii, Nogaii și păgânii, spre disprețul numelui Dumnezeuiesc trăind îndeosebi cu acești Nogai și însușindu-ți felul lor de viață, alungându-și sau mai bine zis aruncând cu cruzime în închisoare pe soția ta, anume pe prea iubită fiică a noastră întru Hristos, Elisabeta, ilustra regină a Ungariei.”⁹⁹

După cum putem vedea Honoriu al IV-lea denunță faptele monarhului, documentul continuând în aceeași notă „nu te sfiești [...] să pângărești culcușul căsniciei, așa că, dacă cele de mai sus sunt adevărate, tu trăiești spre scandalul oamenilor, mânjit de pata unei crime oprite și de legea dumnezeiască și de cea omenească și te faci nesuferit în fața numelui ceresc care este mai presus de toate”.

Suveranul pontif arată regelui Ladislau Cumanul și calea de urmat: „îndemnăm, rugăm și sfătuim cu grijă înălțimea ta regală, poruncindu-ți prin această apostolică scrisoare ca, lepădându-te de rătăcirile acestor tătari, saracini, nogai, păgâni și altor necredincioși, prin păstrarea cărora se abate de pe calea luminii și se merge spre întuneric, să îmbrățișezi mânat de râvna unei cucernice întoarceri, ca unul răsărit în casa domnului, învățăturile pe care le propăvăduiește și le păzește biserica universală, reluând acea regină și ținând-o în siguranță și purtându-te cu dragoste de soț așa cum ești dator”; așadar să renunțe la compania păgânilor și să revină la catolicism și la soția sa legitimă.

Documentul este interesant și prin încrederea manifestată față de „arhiepiscopul de Strigoni, în a cărui chibzuință și încercată cinste avem toată încrederea”.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 208

⁹⁷ Petru Iambor, *op. cit.*, p. 215

⁹⁸ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 210

⁹⁹ *Documente privind...*, vol. II, p. 283

Scrisoarea trimisă către monarh este completată de alte două adresate de către papă arhiepiscopului de Strigoni; prima dintre acestea menționează: „dacă zișii Tătari, Saracini, Nogai și păgâni vor căuta să-și îndrepte blestematele uneltiri împotriva mărturisitorilor catolici ai credinței, pentru ca înverșunarea lor să nu sporească spre paguba credinței creștine, să te silești, plin de râvnă, să propăvăduiești tu în persoană, sau prin altul ori prin alții, cuvântul crucii tuturor credincioșilor lui Hristos din regatul Ungariei și din celelalte ținuturi înconjurătoare împotriva pomeniților tătari, Saracini, Nogai și păgâni și a altora ce li se alătură lor sau care i-ar sprijini în orice chip, de orice stare ar fi ei și să îndemni poporul creștin să ia crucea”¹⁰⁰; cu alte cuvinte, Honoriu al IV-lea îi îngăduie arhiepiscopului să pornească o cruciadă împotriva păgânilor din regat, cruciadă la care urmau să participe inclusiv vecinii regatului Ungariei.

A doua scrisoare adresată arhiepiscopului de Strigoni îl îndeamnă pe acesta să o elibereze pe regina Ungariei și să îi redea acesteia toate drepturile. În acest scop, „Să nu se țină seama de nici o îngăduință în orice formă sau prin orice cuvinte dacă s-ar fi dat cumva regelui Ladislau, potrivit căreia el n-ar putea fi afurisit sau pământul său n-ar putea fi pus sub interdict prin scrisorile zisului scaun”.¹⁰¹ Așadar, arhiepiscopului de Strigoni i se atribuie dreptul de a-l excomunica pe rege, într-un moment în care clanul Kőszégi – apropiat al arhiepiscopului – se ridică deschis împotriva lui Ladislau al IV-lea.¹⁰² Lodomer îl va excomunica pe rege, ceea ce îl determină pe acesta să caute sprijin la tătari care erau imuni la această pedeapsă. Nu cenzura ecleziastică a acestei pedepse era îngrijorătoare pentru monarh, ci efectele pe care le avea asupra legăturilor de dependență feudală.

Excomunicat de arhiepiscopul Lodomer, Ladislau Cumanul va ajunge la un acord cu acesta pentru înlăturarea pedepsei. Promisiunile făcute de monarh cu această ocazie sunt relevate de Lodomer în apelul adresat nobililor din comitatele Sibiului și Bârsei, precum și din Transilvania. Conform documentului, regele promite că nu va mai trimite soli la tătari, că se va lepăda de compania necatolicilor și „că va urma întru totul datina creștinească atât în felul de trai, înfățișare, îmbrăcăminte cât și în portul părului, al pletelor și al bărbii”.¹⁰³ Arhiepiscopul mai amintește în documentul menționat și o altă promisiune făcută de Ladislau al IV-lea: „că pe acea năpărcă veninoasă numită în popor Edua, ... , desfăcând legătura trupească cu ea o va trimite până la hotarele îndepărtate ale regatului său și mai departe în îndepărtatele părți ale principatelor vecine, măritând-o cu un altul numai să fie catolic”. Documentul arată că regele nu și-a îndeplinit jurămintele și prezintă, într-o manieră demnă de o cauză mai bună,¹⁰⁴

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 284-285

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 286

¹⁰² Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 210

¹⁰³ *Documente privind...*, vol. II, p. 297

¹⁰⁴ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 212

faptele pentru care Ladislau al IV-lea Cumanul căzuse de sub pedeapsa afuriseniei. Alianța pe care Lodomer o făcuse cu clanurile Kőszégi și Borșa reușise să impună candidatul lor la funcția regală în poziția de duce al Slavoniei. Acesta era Andrei Venețianul, care va urca la moartea regelui Ladislau Cumanul pe tronul Ungariei.

Preferința arhiepiscopului de Strigoniu pentru candidatul ale cărui origini sunt discutabile subliniază interesul lui Lodomer pentru un rege manevrabil, ce nu putea pune în pericol dominația oligarhiilor din regat.¹⁰⁵

Lodomer trimite scrisori și la Roma, în care susține că regele amenințase că „întregii găști, începând cu arhiepiscopul de Esztergom și cu episcopii săi până sus la Roma îi va reteza capul cu săbiile tătarilor”.¹⁰⁶

Apelul adresat nobililor din Transilvania indică sprijinul pe care aceștia îl acordau regelui împotriva pedepselor și interesului arhiepiscopului de Strigoniu, dar și o tentativă de a limita corespondența dintre monarh și tătari.

Pus în fața unei astfel de situații, papa Nicolae al IV-lea, pentru a încerca să evite războiul civil dintre taberele formate în a doua jumătate a anului 1289, va trimite în regatul Ungariei un legat apostolic în luna mai a anului 1290.¹⁰⁷ Însă la 10 iulie 1290, Ladislau al IV-lea este asasinat în cortul său din tabăra de la Cheresig. Asasinatul este atribuit, conform cronicilor, cumanilor Arbuz, Tortel și Kemenche,¹⁰⁸ însă de organizarea acestuia ocupându-se clanul Borșa. Nu trebuie omisă nici ipoteza că acest asasinat ar fi încuviințat de papă,¹⁰⁹ care credea că regicidul se făcea în folosul candidatului angevin Carol Mortell la tronul Ungariei.

Atribuirea acestui asasinat cumanilor sau românilor trebuie înțeleasă drept un demers al instituțiilor ecleziastice spre a da un exemplu că forțele respective nu erau unele în care să te poți încrede.¹¹⁰

După cum am putut observa, Ladislau al IV-lea Cumanul a fost unul dintre cei mai controversați monarhi ai secolului al XIII-lea, asta datorită modului său de viață și a preferinței sale pentru o companie necreștină.

Relația pe care monarhul a avut-o cu Sfântul Scaun nu poate fi considerată ca ieșită din tiparele relației predecesorilor săi cu instituția papală. După cum am putut observa, urcarea pe tron a regelui minor Ladislau al IV-lea survenea într-un moment în care relația monarhilor maghiari cu scaunul apostolic nu trecea prin cea mai bună fază a lui.

Motivele de dispută dintre cele două instituții s-au perpetuat nu neapărat înmulțit, singura diferență fiind modul de viață adoptat de regele, care era pe jumătate cuman prin mamă. Crescut în anturajul cumanilor, o parte a acestora fiindu-i rude, mediu care, dacă ar fi să-l credem pe episcopul Bruno de Olmütz era

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 227

¹⁰⁶ Paul Lendvai, *op. cit.*, p. 67

¹⁰⁷ *Documente privind...*, vol. II, p. 316-320

¹⁰⁸ András Pálóczi-Horvath, *op. cit.*, p. 55

¹⁰⁹ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 288

¹¹⁰ *Ibidem*

păgân, regele Ladislau al IV-lea nu s-a putut și nici nu a dorit să se debaraseze de această companie.

Relația cu Sfântul Scaun și chiar modul de viață al monarhului au fost, fără îndoială, influențate de criza autorității regale din Ungaria. Confruntat cu oligarhia maghiară, în rândul căreia alianțele se schimbau destul de des, regele, în dorința de a întări puterea regală, s-a folosit de sprijinul militar oferit de cumani, ceea ce nu putea fi pe placul monarhiei universale a papalității.

Un moment important al reglementării relațiilor dintre Ladislau al IV-lea și papalitate a fost, fără îndoială, episodul legației apostolice de latere a lui Filip de Fermo. Evenimentul nu a reușit să apropie cele două instituții, ba, din contră, a reușit mai mult să le separe. Neîndeplinirea obiectivelor papalității de către Filip de Fermo este evidentă, pentru că după episodul legației sale, prestigiul regal nu va mai fi același, legatul apostolic nu și-l va apropia pe tânărul monarh maghiar, ba, din contră, și-l va face dușman.

Impunând episcopi și preoți, trecând peste uzanța ca regele să propună oameni pentru aceste posturi, lucru recunoscut chiar de papa Martin al III-lea, Filip de Fermo nu va face decât să știrbească și mai mult autoritatea lui Ladislau al IV-lea. Modul de abordare de către legat a problemei cumanilor este cel puțin discutabil, pentru că el nu aduce liniștea în regat și nici nu contribuie la restabilirea păcii interne, ci accentuează un conflict ce va duce la invaziile din 1282 și 1285 și la părăsirea regatului de către un număr mare de cumani.¹¹¹

Opțiunea legatului Filip de Fermo pentru accederea episcopului Lodomer de Oradea la scaunul arhiepiscopal de Strigoniu s-a dovedit a fi una neinspirată. Activitatea arhiepiscopului nu l-a apropiat pe rege de scaunul papal, ci l-a separat și mai mult, pentru că Lodomer s-a dovedit a fi un personaj abil politic, care va reuși să pună pe alesul său pe tronul Ungariei.¹¹² Implicat, fără îndoială, în regicid, Lodomer a fost, în ultimii ani de domnie ai lui Ladislau al IV-lea Cumanul, principalul său adversar. Opțiunile arhiepiscopului au fost contestate chiar și de către Roma, dar și de Germania.¹¹³

Fără îndoială, nici comportamentul regelui nu a contribuit la o îmbunătățire a relației cu scaunul apostolic. Nesocotindu-și soția, ba chiar internând-o, trăind cu o cumană pe nume Edua,¹¹⁴ Ladislau al IV-lea nu era modelul unui monarh catolic pe placul papalității. Totodată, relațiile apropiate pe care regele le-a avut cu tătarii, mai ales în ultimii ani ai domniei sale, nu puteau fi aprobate de Sfântul Scaun, chiar dacă și predecesorii săi trimiseseră soli la tătari, însă aceștia nu îndrăzniseră să îi introducă pe mongoli în suita regală.

Nici relațiile externe ale regelui nu au dus la îmbunătățirea relațiilor cu Sfântul Scaun, domeniul relațiilor externe fiind unul în care Ladislau al IV-lea s-a

¹¹¹ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 80-81

¹¹² Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 287-288

¹¹³ *Ibidem*,

¹¹⁴ András Pálóczi-Horvath, *op.cit.*, p. 78

dovedit a fi inabil. Singura tentativă a monarhului de a realiza o alianță matrimonială prin căsătoria fratelui său mai mic cu fiica lui Rudolf de Habsburg a fost sortită eșecului datorită morții mirelui. Rudolf de Habsburg va dori, spre sfârșitul domniei lui Ladislau Cumanul, să-l urce pe tronul Ungariei pe fiul său Albert.

Relația pe care regele a avut-o cu soția sa va duce la pierderea sprijinului și din partea regatului Siciliei și Neapolelui.

Relația dintre Ladislau al IV-lea și Sfântul Scaun se va sfârși odată cu asasinarea monarhului în cortul său la 10 iulie 1290 la Cheresig, un asasinat care avea încuviințarea papei¹¹⁵ și care se credea că va pune capăt unui interminabil război civil.

A existat o comunitate de mesalieni români la începutul veacului al XVII-lea?

¹¹⁵ Tudor Sălăgean, *Transilvania...*, p. 288

Mihai GEORGIȚĂ

A EXISTAT O COMUNITATE DE MESALIENI ROMÂNI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XVII-LEA?

Rapoartele călugărului iezuit István Szini adresate superiorilor săi atestă existența unor comunități religioase creștine, extraecleziale, în unele localități românești din Banat la începutul veacului al XVII-lea. După o lungă absență din zonă, misiunile catolice iezuite pătrund din 1614 din nou în Banat¹. Deși cunoșteau precaritatea vieții religioase a creștinilor din Balcani, aflați sub ocupația turcească, situația creștinilor de aici i-a frapat pe părinții iezuiți. Cei mai mulți erau bine pregătiți să facă față misiunilor fără să apeleze de obicei la conducere, căreia îi raportau rezultatele misiunii, dar realitatea din teren de data aceasta i-a obligat să-și consulte superiori. István Szini, un apropiat al principelui Gabriel Bethlen, era bun cunoscător al limbilor balcanice și a avut o prodigioasă activitate în Transilvaniei și între slavi din sudul Ungariei. Acesta îi scrie în 22 octombrie 1613 din Belgrad generalului Ordinului, Claudio Aquaviva, despre unele știri care le-a aflat în legătură cu faptul că valahii din circa 30 de sate din jurul Timișoarei, care aparțineau cu toții “schismaticilor”, s-au desprins de aceștia și trăiesc o viață spirituală proprie. Se adună toți în casa unuia, își ridică cruci așa cum consideră ei, dar totuși se roagă la Dumnezeu. Au preoții lor și cărții care susțin că le-au fost trimise din cer (“habent suum sacerdotem et librum quem de coelo decidisse asserunt”). Spun aceștia că a face semnul sfintei cruci în fața crucii le este lor ca o blasfemiei, atragând mânia lui Dumnezeu; de asemenea mai afirmă că nu este nevoie să-ți mai faci în fața crucii un semn, e suficient crucifixul lui Cristos, așa ca în altă parte(” Signum sanctae crucis ante crucem facere apud ipsos nefas dicitur; dicunt enim coram cruce non esse opus signo alio quam Christi crucifixi, sed alibi ita”). Aceștia postesc frecvent și se roagă continuu (“ orationibus continuis”), jelesc păcatele grave anterioare, zicând: “vai nouă care pînă acum am fost orbi” (miseri nos, qui hactenus caeci fuimus). Ei cred că păcatele trecute sunt iertate rînd pe rînd prin penitență. Sunt impacientați că Dumnezeu nu va lua în considerare penitența lor. De aceea plîng zi și noapte, așa cum au văzut pe evrei sau pe lymhati. Dar probabil evreei erau inițiați în invocarea clemenței divine și se poate ca de la aceștia să fi primit învățătura, susține Szini². Datele furnizate în această scrisoare ne relevă faptul că avem de a face cu o comunitate religioasă, care nu mai respecta canoanele bisericii răsăritene. Își făcea propriile crucii, desconsiderau semnul sfintei cruci, considerau că învățătura lor este transmisă

¹ Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească 1601-1698*, Editura Buna Vestire; Blaj, 2005, p. 160-161.

² *Erdelyi és hódoltsági Jessuita missziók*, I/1 (1609-1616), Szeged, 1990, p. 159.

direct din cer și că era necesar să se roage continuu, să jelească păcatele în public, fără taina spovedaniei, în fața unei providențe nemiloase, și fiind influențați de unele învățături iudaizante.

Detalii despre această comunitate le va obține Szini în mod nemijlocit. Ajuns el însuși în zona Timișoarei la începutul anului 1614, a făcut propriile constatări. Acestea sunt prezentate pe larg într-o epistolă din 17 ianuarie cofratelui său, părintele Bartholomaeus Kasic, plecat de la Belgrad la Roma. După ce a făcut misiune la Recaș a mers apoi într-un loc, unde, conform tradiției vechi, se spune că este o biserică adusă în mod miraculos de îngeri. A învățat datina creștină în limba română. Pe urmă a mers în Ghertenis, aici au întâlnit bărbați și femei de origine valahă, care spuneau că sunt trimiși de Dumnezeu să predice pocăință în toată lumea ("dicono essersi mandati da Iddio acciò a tutto il mondo predichino penitentia"). Aceștia locuiau împreună, au ridicat două cruci uriașe. Ei obișnuiesc ca înainte de a predica să cadă în transă, ceilalți cunoscând ritualul îi lovesc, îi întind la pământ, le acoperă fața, apoi aceștia încep să cânte pe un ton plăcut: "*iarta tatăl, iarta fil, iarta Santo Petro etc*". I-au povestit ce revelații aveau. Li se atăta o femeie foarte frumoasă, împreună cu alte șase femei, pe care le-au identificat a fi: Sf. Fecioară, Sf. Ecaterina, Sf. Ana, Sf. Maria Magdalena, Sf. Eufrasia, Sf. Cecilia. Poporul îi urmează pe acești așa-ziși profeți în număr mare. Ei nu susțin lucruri contrare credinței creștine, dar spun lucruri rizibile ("non dicono cose contra la fede, ma dicono cose da ridere"), cum că le vorbește Dumnezeu ori că de sărbătoarea Sântului Ioan va apărea pe cer o biserică foarte frumoasă, vor coborâ îngerii din cer să facă oaspeț, iar pentru aceasta unul dintre profeți a adunat o cantitate mare de varză și alte alimente. Szini spune că pe 7 dintre ei a reușit să-i facă să i se închine, a făcut serviciul religios și slujba de exorcizare. Atunci unul dintre ei a intrat într-o stare convulsivă. Pe urmă a mers împreună cu șase dintre ei în alt sat unde a făcut serviciul divin, la care ei au asistat liniștiți, le-a dat *Agnus Dei*³ și medalii cu coroane, luându-le cruciulițele pe care aceștia le țineau în mâini. Apoi, le-a făcut din nou slujba de exorcizare. A auzit că una dintre femei care era considerată profet, nu a mai făcut pe urmă astfel de lucruri. Au ridicat o altă cruce mare, au trimis săteni la el să sfințească crucea și locul, dar pentru că au ridicat-o în locul unde stau profeții, cei care se cred trimișii lui Dumnezeu, el a refuzat. După un timp a venit căpetenia lor, prilej pentru Szini să-l testeze. Mai întâi l-a pus să rostească Tatăl Nostru, rugăciune la finalul căreia s-a încurcat. Apoi i-a cerut să citească doctrina catolică, pe care ar fi trebuit să o priceapă dacă se considera profetul lui Dumnezeu. A răspuns că nu cunoaște limba și a fugit drăcuind: "*diavolo vi porti via tutti*". Cu toate învățătura lor rudimentară, Szini a observat că mulți îi urmau pe proroci, care spuneau că au fost trimiși să îngăduie urgia lui Dumnezeu ("lor stessi dicono: noi siamo mandati per placar l'ira di Dio"). Nici un catolic nu era adeptul acestora în afară de o tânără, care-i însoțea pe aceștia. Szini spune că dacă nu se va interveni urgent să

³ Agnus dei-monedă de argint inscripționată cu imaginea unui miel.

se reglementaze situația cu timpul va fi mai rău. Poporul se plânge că nu are preoți. Szini a ajuns la concluzia că, dacă are sprijinul unor clerici destoinici, ei pot fi aduși la adevărata credință⁴. Practica prorocirii atât la femei cât și la bărbați, diversele revelațiile fantasmagorice, intrarea în transă, rugăciunile continui, convingerea că Dumnezeu este neiertător pentru păcatele lor și ale oamenilor, atestă reminiscențe și influențe din unele credințe considerate eretice. Potrivit mărturiilor lui Szini se pare că ei nu erau încă fanatizați.

În februarie expediază o altă scrisoare lui Bartholomaeus. În această lună a făcut misiuni la Ciacova, unde locuitorii au devenid aproape eretici, pentru că ei susțineau că nu au mai avut nici preoți nici misionari catolici de 40 de ani. Tot aici Szini a dat de cuibul prorocilor, cărora le-a făcut slujbe de exorcizare. Aceștia însă nu se împotrivesc lui Dumnezeu și nici legii sale, nici altor rânduieli bune și sunt cu frică de Dumnezeu. În schimb, au modificat foarte mult moravurile și virtuțile vieții. Astfel, au reușit să aducă pe mulți păcătoși pe calea lui Dumnezeu. Vrea și părerea generalului său în această chestiune, deoarece deja au adepți și dintre catolici, iar alții sunt pe punctul de a-i urma⁵. Dacă în scrisoarea precedentă nu se arăta îngrijorat cu privire la aderarea catolicilor la “secta românilor”, acum la interval de aproape o lună vede amenințată poziția creștinilor catolici, care sunt atrași în gruparea prorocilor, ceea ce dovedește că această mișcare religioasă era în expansiune în zonă, iar situația putea scăpa de sub control. Atât faptul că ei se supuneau învățăturilor creștine, cât și faptul că aveau obiceiuri și moravuri de viață mult diferite de cele obișnuite, i-a putut tenta și atrage pe diferiți creștini cu o conștiință încărcată ori cu o mentalitate labilă.

Probabil în urma recomandarilor lui Bartholomaeus, îi scrie tot de la Timișoara, în 18 iunie, generalului Ordinului, Claudio Aquaviva. Din conținutul scrisorii ne dăm seama că e vorba de un raport sintetic al activității sale în această zonă. De pe 3 ianuarie de când a sosit la Timișoara, timp de șase luni, a vizitat zi și noapte toate satele de acolo. Concluzia era că se impune o urgență extremă în soluționarea multitudinii de nereguli și nevoi spirituale ale locuitorilor din acest ținut, unde există mulți săraci cu duhul, alții asasini, foarte mulți alții sărmani și ignoranți, care se aruncă pe pământ rugându-se și cerând iertare. Această mulțime de oameni la care face referire Szini sunt de fapt adepții acelei grupări religioase, conduse de unii pe care-i consideră profeți. Descrie apoi practica lor, reluând unele aspecte prezentate în epistolele anterioare. Aceștia ridică cruci mari în locurile cele mai comune, pe care le împrejmuiesc cu garduri din lemn. Împrejurul lor ridică colibe mici, unde stau zi și noapte, fie cald sau frig. Cu câteva zile în urmă, trecând prin zonă i-a văzut stând tot acolo. La văzut pe conducătorul lor, care se învărtea cu o cruciuliță în mână în jurul crucii; la un moment dat a căzut la pământ, începând să tremure și să cânte: “*Jarta tatel, iarta fil, jarta santo piedro, iartati suenti etc.*” Szini a făcut asupra lui rugăciunea de

⁴ *Ibidem*, p. 191-192.

⁵ *Ibidem*, p. 193.

exorcizare. Atunci unii dintre ei s-au închinat, iar conducătorul lor era stăpânit din când în când de mișcări convulsive violente. Chestionându-i de unde sunt și cine i-a trimis, ei au răspuns că sunt de la Dumnezeu și sunt trimiși de acesta să predice pocăință, deoarece nu s-a aflat nimeni să predice pocăința. Ei se consideră îndrumați direct de Dumnezeu. A remarcat și unele femei care sunt considerate profeți, care se aruncă la pământ, cad în transă și prorocesc tot felul de lucruri. Ele susțineau că li se atată o femeie frumoasă, însoțită de alte șase femei. Era vorba de Sfânta Fecioara Maria, pe care o numesc fecioara lor ("chiamano lor donna"), împreună cu alte șase femei sfinte, așa cum a arătat și în una dintre scrisorile adresate lui Kasic. Ele au mărturist că fac toate acestea din cauza multor păcate ("gran quantita di peccati"), a lipsei preoților ("carestia de sacerdoti"), și deoarece nu găsesc compasiune pentru cât au pățimit cu sufletul ("n' habbiamo compassione a tanto ch'hanno patito nelle anime"). De asemenea, susțineau că au învățat rugăciunea împărătească și alte asemenea lucruri de la acea femeie frumoasă ("da quella donna bellissima"), tot ea îi conduce pe credincioși și îi oprește când vor să facă rău. Misionarul catolic firește i-a învățat să repudieze aceste înfățișări aievea cu tot cu învățăturile lor. Szini a fost, de asemenea, invitat de oamenii din această grupare, pe care el îi considera ignoranți și manipulabili, să sfintească unele cruci așezate în locuri comune, dar el a refuzat, îndemnându-i pe acești să nu-și mai urmeze conducători, că altminteri ar fi pierduți⁶.

Capii acestei grupări religioase românești se vede că nu-i agreau pe misionarii catolici. O altă sursă, care nu mai poate fi bănuită de subiectivitate ca în cazul misionarilor catolici, atestă că acești oameni erau considerați de popor ca profeți și ne arată că exista unele legături între aceștia și preoții români. Erich Lassota von Steblau îl înștiințează pe împăratul Matia al II-lea, din Cluj, la 16 aprilie 1614, că turcii au reușit să ocupe cetatea Lipova, cu sprijinul a doi români trădători, un preot și un om, pe care cei de rând îl considerau pe jumătate profet ("für einen halben Propheten gehalten"), sau ca pe Sfântul Pavel ("Sanctus Paulus")⁷. Atât preotul, cât și acest așa-zis profet, au preferat să-i sprijine pe turci probabil și din cauza unor resentimente religioase față de habsburgi, principalii promotori ai catolicismului în zonă. Ei au pregătit o stratagemă, arătându-le turcilor căile de a ataca cetatea. Nu e mai puțin adevărat că tot un cleric român, de data aceasta chiar episcopul Sava, cu câțiva ani înainte a contribuit la recucerirea aceleiași cetăți de la turci, motiv pentru care a fost răsplătit de principele Transilvaniei⁸: Ambele fapte trebuie judecate în contextul lor politic pentru a fi corect interpretate. Bineînțeles, preotul și așa-zisul profet au fost condamnați la moarte, preotul fiind ars pe rug, iar "profetul" decapitat. În ceea ce-l privește pe

⁶ *Ibidem*, p. 201-202.

⁷ Andrei Vereș, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937, p. 7.

⁸ Nicolae Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*, Budapesta, 1905, p. 15.

ultimul, putem ușor deduce că acesta era unul din capii acelei grupări religioase românești care prolifera în Banat.

S-ar pune întrebarea firească cum de au ajuns unii locuitori români din mediul rural să fie lideri religioși, nefiind din tagma preoțească sau cel puțin om al bisericii, ba mai mult slujitorii bisericii să se alăture unora ca aceștia, care puteau fi considerați prezumtivi eretici, și prin urmare adversari competitori. Explicația s-ar putea găsi în faptul că biserica românească nu era la acea dată bine organizată, lipseau, așa cum am văzut mai sus, preoții, iar nevoile spirituale ale oamenilor trebuiau satisfăcute într-un fel sau altul, fie prin recurgera la credințe ancestrale practicate extraeclezial, fie prin urmarea altor învățături și practici religioase de factură creștină, aflate în afara canoanelor și dogmelor bisericii răsăritene, dar tolerate și uneori promovate de clerul său provenit dintr-un astfel de mediu. Atunci când nu existau preoții, în mod natural erau substituiți de persoane socotite capabile să coordoneze o comunitate din punct de vedere spiritual.

În cazul unor lideri de excepție, se putea ajunge la mișcări religioase populare de anvergură. Istoriografia română a încetățenit idea că în lumea veche românească, alături de oamenii politici ai vremii, principalii lideri de opinie se recrutau din rândul clerului, iar biserica era o instituție respectată, mai ales dincoace de carpați, unde pentru români, de-a lungul evului mediu, biserica a fost singura instituție reprezentativă. Cu toate acestea, românii transilvăneni, supuși îndeobște vlădicilor lor, au urmat în momente de mari frământări sociale și ideologice pe unii lideri carismatici, înfățișați în aură mistică și înzestrați cu atribute religioase, și care au reușit să angreneze mase populare într-o mișcare de factură milenaristă, depășind cadrul instituțional al bisericii tradiționale cu scopul instaurării unei noi orânduiri sociale și spirituale. Un astfel de moment s-a consumat în contextul reformelor religioase, când s-au ivit unii lideri spirituali laici. Este cazul lui Gheorghe Crăciun, un țăran român din părțile Băii Mari, supranumit “omul negru”, pentru că avea o pată neagră ce-i acoperea o parte a corpului. Fiind înzestrat deopotrivă cu calități fizice și psihice deosebite și cu harul oratoriei, a reușit să adune în jurul său o mulțime de oameni din comitatele Bihor, Sătmăr și Solnoc, care-l urmau ca pe un “profet” sau “sfânt”. El însuși se prezenta ca “trimisul lui Dumnezeu pe pământ”, pretinzând că poate face minuni, că poate înmulți pâine și vinul, aidoma lui Hristos. Predica și chema oamenii să i se alăture ca împreună să proclame o societate bazată numai pe comandamente spirituale, să nu se îngrijească de cele lumești, căci se va îngriji Dumnezeu de “oamenii aleși”. Puterea seculară era reprezentată în aceste părți de turci și de nobili maghiari. În apropiere de Debrețin s-au adunat sub comanda acestuia în jur de 12 mii de oameni, care s-au pornit într-o cruciadă împotriva seculare, adică a “necredincioșilor” turci și a “păgânilor” nobili. Acestora li s-au alăturat o mulțime de alți țărani supuși, care-și părăseau stăpânii. În calea lor au distrus câteva castele, au jefuit și ucis pe mai mulți nobili și preoți, dar confrunțați imediat cu o oaste turcească au fost măcelăriți. Întors la Debrețin, Gheorghe Crăciun cade victimă unui complot organizat de judele orașului. Mișcarea a mai continuat sub

conducerea lui Vasile Suci, însă a fost la scurt timp înăbușită⁹. Francisc Pall e de părere că mișcarea condusă de Gheorghe Crăciun a stat sub semnul reformismului radical a antitrinitarismului de sorginte milenaristă, care și-a găsit adepții între țărani români aserviți din *Partium*, și reconvertiți parțial la calvinism în secolul al XVII-lea.¹⁰ Ideologia antitrinitară într-adevăr avea o componentă socială puternică, care a putut influența pe liderii iobagilor români interesați de eliberarea din șerbie, în schimb nu există nicio certitudine că toți aceștia au îmbrățișat antitrinitarismul. Concepțiile milenariste și vizionarismul acestei mișcări putea să aibă germenii de asemenea în alte curente religioase eretice.

Revine întrebarea; dacă aceste mișcări religioase și gruparea constituită la începutul secolului al XVII-lea în satele din Banat aveau o dimensiune etxraeclesială, atunci din care tradiție proveneau sau ce fel de concepții religioase le animau. O privire de ansamblu asupra fizionomiei grupării din Banat ne poate indica pașii în depistarea sursei acesteia. Potrivit datelor furnizate de Szini aceste comunități religioase s-au sustras de sub autoritatea bisericii, practicând un cult separat de aceasta și fiind influențați de unele învățături iudaizante. Aveau proprii conducători religioși, atât bărbați cât și femei, considerați de ceilalți drept profeți ori proroci, și care susțineau că sunt trimișii lui Dumnezeu pe pământ să propovăduiască pocăința și să-i ajute pe oamenii să se mântuiască de nesfârșitele păcate prin rugăciunii neîncetate și posturi frecvente, invocând permanent mila divină și a sfinților. De asemenea, avea o pronunțată componentă mistică dată de pretinsa ei legătura permanentă cu lumea spirituală, prin rugăciunile neîncetate, prin viziunile pe care le aveau liderii lor religioși, mai ales după ce cădeau în transă, și de faptul că se lăsau îndrumați de aceste viziuni și învățături, pe care credeau că le primesc direct din *ceruri*. Și totuși cine puteau fi acești săteni care parcă doreau să se desprindă total de această lume. Indubitabil, nu erau adepții uneia din curentele reformatoare și nici nu erau influențați de ele, deoarece modul lor de manifestare și concepțiile lor nu corespunde cu ale acestora. Simplul fapt că ele au repudiat pe sfinți și simbolul crucii, adorate în schimb de această grupare, ne indică clar că nu avem de a face cu o grupare protestantă reformată. Iar dacă lucrurile stăteau așa, Szini István, pregătit special pentru confruntarea cu Reforma protestantă, trebuia să-i identifice. Prin urmare, rădăcinile acestei grupări trebuie căutate în altă parte. Dacă nu era influențată de curentele religioase din apus, atunci urmele înrăurilor religioase trebuie aflate în răsăritul creștin, unde, de asemenea, au existat în evul mediu diferite curente spirituale născute în sânul bisericii sau în afara ei, fie tolerate, fie socotite eretice.

Supranumele de "Sfântul Pavel" atribuit unui șef religios, care i-a sprijinit pe turci la cucerirea cetății Lipova, ne-ar putea duce cu gândul la secta pavlicienilor, a cărei lideri purtau de regulă numele apostolului Pavel, a cărui

⁹ *Din Istoria Transilvaniei*, Editura Academiei, București, 1960, p. 231-232.

¹⁰ Francisc Pall, *Fragen der Renaissance und der Reformation in der Geschichte Rumäniens*, în "Forschungen zur Volks- und Landeskunde", 9, nr.2, 1966, p. 14,17.

moștenire spirituală susțineau că o continuă. Într-adevăr, există câteva mărturii indirecte referitoare la posibila legătură a românilor cu pavlicianismul. Cronicari sași, mergând pe linia inaugurată de Georg Reicherstorffer și Johannes Honterus, susțin prezența paulicienilor în Moldova. Johann Filstich și Thomas Tartler consemnează separat că valahii din nordul Munteniei așteaptă venirea apostolului Pavel în localitatea Nămoiești, fapt de care aceștia se îndoiesc. În schimb, Georg Kraus, care în tinerețe a fost negustor ambulant prin Valahia, oferă informații în legătură cu unele scrieri ale acestui apostol, păstrate la mănăstirea Argeș, unde acesta le-a lăsat pe vremea când a ajuns aici, scrieri cu care valahii se mândresc și pe care mărturisește sincer cronicarul că le-a văzut adesea cu proprii-i ochi¹¹. Toate aceste mărturii sunt rodul unei tradiții populate românești, potrivit căreia Sf. Pavel și-ar fi extins activitatea misionară până nordul Dunării. În acest sens, Kraus amintește zicala: “I-a lăsat ca Sf. Pavel pe valahi”. Adolf Armbruster este de părere că așa-nimiți paulicieni de care vorbesc cronicarii sași nu are nimic de a face cu mișcarea eretică a pavlicienismului medieval, ci se datorează miturilor țesute în jurul apostolatului Sf. Pavel între români¹². Opinia sa rămâne valabilă, dacă nu se vor descoperi alte mărturii contrare. Însă există date sigure că țările române au avut contacte cu paulicieni bulgari, mai ales cu cei din târgul Gabrovo(Chiprovaț), care mai târziu au fost convertiți la catolicism. Mai ales principatul Țării Românești avea legături comerciale cu bulgarii chiproviceni¹³. De asemenea, sunt atestate și influențe artistice venite de la meșteri aurari din acest târg¹⁴. O comunitate de negustori de aici vor fi colonizați în Craiova și Bădiceni, în urma imigrației din fața fiscalității otomane, primind și scutiri din partea voievozilor pe parcursul secolului al XVII-lea. După intrarea imperialilor în Banat se vor refugia în zonă, atrași de alte privilegii acordate de administrația austriacă¹⁵. Dar prezența pavlicienilor bulgari în zonă Banatului este semnalată încă din veacul al XVII-lea¹⁶. Așadar, în lumina celor arătate mai sus ar părea plauzibilă influența pavlicienilor asupra acestei comunități religioase a românilor. Totuși, István Szini, care și-a desfășurat activitatea printre bulgari și sârbi, trebuia să-i identifice. Se știe că paulicieni din Bulgaria au fost convertiți la catolicism prin anii 1630, încercându-se să se constituie o episcopie proprie pentru aceștia¹⁷. Prin urmare, fiind ei înșiși obiectul unei campanii de convertire, nu putem crede

¹¹ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, Editura Academiei, București, 1965, p. 11.

¹² Adolf Armbruster, *Romano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Români în cronică săsească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 356.

¹³ P.P. Panaitescu, *Românii și bulgarii*, București, 1944, p. 45-46.

¹⁴ Ion Istrate, *Primul Occident. Începuturile poeziei și teatrului în cultura română*, Editura Paralela 45, București, 2001, p. 17, 24.

¹⁵ Johann Jakob Ehler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Editura Facla, Timișoara, 1982, p. 32-35.

¹⁶ Francisc Páll, *Informații inedite despre refugiați bulgari în Banat spre sfârșitul sec. XVIII*, în “Studii de istorie a Banatului”, vol. II., Timișoara, 1970, p. 69-70.

¹⁷ Lucian Periș, *op.cit.*, p. 109.

că mai aveau resurse să-și facă noi prozeliti între români. Iar dacă luăm în considerare *stricto sensu* doctrina pavlicienilor, care respingeau postul, cultul Sfinților și al Sfintei Crucii¹⁸, nu găsim corespondențe cu învățăturile acestei grupări. Pavlicianismul era o formă de neomaniheism dualist, care disprețuia materia creată de demiurgul cel rău ca fiind ceva impur. Pe la sfârșitul secolului al X-lea li s-a acordat adeptilor libertatea religioasă de către imperiul bizantin și au fost colonizați la marginea de nord a imperiului pentru a apăra granița împotriva bulgarilor. Aici s-au amestecat cu vechea secta mesalienilor¹⁹, pe terenul prielnic al noului stat bulgar, unde s-a dezvoltat o altă mișcare eretică maniheistă, cea a bogumililor, cu puternice ecouri în epocă²⁰. Pavlicieni nu și-au dovedit fidelitatea față de imperiu, de aceea li s-a revocat poziția de religie tolerată și s-a trecut la conversiuni în masă la ortodoxie, alături de grupuri de bogumili. Ceea ce n-a reușit biserica ortodoxă va reuși însă biserica catolică în secolul al XVII-lea, când ultimele grupuri de pavlicieni vor fi convertiți la catolicism²¹. Nu se făcea în epocă o distincție clară între pavlicieni și bogumili, fiind adesea confundați datorită unor trăsături comune ca anticlericalismul, respingerea cultului Sfintei Crucii și a Sfinților, sfintele taine etc. De aceea, s-a considerat că bogumilismul a derivat din pavlicianism. În privința caracterului doctrinei dualiste, Ioan Petru Culianu vede în pavlicianism un derivat popular al marcionismului, iar în bogomilism, care are evidente puncte comune cu primul, un pseudodualism, deoarece nu afirmă că lumea de aici ar fi creată de un al doilea principiu. Dualismul lor este rezultatul unui *forma mentis* duală existență în mințile celor care îi cultivă principiul și îi transformă și multiplică roadele. Prin urmare, nu ar exista nici o legătură filogenetică între bogumilism și pavlicianism²². În cultura românească veche sunt depistate unele influențe bogomilice, venite tot pe filieră bulgărească²³, dar totuși nu putem afla similitudini între bogumilism și gruparea din Banat. S-a presupus, de asemenea, o influență a mesalienilor asupra bogumililor din cauză că epitetul de mesalian era folosit în acele timpuri fără discernământ²⁴. Mesalienii au fost o sectă care a apărut în Siria, la finele secolului al IV-lea d. Ch.. Erau cunoscuți ca “rugătorii”; denumirea lor din sirianul *msalleyanne* traducându-se prin “cei care se roagă”. Doctrina lor nu este propriu-

¹⁸ Ioan Rămureanu, Milan Șesan, Teodor Bodogae, *Istoria bisericească universală*, Vol.I(1-1054), Editura institutului biblic, București, 1987, p. 405.

¹⁹ *Ibidem*, p. 406.

²⁰ Yuri Stoyanov, *Tradiția ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creștine în evul mediu*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 117-133.

²¹ Ioan Petru Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului. Istorie și mituri*, Ediția a II-a, Editura Polirom, 2002, p. 61, Idem, *Arborele gnozei. Mitologia gnostică de la creștinismul timpuriu la nihilismul modern*, Ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 66.

²² Vezi analiza diferențelor dintre aceste mișcări eretice în: *Ibidem*, p. 62-63, p. 229-260; *ibidem*, p. 67-69, p. 263-291.

²³ Al. Piru, *Istoria literaturii române, I Perioada veche*, Ediția a treia revăzută, Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 234-237.

²⁴ Yuri Stoyanov, *op.cit.*, p. 117.

zis dualistă, căci dualismul lor se înscrie în limitele celui profestat de biserica ortodoxă răsăriteană. Conform învățăturii lor, răul sălășluiește în oameni sub forma unui demon, el poate fi alungat din om după o perioadă de rugăciuni intense. În locul acestuia se instalează sub formă vizibilă, asemenea unui foc, Sfântul Duh, care îl transformă într-o ființă capabilă să aibă revelații, să citească în inima celorlalți, dar mai presus de orice îi conferea o stare de apatie, putând astfel să facă orice, deoarece o făcea fără pasiune²⁵. Mesalieni constituiau o sectă pietistă și anticlericală prin faptul că nu recurgeau la rugăciunile preoților. Nu acordau o mare importanță botezului creștin, considerând că demonul din om cu care el se naște nu poate fi alungat prin taina botezului, ci numai în urma unor rugăciuni neîntrerupte și stăruitoare, dublate de un ascetism sever, printr-un “botez al focului” într-un spirit în momentul pogorării Sfântului Duh. Ajuns la uniunea mistică cu Sfântul Duh, credinciosul mesalian ar fi fost în stare să contemple astfel Sfânta Treime. O dată alungat demonul și receptat Sfântul Duh, se credea că nu mai are cum să păcătuiască omul. El își putea relua viața cotidiană fără vreo altă restricție ascetică, astfel încât de multe ori putea cădea în nenumărate vicii. Trăsăturile comune cu monahismul le-a facilitat mesalienilor răspândirea practicilor și doctrinei lor în mănăstirile ortodoxe, care constituiau ținta preferată a prozelitismului mesalian. Sunt amintiți din nou în Balcani în secolul al XI-lea, iar numeroasele aluzii la ei ar putea indica o renaștere a acestei secte. Însă asocierea repetată a numelui lor cu bogumili, ar putea indica și o confuzie cu această erezie²⁶. Cu toate acestea, nu credem că marii teologi ai bizanțului să nu fi făcut distincția între aceste două secte.

Dezbateri aprinse în privința doctrinei mesaliene s-au redeschis o dată cu apariția mișcării mistice a isihasmului în prima jumătate a secolului al XIV-lea, întrucât facțiunea antiisihastă au văzut în această nouă mișcare o sectă a mesalienilor. Isihăștii au elaborat o doctrină meditativă bazată pe rugăciunea mistică interioară. Ea consta în rostirea neîntreruptă a Rugăciunii Inimii sau Rugăciunea lui Isus, o rugăciune scurtă²⁷, care trebuia să fie rostită din inimă, în cele din urmă, de monahii înduhovniciți. Scopul principal al meditației isihaste era comuniunea cu divinitatea. Conform Sfântului Grigore Palama, principalul doctrinar, esența divinității rămâne inaccesibilă, însă prin rugăciunea interioară credinciosul mistic înduhovnicit poate ajunge să perceapă lumea necreată a lui Dumnezeu, să se transfigureze și să se mântuie. Adversarii isihasmului, printre alte argumente folosite împotriva acestei mișcării, reproșau interesul mare acordat rugăciunii interioare și împărtășirea credinciosului mistic cu divinitatea, asociind

²⁵ Ioan Petru Culianu, *op.cit.*, p. 56-57.

²⁶ Yuri Stoyanov, *op.cit.*, p. 96-97.

²⁷ “Doamne Isuse Hristoase, fiul lui Dumnezeu, miluește-mă pe mine, păcătosul”. Această rugăciune scurtă era practică și de primii anahoreți la începuturile monahismului creștin vezi: Antoine Guillaumont, *Originile vieții monahale. Pentru o fenomenologie a vieții monahale*, Editura Anastasia, București, 1998, *passim*

aceste practici cu erezia mesalienilor. Dar Grigore Palama a condamnat el însuși doctrina mesaliană, conform căreia omul poate contempla esența de nepătruns a divinului, și se spunea că el i-a combătut cu succes în disputele teologice pe care le-a avut cu aceștia în una din mănăstirile din Tracia. Într-adevăr, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, propaganda mesalienilor a pătruns până în bastionul spiritual al monahismului răsăritean, Muntele Athos. Un număr de călugări athoniți, convertiți la “erezia mesaliană” pe când se aflau la Salonic, au propovăduit la rândul lor învățăturile mesaliene timp de trei ani în mănăstirile de pe Muntele Athos. Răspândirea ei a fost stopată de un conciliu special, care i-a anatemizat pe eretici și i-a alungat de pe Sfântul Munte. Acești călugări s-au răspândit până în Salonic și Bulgaria. Marcantul inamic al isihasmului, Nikephoros Gregoras, a lansat ideea că inclusiv liderul isihastilor, Sfântul Grigore Palamas, a fost un eretic ascuns sub haina ortodoxiei și că de aceea fusese obligat să plece de pe Sfântul Munte și să se ascundă în Salonic²⁸. Se cunoaște foarte bine faptul că noul curent spiritual al isihasmului a învins și a avut un larg ecou în răsăritul creștin. Sub umbrela acestuia și datorită unor asemănări formale, mișcarea mesalienilor a putut supraviețui marginal în manieră populară, golită însă de conținutul doctrinar.

Prin analogie putem conchide că gruparea religioasă a românilor, atestată la începutul secolului al XVII-lea în Banat, putea fi o formă a mesalianismului, remaniată de creștinismul popular, și care s-a perpetuat în Balcani până acum grație modelului isihast dominant în lumea pravoslavnică. Legătura dintre un preot român și un lider religios laic din această grupare ne arată că biserica ortodoxă o tolera. În fine, practicile similare dintre gruparea românească și secta mesalienilor (rugăciunea neîntreruptă, asceza, viziunile mistice, damnarea, anticlericalismul) conduc în mod firesc către ipoteza existenței unei secte populare a mesalienilor între români.

Abstract

Keywords: Banat, români, isihasm, mesalieni, pavlicieni

Unele mărturii de la începutul secolului al XVII-lea atestă existența unei grupări extraecleziale religioase a românilor din Banat, care prolifera în zonă atrăgând o mulțime de credincioși ortodocși și catolici. Liderii lor religioși, femeii și bărbați, se intitulau profeți și credeau că îi ajută pe oameni să-și afle mântuirea prin rugăciuni neîncetate, post și abstenență. Din practicile lor putem deduce că această grupare poate deriva din mai vechea sectă a mesalienilor, denumiți și rugătorii, care a supraviețuit în Balcani până în acest secol sub forma remaniată a creștinismului popular și datorită impactului favorabil a mișcării isihaste cu care avea unele similitudini formale.

²⁸ Yuri Stoyanov, *op. cit.*, p. 173-174.

Vasile TODORICI

CONSIDERAȚII PRIVIND IMPLICAREA ASOCIAȚILOR CULTURALE BĂNĂȚENE ÎN FORMAREA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE A TINERILOR

Accentuarea asupririi naționale a românilor din Transilvania și Banat a dus, după anul 1867, la eliminarea treptată a limbii române din administrație și a funcționarilor români din aparatul de stat al imperiului. Guvernul din Budapesta intenționa să îndepărteze din viața politică activiștii naționali din Transilvania și Banat. Pentru a contracara actele de deznaționalizare a românilor și pentru a le apăra drepturile legitime, Partidul Național Român s-a orientat în direcția emancipării educative și culturale, ca modalitate consecventă de apărare a ființei naționale. În acest mod s-au adus servicii importante realizării idealului politic suprem al românilor din imperiul austro-ungar, respectiv unirea tuturor românilor într-un stat unitar și independent. Pentru realizarea acestui deziderat au colaborat, întretăindu-și activitățile, instituțiile de învățământ și asociațiile culturale, care au avut o contribuție covârșitoare în dezvoltarea treptată a conștiinței naționale a tinerilor români.

Emanciparea lor națională a fost realizată prin intermediul școlii și asociațiilor culturale, care au avut un rol istoric de necontestat datorită activării capacităților creatoare de frumos din lumea satului românesc, redeșteptat la viață printr-o serie de activități culturale derulate de vlăstarele lor, cu ajutorul învățătorilor și profesorilor, care le îndrumau pașii. În perioada dualismului, asociațiile culturale au diseminat valorile culturale naționale și au dezvoltat, în rândul populației românești din mediul urban și rural, prin prezentarea în cadrul unor manifestări culturale cu o largă participare, a creațiilor literare și muzicale cunoscute în epocă.

Existența Preparandiei din Arad, înființată în anul 1812 în părțile bănățene, a reprezentat un important factor de dezvoltare educativă și culturală românească, datorită interesului cadrelor didactice de a moderniza învățământul pedagogic și de a transmite viitorilor învățători o pregătire temeinică, conform cerințelor științifice și pedagogice ale epocii. Preparandia arădeană era interesată nu numai de pregătirea profesională a preparanzilor ci și de formarea lor ca viitori activiști culturali în Banat și în Crișana, unde și-au desfășurat cariera didactică mulți dintre absolvenții Preparandiei. Odată cu mărirea duratei anilor de studii, de la 2 la 3 ani, începând cu anul școlar 1876-1877, s-a pus un accent deosebit pe studiul limbii și literaturii române, al pedagogiei, muzicii corale și instrumentale.

Odată cu venirea lui Ion Vidu la catedra de muzică a Preparandiei din Arad, activitatea muzicală a luat un avânt deosebit datorită calităților cunoscutului compozitor, care și-a arătat capacitățile de animator cultural, cultivând afecțiunea preparanzilor pentru muzică în general și pentru muzica populară în special.

Un obiectiv urmărit, cu consecvență, de profesorii Preparandiei a fost instruirea viitorilor dascăli în vederea implicării și educării românilor din localitățile unde urmau să predea, prin intermediul participării lor la manifestări culturale, la activități ale societăților de lectură, coruri și conferințe pe teme de interes general. Acest concept a fost simplu și concis exprimat de către profesorul Teodor Ciontea care, în anul 1878, a adresat un îndemn tuturor preparanzilor și cadrelor didactice: „ Spiritul timpului strigă tuturor cultura și iarăși cultura”¹.

Locul preferat de desfășurare a manifestărilor literar-artistice organizate de asociațiile culturale din Arad a fost „Casa Națională”, înființată la 12 octombrie 1902 și considerată de către Nicolae Oncu drept „un centru de întâlnire și întrunire al fraților noștri români”, care a contribuit la formarea unui mediu cultural de înaltă ținută artistică și patriotică. Cu toată împotrivirea autorităților ungare, „Casa Națională” a devenit unul dintre centrele principalelor activități cultural-naționale ale românilor bănățeni până la Marea Unire din 1 Decembrie 1918.

„Casa Națională” promova modalități diverse de educare a tinerilor, devenind treptat o instituție culturală activă, considerată „un punct de întâlnire cu cultura” a țăranilor români din satele învecinate. Astfel, la festivitățile culturale din 16 februarie 1911 au participat și țărani români, sosiți din sate aflate la 150 de kilometri de Arad, pentru a asculta cuvântările fruntașilor naționali bănățeni, asupra cărora era permanent ațintită privirea autorităților maghiare³.

Una dintre cele mai importante asociații culturale care au activat în Arad a fost Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român, care a avut un obiectiv precis stabilit, subliniat în statutul său de funcționare: „ cultura națională a poporului român, iar mai ales înaintarea literaturii române prin citire și conversare”. Inițiatorii asociației au fost intelectualii Atanasie Șandor, Nicolae Filimon, Miron Romanul și David Nicoară, care au reușit să-și atragă de partea lor pe cei mai mulți dintre românii din Arad, convingându-i, în anul 1861, să se unească și să contribuie financiar pentru a păstra și cultiva limba literară prin înființarea unei asociații culturale.

Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român a intrat în legalitate în anul 1862, când i-au fost aprobate statutele iar, în anul următor, la 30 aprilie s-a desfășurat ședința de constituire, unde s-au înscris ca membrii 810 persoane (taxa anuală fiind de 2 florini/membru), din rândul tuturor categoriilor

1 Teodor Botiș, *Istoria școlii normale (preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox român din Arad*, 1922, p. 184

2 Vasile Popeangă, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioana dualismului (1867-1918)*, Timișoara, Editura Facla, 1978, p. 208

3 H.H. Stahl, *O întrunire naționalistă peste munți*, în *Românul*, 1911, nr. 1, p. 46

sociale din Arad, dar și din Timișoara, Sibiu, Blaj, Cluj, Brașov, Lugoj și Beiuș. Asociația fost condusă până în anul 1880 de Antoniu Mocioni, urmat de Ion Beleș, Petru Truția și Vasile Goldiș, iar în anul 1924 a fuzionat cu ASTRA devenind despărțământul Arad al acesteia⁴.

Numărul membrilor a crescut în anul 1866 la 1690, în anul 1871 la 2100 (numărul cel mai mare din toată existența sa), scăzând apoi la 156 în 1883, la 68 în 1890, crescând din nou la 135 în 1894 și la 330 în 18975.

La nivelul anului 1864, dintr-un număr de 97 de localități din Crișana erau înscrși 480 de membri, din 78 de localități din Banat proveneau 376 de membri, din 21 de localități din Transilvania și Maramureș erau înregistrați 54, din alte 9 orașe ale monarhiei dualiste aderaseră 58 de intelectuali, din România era înscris un membru, iar din 13 localități neidentificate proveneau 440 de membri⁶.

Înscrierea unui număr atât de mare de membri din majoritatea păturilor sociale românești (dar dominat de țăranii înstăriți de la sate – economii, avocații, funcționarii români de stat și reprezentanții micilor industriași români din Banat și Crișana), în rândurile asociației poate fi motivată ca o formă de protest indirect la instaurarea dualismului în anul 1867.

Funcționarii români, care avuseseră posibilitatea să studieze în perioada liberală în școlile superioare și facultățile de drept din monarhie, ajunseseră să aibă o poziție socială și o situație materială destul de bună, devenind categoria socială care va susține material asociația arădeană prin numeroase donații de bani, cărți pentru dotarea bibliotecii și diferite obiecte cu valoare istorică.

Datorită greutăților materiale cu care se confruntau majoritatea învățătorilor și profesorilor din școlile confesionale, ei reprezentau aproximativ 11-12% din totalul membrilor asociației, iar elevii de gimnaziu și studenții, marea lor majoritate, înscrși în societățile culturale studențești erau lipsiți de mijloace financiare proprii. De aceea, în anul 1884, erau înscrși doar 26 de membri din categoria amintită în rândurile Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român. Cu toate acestea, asociația arădeană a contribuit cu suma de 2500 de florini pentru susținerea financiară la studii a unui număr de 50 de studenți săraci, a sprijinit editarea, popularizarea și vânzarea creațiilor literare studențești, iar, la rândul lor, societățile elevilor și studenților au donat asociației propriile publicații și statute și au participat constant la manifestările culturale organizate de asociația arădeană⁷.

Asociația arădeană a intensificat organizarea de activități culturale românești, a solicitat utilizarea limbii române în conversația zilnică, a organizat o

4 Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 88

5 Ioan Bolovan, *Cultură și societate în Transilvania în a doua jumătate a sec al XIX-lea : exemplul « Asociației naționale arădene pentru cultura poporului român »*, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, p. 309

6 *Ibidem*, p. 311

7 Arhivele naționale-Direcția Județeană Arad, *fond ASTRA – Despărțământul cultural al județului Arad*, 1867, dosar 64, f. 21

biblioteca și o sală de lectură, unde puteau fi găsite ziare românești. Erau derulate manifestări culturale cu ocazia Anului Nou și a unor sărbători tradiționale când organizatorii susțineau alocuțiuni despre caracteristicile limbii române și despre cele mai importante momente ale istoriei naționale. Un aspect inedit este faptul că în sala de lectură a Asociației naționale arădene erau expuse tablouri cu teme de o semnificație istorică deosebită „Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia”, „Ștefan cel Mare la Valea Albă”, „Deschiderea divanului ad-hoc” și „Unirea Principatelor române”, donate de către profesorul Nicolae Florescu din București. Important de amintit este că asociația avea în rândul membrilor săi reprezentanți de seamă ai culturii românești din Transilvania, Bucovina și România: Zaharia Boiu (Sibiu), Aron Pumnul și Eudoxiu Hurmuzachi (Cernăuți), Atanasie Marienescu (Lugoj), Gavril Munteanu și Iacob Mureșianu (Brașov), George Silași (Viena) și Timotei Cipariu (Blaj)⁸.

Asociația arădeană a organizat conferințe, dezbateri legate de unificare a ortografiei, a stimulat cercetarea istorică și a încurajat elaborarea de monografii. În acest sens Ioan Moldovan, notarul din Șiria, a propus să fie elaborate monografii ale unor localități din Câmpia Mureșului și din Bihor, propunere reluată în paginile *Tribunei poporului* (din 1897), unde s-a detaliat metodologia conceperii acestor lucrări științifice⁹.

Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român a organizat, în anul 1909 - anul aniversării a cincizeci de ani de la Unirea Moldovei cu Țara Românească -, o serbare populară la care au participat peste 3000 de oameni, care s-a încheiat cu imnul „Deșteaptă-te române”. Aici au luat cuvântul Vasile Goldiș, directorul asociației și Roman Ciorogariu, care au subliniat în alocuțiunile lor rolul important pe care îl are asociația arădeană în promovarea culturii naționale în toate mediile sociale și importanța legăturilor sale spirituale cu România. Vasile Goldiș a adresat participanților chemarea de a adera la asociație, care „trebuie să fie mama ocrotitoare a limbii românești, aici la marginile cele mai de apus ale neamului nostru. Ea are menirea să fie cheagul, care să ne unească pe toți pentru gustarea fructelor dulci ale culturii. Ea are să intre adânc în viața sătenilor noștri, să le îndrepte moravurile, să-i învețe a cunoaște puterea unirii în cugete și-n simțiri, să le arate foloasele traiului sănătos, să le deschidă calea pardosită cu aur a muncii folositoare. Ea trebuie să-și câștige ca scump tovarăș cântarea românească, doina cea de jale, ea trebuie să împodobească veselia cu dansul românesc, ea are chemarea să potențeze frumusețea trupului nostru cu fermecătorul port românesc¹⁰.

Confirmarea acestui aspect a fost dată chiar de prezența la manifestare a lui Gheorghe Velcescu, prefectul județului Dolj și a avocatului Barbu

⁸ *Ibidem*

⁹ Nicolae Roșuț, *Societăți culturale arădene până la Unire, în Ziridava*, 1975, p. 216

¹⁰ *Tribuna*, 1909, nr. 23, p. 1

Paraschivescu din București. Cel dintâi a ținut să sublinieze că „românii din regatul ungar sunt un exemplu de solidaritate pentru tot neamul românesc”¹¹.

În același an, asociația arădeană a mai comemorat printr-o serată literară două decenii de la trecerea în neființă a poetului național Mihai Eminescu și a organizat o conferință publică, în care Marilena Bocu a evocat geniul creator al pictorului Nicolae Grigorescu.

Asociația arădeană a fost un factor de cultură și conștiință națională deosebit de important în epocă datorită contribuției pe care a avut-o în coagularea elementelor românești care depuneau eforturi semnificate în formarea conștiinței naționale tineretului român studios și în revigorarea mediului cultural local. Dintre acestea enumerăm Preparandia din Arad, ASTRA, consistoriul Episcopiei Ortodoxe din Arad, Societatea diletanților din Timișoara, Societatea studențească *România* din Viena și Societatea *Transilvania* din București¹².

În județul Arad au mai activat o serie de societăți culturale, organizate pe criteriu profesional dintre care amintim Asociația culturală *Progresul* din Arad, care avea caracter cultural și filantropic. A fost înființată în anul 1883 de M.V. Stănescu și era destinată tinerilor ucenici pentru a purta „conversații culturale și nobilă desfătare” cu ajutorul învățătorilor locali (P. Popovici, I. Moldovan, N. Ștefan și I. Vancu). Una dintre cele mai reușite manifestări culturale organizate de asociația *Progresul* s-a desfășurat la 1 martie 1883, când participanții au arborat tricolorul românesc, au cântat „Deșteaptă-te, române” și au dansat dansuri populare. Deși autoritățile dualiste nu au aprobat niciodată statutele elaborate în 1884, *Progresul* și-a continuat activitatea care includea, pe lângă spectacole cultural-artistice, conferințe cu teme din istoria românilor și din diferite domenii științifice. În special conferințele cu teme literare erau cele mai gustate de public, atrăgând numeroși participanți, întrucât temele abordate erau legate de unitatea de limbă, cultură și origine a românilor. La conferința literară din 1886, Ioan Goldiș a prezentat un referat intitulat „Familia Brâncoveanu”, iar în următorul an, Vasile Mangra a susținut o conferință cu tema „Mărirea și căderea lui Mihai Viteazul”.

Vasile Mangra și Petru Truția au preluat coordonarea asociației culturale *Progresul* după ce M.V. Stănescu s-a retras din activitatea publică și, cu ocazia ședinței din 29 octombrie 1899, participanții au hotărât autodizolvarea ei și alipirea la Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român a membrilor și comasarea patrimoniului existent la acea dată.

În anul 1888 meseriașii români din Curtici au înființat Societatea de lectură a industriașilor, ca urmare a dorinței lor de a-și petrece util timpul liber prin lecturarea ziarelor și cărților de literatură română de la biblioteca, înființată în acest scop. Societatea mai organiza conferințe și manifestări literare, la care, pe lângă meseriașii din Curtici luau parte și țărani români din împrejurimi. O

¹¹ *Ibidem*

¹² Arhivele Naționale-Direcția Județeană Arad, *Fond ASTRA – Despărțământul cultural al județului Arad, 1868*, dosar 74, f. 14

asociație culturală cu obiective asemănătoare, intitulată *Reuniunea de citire și cântări a meseriașilor români*, a funcționat, începând cu anul 1903, și la Nădlac, fiind cunoscută ca o prezență activă în mediul cultural local 13.

Aflați în numeroase situații în fruntea luptătorilor naționali, învățătorii bănățeni și-au constituit o asociație culturală puternică, inițiativa pornind de la cei din Lipova, care, prin reprezentantul lor, Dumitru Tomescu, au solicitat în anul 1869, senatului școlar aprobarea pentru înființarea unei asociații a învățătorilor. Demersul lor a fost susținut de către învățătorii din cercul Șiria, astfel că, la 20 aprilie 1872, a luat ființă Reuniunea învățătorilor arădeni, avându-l ca președinte pe Vincențiu Babeș, iar vicepreședinți pe Ioan Popovici-Desseanu și George Popa. Alegerea lui Vincențiu Babeș ca președinte al Reuniunii nu a fost una întâmplătoare, deoarece acesta era un lider marcant al manifestărilor cultural-naționale ale românilor din Banat și Crișana din perioada dualistă. George Popa a condus destinele asociației între anii 1884 și 1887, iar Teodor Ceontea între 1887-1906 14.

La constituirea sa, Reuniunea învățătorilor arădeni a avut în vedere nu doar obiective specific didactice, ci și culturale, destinate luptei de emancipare națională: „înaintarea învățământului în general și promovarea culturii poporului român, extinderea mijloacelor literare științifico-pedagogice, dezvoltarea și atragerea poporului pentru interesele culturii sale, și peste tot, ralierea la o stare înfloritoare a culturii” 15.

Prin eforturile învățătorilor bănățeni au fost deschise biblioteci sătești, au fost organizate excursii de studii, manifestări cultural-artistice, conferințe publice cu o largă participare a locuitorilor din zonele în care se desfășurau. Asemenea activități culturale s-au desfășurat cu ocazia adunărilor generale a asociației învățătoarești: în anul 1906 la Pecica (unde a doua zi a fost organizat un concert de muzică populară pentru cei peste 1000 de locuitori), în 1910 la „Casa Națională” din Nădlac și în anul următor la Arad. Aici, în plenul adunării generale, s-au rostit o serie de concepte înălțătoare de implicare națională și culturală a învățătorilor români în lupta pentru unitate națională: „Un ideal nu se poate realiza decât numai prin concentrarea forțelor și energiilor, prin muncă dezinteresată și fără preget și prin sprijinul reciproc al tuturor factorilor chemați. Idealul învățătorului român este ridicarea neamului” 16.

Reuniunea învățătorilor arădeni a organizat o nouă adunare generală, la 13 septembrie 1913, la Șiria, care a fost urmată de prezentarea piesei de teatru *Fântâna fermecată*, scrisă de învățătoarea locală Maria Doboș. La manifestarea culturală au fost prezenți intelectualii arădeni, membrii Partidului Național Român și majoritatea țăranilor din Șiria. Asemenea activități culturale, la care participau

13 Vasile Popeangă, *op.cit.*, p. 92

14 Ioan Moldovan, *Monografia Reuniunii învățătorilor români*, Timișoara, 1940, p. 79

15 *Minte și inimă*, 1878, nr.1, p. 1

16 *Raport general în Reuniunea Învățătorilor români*, 1911, nr. 8-9, p. 225

elevii, studenții, învățătorii, intelectualii, dar și marea masă a locuitorilor români din zonă, constituiau un important factor de interacțiune culturală și națională unitară, care reprezentau doar etapele premergătoare ale viitoarelor acțiuni politice comune ce aveau să ducă la împlinirea dezideratului de unitate națională de la 1 Decembrie 1918.

Președintele Teodor Ceontea a intensificat activitățile Reuniunii învățătorilor arădeni în sensul implicării active a tuturor învățătorilor români în direcția extinderii terenului de activitate a școlii confesionale și al integrării în aria ei de activitate a vieții sociale satești, prin acordarea de sprijin activităților culturale, organizate pe plan local cu sprijinul artiștilor populari. El a avut o încredere deosebită în calitățile de luptători naționali a învățătorilor, apreciind că au fost formați corespunzător în Preparandia arădeană pentru a ocupa un loc de seamă în climatul cultural bănățean, considerându-i „muncitori în via mult promițătoare a neamului românesc”.

Autoritățile vremii își arătau îngrijorarea față de impactul activităților societăților culturale bănățene, aspect evidențiat de raportul Prefectului de Arad, din 19 iunie 1894, adresat Ministerului de Interne, în care se preciza că „sub formă școlară sau culturală, aveau loc adunări politice care promovau ideea solidarității naționale, că ziarul *Tribuna* pătrunsese în toate satele românești”.

În cadrul Gimnaziului din Arad au urmat cursurile o pleiadă de viitori luptători naționali dintre care îi menționăm pe Ioan Slavici, Vasile Goldiș, Ioan Suciș și M.V. Stănescu. În cadrul acestuia s-a înființat în anul 1869 un cor, care avea să se impună în viața culturală a școlii și orașului și să îi încurajeze pe elevi să pună bazele unei societăți literare, denumită *Mureșanu* (în anul 1871), care a avut ca obiectiv activizarea intelectualilor în vederea participării lor solidare în cadrul manifestărilor cultural-naționale.

Profesorul de limba română Ioan Goldiș a fost inițiatorul unor activități cultural-artistice în „Păduricea” din Arad, și a unora cu caracter educativ în școală, în scopul de „a-i deprinde pe elevi cu scrierea și vorbirea corectă în limba română”. Profesorul arădean a organizat în anul 1871 o serbare literară în „Pădurice”, unde un elev a susținut referatul cu tema „Despre necesitatea și datorința de a ne cultiva limba”. Același profesor a înființat un cor bărbătesc în Arad, în anul 1878, care avea ca scop educarea estetică a locuitorilor orașului prin intermediul creațiilor muzicale românești¹⁷.

În anul 1868 a fost înființată la Lipova o Societate de Lectură cu sprijinul protopopului Ion Țăranu, al învățătorului Ioan Tuducescu și a lui David Simion, ales președinte al societății cu ocazia primei ședințe a acesteia. Activitățile organizate de către Societatea de Lectură din Lipova au polarizat în jurul lor talentele creatoare din localitate, ridicând la un nivel superior viața culturală a urbei, iar biblioteca dispunea de peste 500 de volume cu opere din literatura română. David Simion a fost ales în anul 1874 primar al Lipovei, iar manifestările

¹⁷ *Familia*, 1878, nr. 55, p. 18

culturale conduse de acesta au început să fie considerate de către autoritățile dualiste ca fiind periculoase, motiv pentru care au încercat să le boicoteze. Manifestarea culturală organizată la 27 august 1882 de către elevii din Lipova a fost considerată de către pretorul local drept „acțiune daco-română”, cerând ca din program să fie excluse poeziile *Peneș curcanul* și *Tudor căpitanul* pe motiv că nu sunt „curat literare”. Societatea era sprijinită și de către un cor, dirijat de învățătorul Constantin Crăciun, format din locuitori ai orașului, ale cărui statute au fost aprobate în anul 1883.

În anul 1906, la Lipova s-a derulat o importantă activitate culturală, reuniunea Societății pentru fond de teatru român, care a atras intelectualii bănățeni și din întreaga Transilvanie, care înțelegeau importanța dezvoltării manifestărilor teatrale în limba maternă. În cele două zile, cât au durat lucrările reuniunii, s-au adunat aproape 3000 de coroane ca taxă de înscriere de la noii membri, care au avut posibilitatea să participe la reprezentația teatrală susținută de actorul și dramaturgul Zaharia Bârsan. Menționăm că, la Lipova a mai funcționat, între anii 1911-1913, și societatea culturală *Doina*, condusă de către învățătorul Iuliu Putici.

Societăți literare au fost constituite și în alte localități bănățene, cum ar fi cea din Șemlac, înființată în 1880 condusă de Dumitru Ganea și Lucian Ionescu, care era sprijinită de un cor renumit, condus de învățătorul Grigore Roșu. Aceasta avea o sală de lectură unde cei interesați puteau citi presa bănățeană dar și articolele a opt ziare românești la care societatea își făcuse abonament.

În același an a fost deschisă în Pecica o bibliotecă și a fost organizat un cor din artiști locali la inițiativa lui Ștefan Tămășdan, Ioan Eftici și Dumitru Popa. Învățătorul Ioan Rusu din Nădlac a propus, la 20 septembrie 1882, organizarea unui ansamblu coral ce avea să fie condus de Nicolae Chicin și Romul Tăucean, care avea drept scop „prin luminare și cultură să îndemne spre ce este sublim”¹⁸. Societăți de lectură și coruri au mai funcționat în localitățile Secusigiu, Bârzava (1883), Căpruța (1882), Vărădia, Săvârșin (1884), Julița, Dumbrăvița (1871), Birchiș, Căpălnaș, Cuveșdia (1884), Dorgoș și Șiștarovăț. În cadrul acestora funcționau biblioteci școlare și erau organizate echipe teatrale de diletanți care puneau în scenă piese de Vasile Alecsandri și Iosif Vulcan. Acestea aveau o audiență crescută în rândul sătenilor, fiind remarcată de către intelectualii satelor funcția educativă a teatrului. Alături de reprezentațiile dramatice prezentate de către diletanții locali și de către elevi, satele bănățene erau vizitate frecvent și de către formațiile teatrale ambulante.¹⁹

Calea culturală a fost aleasă în Banat prin înființarea de asociații culturale din care enumerăm: Asociația de teatru, casino și cetire din Oravița, înființată în anul 181720, Reuniunea română de cântări și muzică din Lugoj, constituită în

¹⁸ Arhiva parohiei Nădlac, *Protocolul ședințelor*, 1889, p. 114

¹⁹ A. Buteanu, *Teatrul românesc în Ardeal și Banat*, Timișoara, 1945, p. 96

²⁰ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Caraș-Severin, *fond Prefectura Județului Caraș* 1945, dosar 82, f. 1-13

anul 1840²¹, Societatea de lectură „Ioan Popasu” din Caransebeș²², Reuniunea română de cântări și muzică din Reșița, înființată la 21 decembrie 1872²³, anul constituirii Societății de lectură din Caransebeș.

Societăților culturale enumerate mai sus li s-a alăturat Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș, promotoare a spectacolelor muzicale locale, timp de 70 de ani.

Începând cu anul 1763, în orașul Oravița s-au desfășurat spectacole de teatru susținute de o trupă austriacă, coordonată de Anton Eintrag, iar din anul 1793 spectacolele teatrale aveau loc într-o sală de teatru, amenajată în clădirea poștei locale. Odată cu înființarea, în anul 1806, a Clubului diletanților din Oravița, piesele de teatru vor fi prezentate, între anii 1806-1813, la diferite intervale de timp.

Prin inițiativa și efortul financiar al unor intelectuali din Oravița, Ciclova-Montană, Sasca-Montană, Dognecea, Moldova-Nouă și Reșița, a fost construită, în anul 1817, clădirea teatrului din Oravița, primul lăcaș de artă teatrală din România, unde se vor desfășura permanent activități de artă dramatică. Cele mai mari donații destinate construirii teatrului au fost făcute de bănașenii Vasile Petrovici din Ciudanovița, Dimitrie Demetrovici, Ion și Dimitrie Konstantiny și protopopul Petru Iorgovici.

Asociația teatrală a Oraviței Montane a elaborat statutele și regulamentul de funcționare la data de 17 februarie 1837, fuzionând în anul 1868 cu Asociația de casină, constituindu-se astfel Asociația de teatru și casină.

Aceasta va polariza în cadrul ei, întreaga activitate culturală a orașului, transformându-se, doi ani mai târziu, în Casina română. Documentul de înființare a acesteia a fost aprobat și tipărit, împreună cu statutul de funcționare în anul 1874, fiind semnat de către avocatul Simeon Manguica, ales membru al Academiei Române în anul 1890, datorită cercetărilor sale istorice și filologice.

Asociația de teatru și casină se va unii în anul 1875 cu Casina burgheză din Oravița, luând astfel ființă Asociația de teatru, casino și cetire din Oravița, rebotezată, în anul 1896, Reuniunea de teatru, casino și cetire. La activitățile culturale organizate sub auspiciile acesteia au participat artiști amatori români, germani și maghiari conștienți de importanța formării unei culturi generale prin intermediul spectacolelor de teatru, interpretări corale și de lecturare a unor opere literare cunoscute.

Clădirea teatrului din Oravița a găzduit spectacole dramatice ale unor artiști locali, ale unor trupe de teatru românești conduse de către Mihail Pascally, Matei Millo, G. A. Petculescu și Zaharia Bârsan dar și a unor trupe din Austria și

21 Idem, *fond Societatea Română de cântări și muzică Caransebeș*, dosar 79, f. 16

22 *Foaia Diecezană*, 1888, nr. 28, f. 6

23 Arhivele Naționale-Direcția Județeană Caraș-Severin, *fond Prefectura Județului Caraș*, 1945, dosar 82, f. 1-13

Ungaria. Adunările generale ale Societății pentru Fond de Teatru Român s-au desfășurat în anii 1874, 1887 și 1908 în clădirea teatrului, iar ASTRA din Sibiu și-a derulat în același loc adunarea generală.

În cadrul Societății de lectură din Caransebeș condusă de președintele Alexandru Stancovici erau înscriși în anul 1877 un număr de 71 de membrii²⁴.

În condițiile cuceririi independenței de stat a României, au crescut și speranțele pentru românii din teritoriile subjugate iar comitetul de conducere al societății a aprobat în ședința din septembrie 1877 un motto cu textul „Lasă pieptul să răsunе, Inimile să-mpreune, Care-n inimi sunteți frați, Strângeți-vă și cântați”, revelator pentru sentimentele de solidaritate cu frații de peste Carpați ai românilor²⁵.

Între anii 1877-1918, conducerea Societății române de cântări și muzică din Caransebeș a fost preluată de intelectualii de seamă ai Partidului Național Român: Ioan Bartolomeiu, Ștefan Velovan, Patriciu Dragalina, Petru Barbu și Cornel Corneanu, care au orientat activitatea asociației culturale spre însușirea unor opere corale cu o mare receptivitate la publicul constituit, în majoritate, din intelectualii, țărani, meseriași și comercianți români, care asistau la spectacolele susținute în localitățile bănățene.

În vederea abordării unui repertoriu coral foarte variat, președintele Ștefan Velovan a organizat în anul 1890 un curs gratuit de muzică corală, condus de profesorul Antoniu Sequens²⁶. În urma cursului făcut, coriștii au reușit să prezinte compoziții corale realizate de dirijorul lor, de Timotei Popovici, Ion Vidu, Filaret Barbu și de compozitorii consacrați ai muzicii românești: Ciprian Porumbescu, Gavil Musicescu și George Dima, care, în iarna anului 1884 a susținut un concert în Caransebeș, foarte apreciat de numerosul public prezent²⁷.

Pe parcursul îndelungatei sale activități Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș a luat parte la principalele evenimente culturale bănățene, datorită bunei pregătiri a coriștilor și a cunoașterii unui repertoriu coral variat, integrând piese de inspirație folclorică cu caracter național, alături de fragmente din opere și operete celebre. În anul 1888, corul asociației culturale a concertat alături de alte 12 coruri din Banat (printre care cele din Gruni, Belinț, Coșteiu-Mare și Chizătău), la Lugoj, cu ocazia desfășurării adunării generale a Societății pentru fondul de teatru român²⁸.

Un spectacol de succes al Societății române de cântări și muzică - orchestrat de fanfara Regimentului 43 din Caransebeș -, a fost prezentarea operetei *Crai nou* de Ciprian Porumbescu, în aprilie 1914, la care, pe lângă

24 Idem, *fond Societatea de cântări și muzică Caransebeș*, 1877, dosar 2, f. 2

25 *Ibidem*, dosar 4, f. 18

26 *Foaia Diecezană*, 1890, nr. 43, p. 6-7

27 Ioan Crișan, *Un veac de cântec, Din istoricul activității corale la Caransebeș (1867-1967)*, 1968, Timișoara, p. 41-42

28 *Foaia Diecezană*, 1888, nr. 39, p. 6

membrii corului, au participat artiste vocale Lucia Cosma și Elisabeta Jurcă din Lugoj (absolventă a Conservatorului din Iași) 29.

În anii următori corul din Caransebeș a participat la festivitățile Societății filarmonice din Timișoara (1891), la festivitățile adunării generale ale ASTREI, organizate la Lugoj, ocazie cu care a fost premiat cu o diplomă comemorativă și cu lucrările *Crestomație muzicală* și *Povești din popor* 30.

Corul și-a câștigat o reputație deosebită odată cu câștigarea unui loc fruntaș între corurile bănățene participante la festivitățile artistice organizate de Reuniunea română de cântări și muzică din Reșița. Un cronicar al vremii menționa faptul că asociația muzicală din Caransebeș „a repurtat lauri de învingere între celelalte reuniuni surori și aceasta în urma muncii asidue și a studiului serios” 31.

Activitatea corului a continuat și în anul 1914, când a luat parte la serbările culturale organizate de despărțământul ASTRA din Caransebeș în localitățile învecinate, Paștere, Păltiniș, Maciova și Iaz. După formarea statului național român a susținut concerte la Turnu-Severin (1919 și 1947), la Craiova și Orșova (1922) și la Timișoara (în anul 1936), cu ocazia adunării generale a Asociației corurilor și fanfarelor din Banat.

Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș s-a preocupat constant de mediatizarea operelor de seamă ale literaturii române (preferate fiind cele ale lui George Coșbuc, Dimitrie Bolintineanu și Vasile Alecsandri), cu prilejul spectacolelor susținute, unde, pe lângă piesele corale, au fost declamate baladele *Toma Alimoș*, *Movila lui Burcel*, iar profesorul Ștefan Velovan a recitat poezia *Dan căpitan de plai*, de Vasile Alecsandri 32.

Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș și-a completat repertoriul cu piese de teatru în care actorii erau coriștii societății. Cele mai apreciate spectacole dramatice au fost *Muza de la Burdujeni* (de Iacob Negruzzi) 33, *Un leu și un zlot* (de D.R. Rosetti), prezentată în anul 1894 34.

În anul următor artiștii amatori ai Societății române de cântări și muzică din Caransebeș au regizat piesa *Norocu-n casă* 35, iar în anul 1906 au abordat și genul comic, delectând publicul cu comedii *La Slănic* (de Constantin Boșcu, pseudonimul lui George Coșbuc) 36 și *Piatra din casă* (de Vasile Alecsandri) 37.

29 Idem, 1914, nr. 12, p. 5

30 Arhivele Naționale-Direcția Județeană Caraș-Severin, *fond Societatea de cântări și muzică Caransebeș*, 1877, dosar 11, f. 33-34

31 *Ibidem*, f. 122-123

32 *Ibidem*, dosar 8, fila 5

33 *Foaia Diecezană*, 1888, nr. 19, p. 6

34 *Ibidem*, 1894, nr. 9, p. 7

35 Arhivele Naționale-Direcția Județeană Caraș-Severin, *fond Societatea de cântări și muzică Caransebeș* 1895, dosar nr. 9, f. 44

36 *Foaia Diecezană*, 1893, nr. 13, p. 8

37 *Ibidem*, 1906, nr. 14, p. 6

Societățile culturale bănățene au avut, înainte de Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, legături strânse cu asociațiile culturale din România, cu care au organizat manifestări culturale comune, reliefând prin acestea unitatea de limbă, cultură și origini a poporului român.

Un asemenea eveniment s-a desfășurat în Caransebeș la 4 mai 1902 când, oaspetele Societății române de cântări și muzică a fost Societatea corală *Doina* din Turnu-Severin, condusă de compozitorul și dirijorul Ion Ștefan Paulian. Primirea oaspeților a fost oficiată cu fast de către conducătorii instituțiilor culturale, cultice și bancare ale românilor din Caransebeș, care și-au arătat bucuria și entuziasmul față de frații lor din România. Succesul celor două asociații culturale a fost descris de către publicația *Drapelul* din Lugoj, din 17 mai 1902, drept „o ocaziune de a se cunoaște mai bine și a crea și cimenta legături de adevărată prietenie și frățietate”³⁸.

Vizita coriștilor din Turnu-Severin a fost răsplătită în același an de către membrii Societății române de cântări și muzică din Caransebeș, care au trecut în România și au prezentat la Turnu-Severin un concert primit cu multă staisfacție și entuziasm de către auditoriul numeros. Cu acea ocazie, conducătorul acociației culturale din Caransebeș a declarat presei că „în noi bate aceeași inimă românească și toți suntem însuflețiți de aceleași idei și sentimente nobile” și a concluzionat că, permanentizarea legăturilor dintre Societatea culturală din Caransebeș și cea din Turnu-Severin „va servi de îndemn și mai mare a stăruii pentru dezvoltarea și înflorirea artei naționale, făcându-ne împreună lucrători la edificiul cultural național”³⁹.

Pe aceeași linie a cooperărilor culturale româno-române s-a înscris concertul Societății culturale *Armonia* din Craiova care, a susținut un spectacol la Caransebeș în anul 1913 alături de mai multe societăți culturale din Banat și de taraful de lătuari din satul Dalci, dirijat de taragotistul Luță Ioviță⁴⁰.

În toamna aceluiași an în perioada 26-28 octombrie, Societatea de cântări și muzică, Casina română și Reuniunea învățătorilor ortodocși români din dieceza Caransebeșului au organizat adunarea generală a Societății pentru Fondul de teatru român, ocazie cu care trupa de teatru a regizorului și actorului Victor Antonescu din București a pus în scenă piesele *Năpasta* și *O noapte furtunoasă* de I. L. Caragiale⁴¹.

Coriștii Societății române de cântări și muzică din Caransebeș au trecut Carpații și concertat, la începutul anului 1914 la Iași, conduși fiind de profesorul și dirijorul Antoniu Sequens, creații corale compuse de Gavril Musicescu.⁴²

38 Ioan Crișan, *op.cit.*, p. 50

39 *Foaia Diecezană*, 1912, nr. 39, p. 5-6

40 Arhivele Naționale-Direcția Județeană Caraș-Severin, *fond Societatea de cântări și muzică Caransebeș*, registrul nr. 81, f. 94-98

41 *Ibidem*, f. 108-111

42 *Foaia Diecezană*, 1914, nr. 5, p. 5

Patriotismul coriștilor era relevant în epocă de faptul că pe tavanul din sala în care își desfășurau repetițiile era pictat un cerc în culorile naționale românești, repertoriul includea opere corale cu un evident caracter național, cele mai des interpretate cântece fiind: *Tricolorul*, de Ciprian Porumbescu, *Răsunetul Ardealului* și *Coasa* de Ioan Vidu, *Fii României* de George Musicescu și *Dorul înstrăinatului* de Alexandru Flechtenmacher. Toate acestea au făcut ca activitățile culturale ale membrilor Societății române de cântări și muzică din Caransebeș să fie monitorizate cu atenție sporită de către autoritățile administrative și judiciare locale. Acestea i-au avertizat, în mod indirect că orientarea lor națională este cunoscută, obligându-i să participe, în cursul anului 1896, la Budapesta, la manifestările dedicate sărbătoririi mileniului ungar. Acolo, membrii corului din Caransebeș au purtat cocarde tricolore și emblemele reuniunii culturale bănățene, gest considerat drept ostil al adresa statului austro-ungar de către publicațiile ungare *Pester Lloyd* și *Budapester Tageblatt* 43.

O parte a coriștilor din Caransebeș au luat parte, începând cu anul 1905, la reuniunile electorale ale Partidului Național Român, organizate în partea de sud a Banatului, unde au prezentat piesele corale cu conținut patriotic, care aveau un caracter mobilizator și aveau un impact puternic la redeşptarea sentimentelor naționale ale românilor. Această implicare a membrilor Societății române de cântări și muzică din Caransebeș în acțiunile de propagandă electorală românească a nemulțumit profund organele polițienești maghiare, care au avertizat comitetul de conducere al societății culturale, cerând „a admonia coriștii ca pe viitor să evite a cânta prin birturi și cafenele cântări agitatoare” și au amenințat că „dacă se mai repetează va fi nevoit a se folosi de dreptul ce-i acordă legile și ordinațiunile ministeriale sus stătătoare” 44.

Amenințările oficialităților nu i-au intimidat pe coriști, care au continuat să lupte cu patos pentru cauza națională cu armele lor muzicale, însă, după ce au cântat *Dorul înstrăinatului* de Alexandru Flechtenmacher cu prilejul unei manifestări culturale, desfășurate la 25 octombrie 1906, dirijorul Achim Alionte, împreună cu patru coriști au fost trimiși în judecată și au fost condamnați de către Curtea de Apel din Timișoara. Coriștii bănățeni au fost acuzați de către instanța de judecată întrucât „cântecul cântat de acuzați în loc public la o reuniune de limbă română conține dragostea și expresiunea înflăcărată a dorului nemărginit față de patria română și eroii ei” apreciind cântecul drept „ostentativ în mijlocul publicului român care și-a exprimat marea plăcere și entuziasmul în legătură cu faptul că cântecul exprimă cultivarea și ținerea trează față de Patria Română ca și sentimentul coeziunii rasei române din Ungaria cu cea din România” 45.

43 Arhivele Naționale-Direcția Județeană Caraș-Severin, *fond Societatea de cântări și muzică Caransebeș*, dosar nr. 11, f. 31-32

44 *Ibidem*, f. 104

45 *Ibidem*, dosar 14, f. 1-2

Deși coriștii bănățeni au fost condamnați la sentințe cu privare de libertate și la plata unor amenzi consistente, ei au continuat să desfășoare activități propagandistice, au consolidat relațiile culturale cu România și s-au implicat în continuare în lupta pentru unitate națională menținând în repertoriul formației cântecul *Coasa* de Ion Vidu, împreună cu cele care îndemnau la continuarea mișcărilor împotriva autorităților din imperiul dualist⁴⁶.

Continua și complexa „cruciadă culturală” a bănățenilor, începută în urmă cu 40 de ani, nu putea avea o mai mare încununare decât prin participarea coriștilor la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918, unde și-au exprimat încă o dată voința de a susține, împreună cu frații crișeni și ardeleni, unirea tuturor românilor între frontierele unui singur stat independent și indivizibil – România.

Asociațiile culturale bănățene au constituit un important factor de formare a conștiinței naționale a tinerilor din toate domeniile vieții sociale, începând din școli, gimazii, preparandii ori institute teologice, în mediul rural și în al meseriașilor de la orașe. Acestea au reușit să acționeze în majoritatea localităților locuite de români, reunindu-i cu prilejul manifestărilor artistice cu caracter național. Prin intermediul acestora era stimulat geniul creator al tinerilor în domeniul literar-artistic, iar în cadrul manifestărilor organizate de asociațiile culturale era promovate atât creațiile originale ale tinerilor, cât și operele literare și creațiile corale cele mai valoroase, cu deosebire cele pe teme istorice, care evocau personalitățile marcante ale istoriei naționale, reușind să demonstreze caracterul unitar al popoului și culturii naționale a românilor, aflați de o parte și de alta a Carpaților.

⁴⁶ *Foaia Diecezană*, 1908, nr. 51-52, p. 55

George-Ciprian ROBOTIN

CTITORIILE LUI DEMETRIU RADU DIN PERIOADA EPISCOPATULUI ORĂDEAN (1903-1920)

Un aspect important al perioadei în care Demetriu Radu a păstorit Eparhia Orădiei Mari îl constituie, fără îndoială, ctitoriile acestuia. Fie c-a fost vorba de lăcașe de cult, școli sau clădiri din care erau gestionate problemele Episcopiei, constatăm că episcopul s-a îngrijit îndeaproape atât de viața spirituală, culturală și materială a credincioșilor săi, cât și de educația acestora. Concepute cu mult gust de către arhitecți, la indicațiile ierarhului, multe din aceste ctitorii constituie adevărate monumente de arhitectură, cu care bihoreni – și nu numai – se mândresc și în zilele noastre. Demetriu Radu a fost, fără îndoială unul din oamenii care a sfințit, potrivit zicalei, multe locuri.

În prima sa scrisoare pastorală către clerul Eparhiei, emisă la 24 august 1903, episcopul promitea „că se va sili din toate puterile, cu bun gând și cu devotament nețărmurit pentru menținerea, desvoltarea și înflorirea feluritelor așezăminte diecezane.”¹ Și fiind nevoit după aceea să poarte de multe ori grele lupte pentru apărarea și existența școlilor, îndeosebi a celor din Beiuș nu odată a fost auzit spunând că „până la moarte cu amândouă mâinile le va apăra și dacă dreapta îi va slăbi, cu stânga le va ținea, iar dacă nici stânga nu va fi cu dinții le va ținea și nimic nu va lăsa să piară.”²

Palatul episcopal

Alături de clădirea Primăriei și de palatul „Vulturul negru”, palatul episcopal greco-catolic este una din clădirile cele mai impunătoare din actuala Piață a Unirii din Oradea. Până la începutul secolului XX, în același loc a existat o altă clădire, mult mai mică, care avusese aceeași destinație. Construită prin anii 1740-1745, aceasta avea opt încăperi³, dar nu mai corespundea „nici locului de frunte în care se afla, nici menirei sale de a fi cea dintâi casă românească în acest mare și frumos oraș”⁴, mai ales după ce în 1892 fusese vandalizată de niște

¹ Iacob Radu, *Fundațiunea Episcopului Demetriu Radu*, Tipografia și librăria românească s. a. Oradea, 1925, p. 5

² *Ibidem*, p. 6

³ Liviu Borcea, *Memoria caselor*, vol. 1, Editura Arca, 2003, p. 121

⁴ Iacob Radu, *Istoria Diecezei Române Unite a Orăzii Mari, scrisă cu prilejul aniversării a 150 de ani de la înființarea aceleia. 1777-1927*, Oradea, 1932, p. 178

studenți de la Academia de drept (!) din oraș, alături de „canalia stradelor”, la provocarea unor „șoviniști orbi și răi la suflet”.⁵

Inițiativa noii construcții i-a aparținut episcopului Demetriu Radu. La 10 august 1903 au început lucrările de demolare a vechiului palat. Noua construcție a fost proiectată de către Rimanóczy Kálmán-junior iar planurile au fost aprobate de ministrul cultelor și instrucțiunii publice, Wlassics Gyula. Ministerul condus de acesta a susținut și financiar o mare parte din lucrările de construcție a palatului.⁶ În 1905 acestea au fost finalizate, la 11 iunie având loc sfințirea edificiului, la care au participat, alături de ctitor, mitropolitul Victor Mihai de Apșa, Episcopul Vasile Hossu, Dr. Augustin Bunea și alte personalități. La etaj, pe un portal era gravat: A.D. MCMV DEMETRIUS RADU EPISCOPUS iar jos, la intrare putem citi și azi inscripția C. RIMANOCZY jun. ARCHITECTUS, gravată pe o placă de marmură. Clădirea „poartă amprenta unui eclectism rafinat predominând elementele decorative bizantine ceea ce făcea, în 1905, o notă puternic discordantă între celelalte clădiri din jur.”⁷

Pentru dotarea palatului cu mobilier și alte bunuri, episcopul a alocat din averea personală 133 536 de coroane.⁸

În martie 1919, palatul a fost jefuit și devastat de bolșevici, „în mare parte ovrei”⁹, care „simțind că încurând vor fi siliți să se care de pe aici, [...] ca niște păgâni îndrăciți, au aranjat o cină mare și un chef monstru în saloanele palatului episcopesc. În culmea destrăbălării lor au luat de pe pereți portretele foștilor episcopi ai diecezei și între blasfemii și urlete sălbatice le-au tăiat cu cuțitele, au sfărmat ramele cu săcurea și toate le-au ars în foc. Capul episcopului Dragoș (cel din tablou, evident – n. n.) l-au dat bucătarului și i-au spus ca mâne-zi, adică în Vinerea mare, să le facă din el zeamă de porc! După aceea au început a împacheta în lăzi, geamantane, saci etc. haine, albituri, alimente, argintărie, tapete și tot ce puteau duce cu vehiculele lor.”¹⁰

Două zile mai târziu, de sfintele Paști, palatul a fost vizitat de generalul eliberator Traian Moșoiu. Înainte de a pleca spre Satu Mare, acesta l-a lăsat comandant în Oradea pe generalul Holban, care s-a așezat cu cartierul său general în palat, devenind vecin cu canonicii eparhiei (preoții care formau capitlul – un fel de sinod permanent).

A doua zi după-amiază, în saloanele palatului s-a ținut o ședință solemnă a Consiliului național, la care au fost aleși funcționarii superiori ai Bihorului eliberat în frunte cu dr. Coriolan Pop ca prefect, începându-se reorganizarea

⁵ *Ibidem*, p. 172

⁶ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 105, f. 57-61

⁷ Liviu Borcea, *op. cit.*, p. 123

⁸ Iacob Radu, *Fundațiunea Episcopului...*, p. 6

⁹ *Idem*, *Istoria diecezei...*, p. 70

¹⁰ *Idem*, *In memoriam, prinos memoriei episcopului dr. Demetriu Radu la a zecea aniversare a tragice sale morți*, Tipografia și litografia românească s.a., Oradea, 1930, p. 20-21

județului în cadrul României Mari. Palatul i-a mai găzduit și pe generali Mărdărescu și Meunier – delegatul Franței la delimitarea graniței româno-maghiare – care „au locuit acolo cu familiile lor mai multe luni”.¹¹

La 23 mai au sosit la Oradea regele Ferdinand și regina Maria. După ce au asistat la Te Deum în ambele catedrale românești, au mers la palatul episcopal unit, unde au avut loc recepțiile autorităților bisericești, civile, militare și ale diferitelor societăți, „așa încât toți intelectualii români au avut fericirea să vadă deaproape pe M. M. Lor. Atunci s-a văzut cu adevărat cât de fericit și de norocos a fost gândul acelui mare episcop când a zidit și aranjat acest palat cu atâta fast și splendoare, pentru care lucru însă din partea multora nu a fost înțeles, ba chiar aspru criticat și din partea unora dintre sfetnicii și favoriții săi.”¹²

Până în anul 1948 în palatul episcopal au fost adăpostite arhiva și biblioteca Eparhiei, ambele fiind duse după 1950 la Cluj. O parte din arhivă a ajuns chiar la Râmnicu Vâlcea, rămânând acolo până în zilele noastre.

După ce a adăpostit biblioteca județeană timp de mai multe decenii, palatul episcopal greco-catolic a fost recuperat de vechiul proprietar în anul 2004, aflându-se deja în stare de degradare. Lucrările de restaurare ale exteriorului clădirii au fost începute în 2005 și finalizate la 11 octombrie 2007, pentru ca edificiul să poată fi admirat de cetățeni pe 12 octombrie, de ziua orașului, iar cele de restaurare ale interiorului continuă și în prezent.

Catedrala

Catedrala greco-catolică Sf. Nicolae din Oradea, aflată actualmente pe strada Iuliu Maniu a fost construită la începutul secolului XIX, pe locul unei vechi biserițe. Construcția a fost începută de episcopul Ignatie Darabant în 1800 și finalizată de episcopul Samuil Vulcan, în 1912.¹³

În 1836 în oraș a avut loc un mare incendiu, în care au ars și acoperișul și turnul catedralei. Multă vreme au lipsit fondurile pentru refacere. A fost reparat mai întâi acoperișul, reclădirea turnului fiind finalizată abia în 1870, în vremea păstoririi lui Iosif Pop Sălăjanul.

În luna aprilie a anului 1907, un vânt mare „înstrâmbă crucea depe turn. La reparație clopotnița prinde foc arzind scheletul de lemn al turnului.”¹⁴ Episcopul Demetriu Radu a reconstruit turnul pe cheltuiala sa (55000 de coroane)¹⁵, apelând tot la arhitectul Rimanóczy Kálmán-junior, care a conferit turnului forma actuală. Pe o placă de marmură fixată pe frontispiciul turnului, putem citi și azi inscripția:

¹¹ *Ibidem*, p. 27

¹² *Ibidem*, p. 29

¹³ Florin Jula, Ramona Novicov, *Catedrala Sfântul Nicolae / The Saint Nicholas Cathedral Oradea*, Editura Logos' 94, Oradea, 2007, p. 8

¹⁴ Iacob Radu, *Istoria diecezei...*, p. 64

¹⁵ Idem, *Fundațiunea Episcopului...*, p. 7

„Anul Domnului MCMXII Această sfântă biserică catedrală edificată prin episcopul Ignatie Darabanth dupe focul din MDCCCXXXVI s' a restaurat și înpodobit prin episcopii S. Vulcan, I. Papp- Szilágyi și Michail Pavel în anul MCMVII turla căzând iarăș pradă focului s' au construit în forma cea de acum și s' au reparat pe dinafară întreaga biserică prin episcopul Demetriu Radu.”

Ierarhul nostru înțelegea, după cum reiese din faptele sale, că „natura și menirea beneficiilor bisericești este ca din rodirile lor persoanele eclesiastice, să poată trăi cinstit amăsurat rangului lor, iar ce întrece să se întoarcă în locul întâiu pentru acoperirea lipsurilor și trebuințelor bisericei sau eparhiei ai căror titulari sunt.”¹⁶

În perioada primului război mondial clopotele catedralei au fost rechiziționate, abia în 1927 fiind sfințite altele de către episcopul Valeriu Traian Frențiu, cu ocazia aniversării a 150 de ani de la înființarea Episcopiei.

Viziunea lui Rimanóczy la proiectarea noului coif al turnului, „terminat în formă de ceapă, de influență bizantină”¹⁷ este „inerent îndatorată orientării floral-curbilinii a secessionului, stil cosmopolit dominant și în Oradea în jurul anului 1900. Deși face o notă aparte în raport cu spiritul neoclasic al arhitecturii exterioare, arabescurile, ghirlandele și volutele sprințare ale compoziției decorative ale lui Rimanóczy se regăsesc în plastica decorativă pictată iluzionist în interiorul catedralei.”¹⁸

Frumusețea deosebită a coifului metalic care încununează catedrala „ascunde în penumbrelor volutelor sale o sumbră istorie, trecută prin foc și sabie, nu doar metaforic, ci îndeosebi, în modul cel mai tragic cu puțință, la propriu. Corpul de foc nemistuit al catedralei este alcătuit, deopotrivă, de arhitecturi și destine ce au ars ca torțele pentru ca acum să putem contempla pacea și frumusețea.”¹⁹

Școala normală

La Oradea exista o școală normală greco-catolică încă din 1784, însă clădirea în care-și desfășura activitatea devenise improprie. În vremea păstoririi lui Mihai Pavel s-a propus mutarea școlii normale la Beiuș, datorită unor exigențe impuse de stat, însă acest oraș era prea îndepărtat pentru comunitățile greco-catolice din nordul eparhiei și oricum, nici autoritățile maghiare nu erau prea încântate de întărirea centrului românesc al Beiușului cu un nou focar de cultură și viață națională. Astfel, episcopul Demetriu Radu s-a văzut nevoit să pună la dispoziția școlii un nou edificiu, la Oradea. El a găsit potrivit „edificiul frumos al școlii primare române greco-catolice din Oradea (azi Liceul greco-catolic, aflat

¹⁶ *Ibidem*, p. 3

¹⁷ Liviu Borcea, *op. cit.*, p. 122

¹⁸ Florin Jula, Ramona Novicov, *op. cit.*, p. 18

¹⁹ *Ibidem*, p. 19

chiar în fața catedralei – n. n.), căreia apoi îi mai anexează o aripă nouă”²⁰, cu etaj. Școala s-a mutat în această clădire în anul 1908.

Seminarul și Academia teologică

Seminarul greco-catolic, aflat actualmente în Parcul Traian, nr. 20, a fost înființat în 1792, începându-și activitatea în clădirile fostei mănăstiri iezuite și a liceului de lângă ea. Întrucât clădirile cu pricina erau învechite, în 1846, pe cheltuielile fondului religiei, statul austriac a reconstruit seminarul, „ridicând frumoasa clădire dela stradă cu două rânduri (etaje – n. n.).”²¹

În anul 1908 a fost demolată și apoi reconstruită cu etaj, clădirea lungă și scundă din stânga curții (vechiul gimnaziu al iezuiților), care din 1792 până în anul demolării i-a adăpostit pe elevii seminariști.

În 1914, pe locul vechii preparandii din curtea seminarului, episcopul Demetriu Radu a ridicat și acoperit pe cheltuiala lui o clădire nouă și impunătoare, tot cu etaj: Academia teologică. Din cauza războiului, doar în 1924 construcția a putut fi finalizată „și predată menirei sale prin episcopul Dr. Valeriu Traian Frentiu.”²²

Ctitorii din Țara Beiușului

Controlarea administrației domeniului Beiuș, dăruit Episcopiei greco-catolice de Oradea de către Împăratul Iosif al II-lea în 1781²³ și a activității liceului din Beiuș, a creat necesitatea unei reședințe episcopale și în acest oraș. Se pare că deja în vremea episcopului Ignatie Dărăbant (1788-1805) se construise la Beiuș o reședință cu parter de piatră și etaj de lemn. În timpul păstoririi episcopului Ioan Olteanu, în 1875, clădirea a căzut pradă focului, rămânând doar cu parterul, dar și acesta a fost parțial ars în focul pus, după cum se spune, de maghiarii din comuna Târcaia în 1910, ca răzbunare pentru alegerea de deputat a lui Vasile Lucaciu.²⁴ Această întâmplare a constituit pentru episcopul Demetriu Radu un motiv pentru a extinde și transforma edificiul într-o clădire impunătoare și elegantă, admirată de toți. În perioada interbelică, ea a fost ocupată de internatul liceului de băieți, cel vechi devenind neîncăpător pentru numărul tot mai mare de elevi.

²⁰ Prof. Vasile Bolca, *Școala normală română unită din Oradea. 1784-1934.*, Tipografia „Scrișul românesc”, Oradea, 1934, p. 156

²¹ Petru Tămăian, *Istoria Seminarului și a educației clerului Diecezei Române-Unite de Oradea*, Tipografia și litografia românească s. a., Oradea, 1930, p. 12

²² *Ibidem*

²³ Iacob Radu, *Istoria diecezei...*, p. 58

²⁴ *Ibidem*, p. 68-69

„Casă frumoasă și plăcut conac de vilegiatură a mai zidit tot episcopul D. Radu și în comuna Holod”, unde era și podgoria episcopiei „extinsă cu un mare teritoriu plantat cu pomi”²⁵ și cu câteva hectare de vie.

În stațiunea climaterică Stâna de Vale, episcopul Mihai Pavel, fondatorul acesteia, clădise o bisericuță și o locuință de lemn pentru el și oaspeții săi. Casa modestă și aflată prea aproape de apă a fost mutată de episcopul Radu aproape de biserică, apoi a fost mărită și mobilată. Însă, în revoluția din iarna anului 1919 aproape tot mobilierul a fost furat sau distrus. Pentru ridicarea acestor clădiri, părintele Ioan Georgescu observa foarte corect: „A avut să-și audă grele învinuiri, cât timp a fost în viață. După moarte însă s’ a văzut, ce bine a fost că a zidit el atunci și așa cum a zidit”²⁶, de vacanțe la Stâna de Vale având să beneficieze nu doar episcopii și invitații lor, ci și credincioșii Eparhiei.

Ctitorul-mecenat Demetriu Radu nu putea să nu-și reverse bunătatea și asupra școlilor beiușene fondate de înaintașii săi. Una din instituțiile beiușene de învățământ care au beneficiat de ajutor substanțial din partea episcopului a fost Gimnaziul Superior greco-catolic. Acesta fusese construit între anii 1826-1828 și extins în 1835 de către episcopul Samuil Vulcan. A fost modernizat în anii 1887-1888 prin grija episcopului Mihai Pavel, care a ridicat și o clădire nouă, în aceeași perioadă, apoi un internat de băieți, dat în folosință în 1891.²⁷ Din grija aceluiași episcop s-a construit, tot pentru gimnaziu, în anii 1899-1901, o clădire care la parter avea o sală mare de gimnastică, iar la etaj, una de desen. În anul 1908, episcopul Demetriu Radu a adăugat edificiului vulcanian o aripă care, începând cu anul școlar 1925-1926 a trecut în folosința liceului. În 1914 a ridicat deasupra sălii inițiale de gimnastică două etaje, destinate lărgirii Internatului Pavelean, însă, din cauza începerii războiului n-au putut fi terminate decât prin 1920.²⁸

În 1896, Mihai Pavel deschisese școala (medie) greco-catolică de fete, care avea și un internat menit a găzdui fetele orfane de preot, atât greco-catolice cât și ortodoxe, Episcopia unită suportând toate cheltuielile, iar în 1902 a fost dată în folosință și o nouă sală de gimnastică. După moartea episcopului Radu (în 1920), din fundația ce-i poartă numele a fost ridicat etajul al doilea al școlii care devenise, deja în 1919, liceu de fete.

Biserici, case parohiale și cantorale

Episcopul Demetriu Radu a susținut financiar, cu fonduri proprii, construcția a două biserici noi: la Prisaca, biserica cu hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, în 1907 și la Pocola, biserica de piatră cu hramul Buna Vestire,

²⁵ *Ibidem*, p. 178

²⁶ Ioan Georgescu, *Istoria bisericeii creștine univ.*, Blaj, 1921, p. 249

²⁷ Prof. Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p. 238-240

²⁸ *Ibidem*, p. 246, 248

în 1910; a caselor parohiale de cărămidă de la: Bârzava, în 1904; Prisaca, în 1907; Petrani și Mociar (azi Dumbrava), în 1908; Fiziș, în 1912, Pocola, în 1914 și Dicănești, în 1916. La Delani s-a zidit, tot în 1916, o casă parohială din cărămidă nearsă²⁹. S-au mai construit și case pentru cantorii-învățători³⁰ la: Holod, în 1907³¹ și Bârzava, în 1904.

Alte biserici, case parohiale, dar și școli au fost reparate în parohiile: Uileacu de Beiuș, Negru, Vălanii de Beiuș, Delani, Finiș, și în filiile Șuncuius și Moroda.

Toate aceste parohii și filii se aflau pe atunci în comitatul Bihor, mai puțin Bârzava și Moroda, care erau în comitatul Arad.

Pentru susținerea unei părți din aceste lucrări, episcopul a alocat din averea personală suma de 73083 de coroane.³²

Biserica din Rădești

La sud de orașul Aiud, în stânga Mureșului, se află azi comuna Rădești. Până în 1918, pe teritoriul ei se aflau două sate: Tâmpăhaza și Uifalău. Despre primul sat se presupune că și-a căpătat numele de la vreun proprietar cu numele Tompa, nume existent, alături de numele Tompaháza în unele documente din secolul XVI³³, în limba maghiară Tompaháza însemnând casa, vila sau castelul lui Tompa. Satul Uifalău (numit multă vreme Szász-Ujfalú, adică Satul Nou Săsesc), atestat documentar din secolul al XIV-lea, se zice c-a fost locuit până în secolul XVIII de sași, care cu timpul au părăsit localitatea, locul lor fiind luat de niște nobili maghiari care ar fi adus aici, pentru cultivarea pământului, iobagi unguri. Însă după ce în 1784 împăratul Iosif al II-lea a acordat iobagilor libertatea de a se muta de la un domn la altul, majoritatea iobagilor unguri s-au mutat la Aiud, „ca servitori și jăleri, și în locul lor proprietarii din sat au adus, de pe unde au putut, iobagi români”³⁴, ultimii veniți fiind tocmai Vasile Radu (bunicul episcopului Demetriu Radu și al fratelui său, vicarul Iacob Radu), cu un frate al său, Mihail, veniți în 1847 din satul Beldiu. Maghiarii, cu trecerea timpului s-au

²⁹ *Șematismul veneratului cler al Diecezei Române Unite de Oradea-Mare pe anul 1934*, Tipografia << Scrisul Românesc >>, Oradea, p. 73-81

³⁰ În acea vreme, absolvenții de preparandii greco-catolice primeau posturi în școlile confesionale, inclusiv la sate, ei fiind în același timp și cantori în bisericile acelor sate. De aceea, parohiile obișnuiau să le ofere și locuințe de serviciu.

³¹ *Schematismus venerabilis cleri magno-varadinensis graeci-ritus catholicorum ad annum Jesu Christi 1909 a restaurata autem Sacra cum Sancta Romana Ecclesia unione anno 209*, Nagyvárad (Oradea – n. n.), Typis „Carmen” – Kolozsvár (Cluj-Napoca – n. n.), p. 146

³² Iacob Radu, *Fundațiunea Episcopului...*, p. 7-8

³³ Detalii în Iacob Radu, *Biserica S. Uniri din Tâmpăhaza-Uifalău satele și poporul monografie istorică*, Tipografia „Nagyvárad”, Oradea-Mare, 1911, p. 9-10

³⁴ *Ibidem*

tot împruținat și au sărăcit, astfel că la începutul secolului XX abia mai erau vreo 10 familii și toți vorbeau bine românește.

În 1918, la 2 zile după proclamarea Unirii Transilvaniei cu România, poporul din Tâmpăhaza-Uifalău s-a adunat în biserică și, după ce s-a cântat Doxologia Mare ca mulțumită pentru Marea Unire, canonicul Iacob Radu și Dr. Grigorie Pop (o personalitate locală) au ținut câte un discurs, propunând „ca pentru a șterge orice urmă de stăpânire străină în acest sat, să-i schimbăm numele unguresc și din recunoștință către marele lui fiu și binefăcător, episcopul Demetriu Radu (motivele le vom vedea în cele ce urmează – n. n.), să fie numit *Rădești*. Propunerea a fost primită de toți cu mare bucurie, și s' a dresat un proces-verbal, care fiind apoi aprobat și din partea Consiliului dirigent, s' a fixat acea denumire ca oficială.”³⁵

În Tâmpăhaza exista încă din 1675 o biserică de lemn. Aceasta avea două clopote, cel mare ajungând să fie turnat din nou pentru biserica nouă. După cum arată inscripția reprodușă, acest clopot a fost cândva al bisericii din Maier (Alba Iulia), însă nu se știe când și cum a ajuns la Rădești.

O dată cu finalizarea, în 1910, a construcției noii biserici, credincioșii din Rădești s-au hotărât să dăruiască vechea biserică fraților lor din Șoimuș (sat din apropiere), care nu aveau biserică și pentru că erau puțini, biserica veche din Rădești era suficient de încăpătoare pentru ei.

Când s-a construit, biserica veche a fost, probabil, suficient de mare pentru sătenii din Tâmpăhaza. Însă, cu timpul, datorită natalității ridicate, dar și a primirii în biserică a credincioșilor din Uifalău, care erau prea puțini ca să-și poată ridica măcar o bisericuță, s-a constatat necesitatea construirii unei biserici mai mari. Dar locuitorii celor două sate nu se înțelegeau prea bine în această privință. Tâmpăhăzenii, „conduși de unii mai gureși, ziceau că lor le este de ajuns (biserica veche – n. n.), să-și facă Uifălenii alta, dacă nu încăp aici. Acestia însă povățuiți de repausatul nostru tată (Ioan Radu, părintele episcopului Demetriu și al vicarului Iacob Radu – n. n.) care era om moderat și iubitor de pace, nu voiau să se despartă de frații lor, bine știind, că tot mai ușor pot face un lucru bun cu toții împreună, decât despărțiți și învrăjbiți.”³⁶ Așadar, uifălenii au propus ca pe cheltuiala lor să se demonteze altarul, iar nava să fie extinsă cu cel puțin 2 metri, apoi altarul să fie montat din nou, dincolo de zona extinsă a navei. Dar tâmpăhăzenii n-au fost de acord nici cu această propunere. Atunci, uifălenii s-au hotărât să-și construiască biserica lor.

Pentru acest deziderat, s-au adunat la casa familiei Radu într-o duminică din vara anului 1879 toți credincioșii din Uifalău și, prin contribuții benevole, au pus baza fondului pentru zidirea unei noi biserici. O întâmplare memorabilă e faptul că tocmai Demetriu Radu, pe atunci elev la gimnaziu, a redactat protocolul acelei adunări. Ioan Radu împreună cu doi frați de-ai săi și cu încă doi săteni au

³⁵ Iacob Radu, *In memoriam...*, p. 9

³⁶ Idem, *Biserica S. Uniri...*, p.21

creat un fond din care ulterior au cumpărat de la baronul Bánffy un teren aflat la limita dintre cele două sate, pentru construirea bisericii noi.

Locul pe care urma să se zidească biserica a fost stabilit încă din 1903. În data de 17 iulie a aceluși an, episcopul a celebrat Sânta Liturghie împreună cu fratele său Iacob, cu unchiul său Teodor Fodor, viceprotopop emerit și cu protopopul Aiudului, la biserica din sat. După Liturghie toți au mers în procesiune la cimitir. Aici s-a făcut parastas pentru cei răposați, apoi episcopul „a îndemnat pe locuitorii din cele două sate, ca în bună înțelegere și cu puteri unite să se nizuiască a zidi o biserică frumoasă pe locul dintre cele două sate, promițându-le și ajutorul său. Terminând vorbirea și mergând către casă a stat pe loc în brazda, care desparte <<Lunca>> satelor, a împlântat bățul în pământ și cu glas emoționat a zis: <<aici are să fie altarul>>”³⁷

Încă în acel an, sătenii au transportat gratuit 15 stânjeni de piatră dinamitată din stâncă pe cheltuiala unchiului episcopului, Dr. Iacob Maior, fost medic-șef al orașului Lugoj, iar Ioan Sântu, fost șef de vamă în România, originar din Tâmpăhaza, a donat pentru construcția bisericii 1000 lei în aur, care s-au alocat apoi pentru fabricarea a 300 de mii de cărămizi.

În același timp s-a făcut și proiectul de cheltuieli. Conform acestuia, biserica ar fi fost destul de mică. Însă planul inițial a fost abandonat, ivindu-se ideea construirii unei biserici monumentale. Astfel, arhitectul Alexandru Schlosser din Oradea a făcut, după îndrumările episcopului, planuri noi. Tot el urma să controleze și executarea planului însă, murind la scurt timp după începerea lucrărilor, sarcinile sale au fost preluate de consilierul tehnic din Aiud, Albert Iván, de Alexandru Gera, arhidiacon onorar și administratorul domeniului episcopal din Beiuș și de Ioan Maior, protopopul Aiudului.

Constructorul noii biserici a fost Giovanni Quai, originar din Italia și stabilit la Beiuș, care cu zidari aduși tot din Italia și plătiți cu 6-7 coroane pe zi, „au lucrat frumos și solid, cum rar se poate vedea”³⁸.

Lucrările au început la 2 aprilie 1907. Prin măsurători exacte s-a stabilit locul pe care urma să se zidească biserica în așa fel încât jumătate să fie pe teritoriul Tâmpăhazei iar cealaltă jumătate pe teritoriul Uifalăului, „ca să nu aibă nici un sat dreptul să zică, cumcă are mai multă parte la biserică, ca celalalt.”³⁹ Deja în acea zi s-a început săparea fundației iar duminică, 7 aprilie, protopopul Ioan Maior și parohul din localitate Vasile Moldovan au sfințit piatra de temelie, așezând și un act comemorativ. Fundația s-a făcut din beton, iar locuitorii au cărat peste o mie de care de pietriș și nisip. Pentru zidirea turnului s-a adus cărămidă de la fabrica din Aiud, cu 80 de coroane mia de bucați, întrucât cea făcută în sat nu era suficient de solidă. Scheletul de lemn al acoperișului a fost făcut de niște bărdași din Beiuș.

³⁷ *Ibidem*

³⁸ *Ibidem*, p. 23

³⁹ *Ibidem*

Biserica a fost acoperită cu tablă de zinc iar turnul cu aramă, aceasta fiind foarte durabilă. Lucrarea aceasta a fost realizată de Augustin Vlad, maestru tinichigiu din Oradea. Boltitura bisericii, pentru a fi mai ușoară, a fost făcută din scânduri groase de brad. Pe arcuri au fost bătute scânduri mai subțiri, apoi trestie de stucatură. Peste aceasta s-a pus o rețea de sârmă iar la urmă s-a tencuit cu ciment și ipsos. Pentru a nu se ajunge mai târziu ca ploaia să pătrundă prin boltă și să distrugă pictura, peste arcurile din podul bisericii s-au bătut din nou scânduri, iar peste acestea s-a întins pânză și s-a turnat catran.

În vara anului 1908 s-a terminat tencuirea și decorarea exteriorului bisericii. Interiorul a fost lăsat să se uște bine pentru a fi pictat. În acest sens s-a încheiat un contract cu pictorul Octavian Smighelschi, renumit în Ardealul acelei vremi, mai ales după ce pictase catedrala din Sibiu⁴⁰ și cu sculptorul Iosif Vogel din Sighișoara, care a realizat iconostasul bisericii, stranele, catedra și scaunele din biserică.

Pictura s-a făcut în vara anului 1909 de către pictorul amintit, ajutat de alți 3 pictori. Iconostasul și celelalte lucrări ale sculptorului au fost terminate doar în primăvara anului 1910.

Planul bisericii este triconic, ca și în cazul bisericilor din Muntenia, având absida altarului și cele două strane laterale de formă semicirculară. Lungimea bisericii este de 31,25 metri iar lățimea de 8 metri. Înălțimea pereților interiori este de 7,50 metri iar raza boltei de 4 metri. Bolta e despărțită de pereți printr-un brâu format din trei rânduri de cornișe.

Înălțimea turnului (incluzând crucea) este de 33 metri, el fiind împărțit în două etaje. Dacă privim biserica din profil, observăm o oarecare disproporție între turnul cam mic și clădirea propriu-zisă a bisericii, caz similar cu cel al bazilicii romano-catolice din Oradea.⁴¹

Turnul noii biserici adăpostea trei clopote: cel mai mare avea 363 kilograme, cel mijlociu 187 kilograme, amândouă purtând aceeași inscripție: *TURNATU-S'A ACEST CLOPOT IN ANUL DOMNULUI M.C.M.X. PE CHELTUIALA EPISCOPULUI DEMETRIU RADU PENTRU BISERICA ZIDITA DE DANSUL IN ACELAȘ AN LA LOCUL NASTEREI SALE*. Clopotul mare avea la mijlocul inscripției icoana Maicii Domnului iar cel mijlociu pe cea a Sfintei Treimi.

Cel mai mic clopot provenea de la biserica veche, însă fusese topit și turnat din nou. Avea 114 kilograme. Inscripția întreagă pe care o purta era următoarea: *TURNATU S'A ACEST CLOPOT DE NOU IN ANUL DOMNULUI M.C.M.X. PE CHELTUIALA EPISCOPULUI DEMETRIU RADU ȘI S'A REPRODUS VECHIA INSCRIPȚIE CARE ERA:* (cu litere chirilice – n. n.) *Ace: k. l. k. Stasile Ioan din*

⁴⁰ Ioan Georgescu, *Un martir al datoriei către țară: Episcopul Demetriu Radu*, Institutul de arte grafice și editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1925, p. 16

⁴¹ Iacob Radu, *Biserica S. Uniri...*, fotografia de la p. 4; Liviu Borcea, *op. cit.*, p. 127

Șilep S.S.B. cei unite din Maiero. Anno 1802. La mijlocul inscripției se afla icoana Răstignirii.

Toate clopotele fuseseră turnate la turnătoria lui Walser Ferencz din Budapesta și au costat 3000 de coroane.

Datorită faptului că biserica se află pe un nivel mai ridicat decât terenul pe care a fost amplasată, până la intrarea în biserică sunt 6 trepte de piatră. Deasupra intrării se putea citi pe o placă de marmură următoarea inscripție:

*ANVL DOMNVLVI MCMX
INTRV MĂRIREA LUI DUMNEZEV
PRIN POGORIREA SPIRITVLVI SFÂNT
PENTRV VNIREA ROMÂNILOR
CV SFÂNTA BISERICĂ A ROMEI
RIDICAT' AU ACEST SFÂNT LĂCAȘ
EPISCOPVL DEMETRIV RADV.*

După intrare se ajunge într-un mic pridvor de formă pătrată de 2,5/2,5 metri, acoperit cu boltă. La stânga există o mică încăpere care a fost destinată păstrării lucrurilor vechi și a uneltelor necesare pentru săparea gropilor celor răposați, iar la dreapta sunt scările pe care se urcă în cor și la clopote. Din pridvor se intră în pronaos, care are o lungime de 6,25 metri și e despărțit de naos printr-o catapeteasmă de lemn. Pe lângă pereți erau scaune de șezut. Deasupra ușii de la intrare se află corul, sprijinit pe două coloane și cu parapet de fier. La stânga, sub cor, se afla, provizoriu, un tablou înfățișându-l pe ctitor, acesta din urmă fiind ulterior pictat pe perete, în același loc. Pronaosul e luminat de două ferestre mari. Toate ferestrele bisericii erau de fier.

Din pronaos, coborând o treaptă, se intră în naosul lung de 10,2 metri și luminat de șase ferestre. Pe lângă pereți se găseau 36 de scaune fixe, iar la dreapta o ușă laterală care dă într-un pridvor deschis, sprijinit pe două coloane de zid.

Din naos, urcând o treaptă se ajunge în presbiteriu, specific arhitecturii bisericilor apusene, însă altoit pe cea bizantină locală. Acesta este lung de 4 metri și cuprinde cele trei abside, precum și spațiul dintre ele, numit *chor*.⁴² Cele două abside laterale, mai mici, adăpostesc stranele. Deasupra chorului se ridică bolta, susținută de patru arcuri, care se reazemă pe patru stâlpi de zid masiv, așezați în colțurile dintre absidele laterale, naos și absida altarului. Lângă strana stângă se află catedra pentru predicat, sculptată frumos în lemn și acoperită de un baldachin. Lângă strana dreaptă se află tronul arhieresc. În mijloc, în fața iconostasului, se aflau amvonul și tetrapodul. Deasupra ușilor împărătești atârna de sus o candelă mare de argint, iar lateral se găseau două sfeșnice mari de lemn, cu câte cinci brațe. Dedesubtul presbiteriului a fost săpată și zidită cripta familiei ctitorului, cu șase locuri, pentru părinți și cei patru frați.

⁴² Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală II noțiuni de artă bisericească, arhitectură și pictură creștină*, ediția a III-a îngrijită de Pr. Eugen Drăgoi, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2002, p. 44

Iconostasul avea înălțimea de 11,5 metri și era împărțit în cinci rânduri de icoane. A fost lucrat după proiectul făcut de Octavian Smighelschi în atelierul maestrului sculptor și auritor Iosif Vogel din Sighișoara.

Altarul semicircular în interior și poligonal cu cinci fețe în exterior, are lungimea de 4,75 metri și lățimea de 4, fiind acoperit de o boltă semisferică. Lumina pătrunde aici prin trei ferestre ale căror geamuri, la fel ca și ale tuturor celorlalte, au fost frumos lucrate cu figuri și în culori foarte variate, cu motive luate din ornamentica românească. În mijlocul altarului se află pristolul lung de 2,3 metri, lat de 1,3 și înalt de 1,14. Este format dintr-un picior de beton, pe care s-a așezat masa de lemn, în care s-au săpat cinci găuri pentru așezarea sfintelor moaște și a actului comemorativ al sfințirii. Pe pristol au fost așezate șase sfeșnice, o cruce de argint și chivotul de lemn, sculptat, pictat și aurit. În stânga altarului a fost săpată în perete o nișă pentru proscomidie (masa pe care sunt pregătite pâinea și vinul pentru Liturghie). Tot aici se afla și un chivot mai mic pentru păstrarea vaselor folosite la slujbe.

În absida altarului au fost pictate rozete și stele de diferite culori. Sus, pe bolta semisferică, a fost pictată mâna lui Dumnezeu binecuvântând iar la bază în mijloc, icoana Domnului Hristos cu potirul și pâinea în mână, apoi de-a dreapta și de-a stânga, în șase medalioane mai mici, icoanele-bust ale Apostolilor (câte doi în fiecare medalion) iar între acestea, vase cu vițe de vie și porumbei.

Valoarea artistică a acestei biserici este, însă, evidențiată de pictura boltei celei mari și a iconostasului. Aici, bogăția culorilor, variația și armonia ornamentelor, compoziția tablourilor, seninătatea și gravitatea chipurilor precum și înfățișarea potrivită a îmbrăcămintei persoanelor reprezentate, ni-l arată pe artistul desăvârșit.

Pe bolta cea mare s-a așezat într-un medalion icoana în bust a Pantocratorului, înconjurat de cetele îngerești ale heruvimilor, serafimilor și scaunelor. În cele patru colțuri ale boltei au fost zugrăvite icoanele celor patru evangheliști, împreună cu ființele care-i simbolizează: leul, vițelul, omul și vulturul.⁴³

Pe celelalte bolte, în medalioane mai mici, au fost pictați cei patru profeți mai importanți: Isaia, Ieremia, Ezechiel și Daniel.

Pe bolta a treia, la mijloc, după obiceiul ardelenesc, a fost pictată într-un medalion mare Sfânta Treime, însă după concepția împrumutată din ciclul iconografiei apusene, caz rar întâlnit până atunci în iconografia românească. Astfel, Dumnezeu-Tatăl apare sub chipul unui venerabil moșneag, ținând în mână globul pământesc; Dumnezeu-Fiul ca Pantocrator, ținând Evanghelia în mâna stângă și Spiritul Sfânt în chip de porumbel. În Orient, Sfânta Treime este de obicei reprezentată prin cei trei îngeri care i s-au arătat lui Avraam. Faptul că icoana Sfintei Treimi a fost pictată pe bolta din mijloc e salutar, întrucât misterul

⁴³ Vezi *Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul*, cap. 4, vs. 7 în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1999, p. 1397

Sfintei Treimi „e sâmburele întregei religiuni creștine. Din acesta se desfac toate celelalte mistere: întruparea, răscumpărarea, coborârea Duhului Sfânt ș. a.”⁴⁴

Pe bolta a cincea, deasupra pronaosului, se află în medalion icoana Născătoarei cu Pruncul în brațe.

Icoanele de pe pereți „înfățișază scene din istoria mântuirii neamului omenesc. Nașterea Domnului de o parte, și răstignirea de altă parte, învierea și înălțarea la ceriu, apoi schimbarea la față și coborîrea Duhului Sfânt pe cele două pătrare de bolți sferice ale celor două firide de deasupra stranelor cantorale.”⁴⁵ În reprezentarea coborârii Sfântului Spirit, cei 12 Apostoli nu sunt reprezentați după modelul lui Leonardo da Vinci, sau după alte modele cunoscute. Ei stau drepti și înțelepți „*dându-și mâinile în semn de legătură sfântă* (subl. aparține autorului – n. n.), că vor propovădui legea cea nouă, pentru care au primit duh nou, în unire și iubire frățască.”

Deasupra corului a fost pictată o icoană simbolică, inspirată de arta catacombelor romane și de simbolismul medieval, cultivat atât în Occident, cât și în Orient: Pe un altar de piatră stă Mielul lui Dumnezeu sângerând, înconjurat de viță de vie (simbolizând tot sângele Domnului), mai încolo niște clădiri împrejmuite de ramuri de finic (simbolizând Raiul), iar spre margini păuni (nemurirea) și ca explicație a scenei, s-a reproduș unul din troparele morților: *Ceia ce pe Mielul lui Dumnezeu ați vestit și ați fost junghiați ca niște miei, fiind mutați la vieața cea neîmbătrânitoare și pururea veșnică, Sfinților + Martiri, aceluia cu deadinsul să vă rugați, să ne dăruiască deslegare de păcate.*

În absida altarului a fost pictată Cina cea de Taină în concepția liturgică, adică Mântuitorul este înfățișat împărțind Apostolilor Trupul și Sângele său..

Iconostasul este complet, conținând toate icoanele prescrise de canoane: pe rândul de jos în dreapta ușilor împărătești Hristos Atotțiitorul și Sfântul Ioan Botezătorul; în stânga ușilor împărătești Fecioara Maria cu Pruncul și Sfântul Nicolae; pe ușile împărătești Bunavestire, iar pe cele diaconești Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril. Pe al doilea rând au fost pictate: icoana hramului bisericii, adică Pogorârea Sfântului Spirit și praznicele Bunevestiri, Nașterii, Întâmpinării și Botezului Domnului, Intrării în biserică și Adormirii Maicii Domnului. Pe al treilea rând se află icoana Mântuitorului șezând pe tron între cei 12 Apostoli. Pe al patrulea rând e pictată Maica Domnului înconjurată de heruvimi, serafimi și profeți iar în vârful iconostasului Răstignirea cu icoanele Maicii Domnului și a Sfântului Ioan Evanghelistul.

Pictorul Octavian Smighelschi a fost un artist adevărat. În biserica din Rădești, „mai mult decât oriunde aiurea, a întruchipat el cu desăvârșire frumosul său ideal de pictură bisericească românească: dând vieață nouă venerabilelor forme ale vechei picturi bizantine, care este adevărata pictură creștină primitivă.”⁴⁶ Hristoșii, Fecioarele și Îngerii pictați de Smighelschi parcă sunt vii,

⁴⁴ Ioan Georgescu, *Un martir...*, p. 17

⁴⁵ *Ibidem*, p. 18

⁴⁶ *Ibidem*

parcă la fiecare privire a noastră iau alte și alte înfățișări și ne descoperă lucruri veșnic noi, „nu ca în cele mai multe biserici românești pictate de câți nechemați, unde sfinții par’că au înțepenit cu fețele sarbede, cu membrele sleite și fără de nici o expresiune deosebită.”

Acesta era interiorul bisericii, care terminată fiind și cu multă cheltuială înzestrată, precum se cuvine unei biserici monumentale, cu veșmintele și vasele necesare, urma să fie sfințită în mijlocul unor sărbători vrednice de un moment atât de strălucit, căci printr-o fericită coincidență, o dată cu solemnitatea sfințirii ctitorul sărbătorea și 25 de ani de preoție.

Sfințirea bisericii a avut loc la 17 iulie 1910. Episcopul Demetriu Radu a sosit cu o zi înainte, adică sâmbătă dimineața, însoțit de secretarul său, Dr. Corneliu Bulcu și de Alexandru Gera, administratorul domeniului episcopal. În aceeași zi după-amiază s-a slujit vecernia cu litie (o slujbă ce se săvârșește la praznice mari) în biserica veche, de unde preoții au plecat apoi în procesiune la biserica nouă, unde au slujit utrenia și prima parte a rânduiei sfințirii bisericii.

A doua zi, duminică, fiind vreme foarte frumoasă, preoții și poporul îmbrăcat în haine de sărbătoare, pe o cărare împodobită cu ramuri înfrunzite, în sunetul clopotelor au mers la vechea biserică, unde viceprotopopul pensionar Teodor Fodor a rostit un înduioșător cuvânt de rămas-bun, înșirând personalitățile pe care cele două sate le-au dat neamului românesc sub imboldul primit de la altarul acestei biserici. Apoi s-au îndreptat cu toții spre noul lăcaș. „Puțini ochi au rămas uscați la despărțirea de acest sfânt locaș, care veacuri dealungul a primit între afumatele sale bolte oftările și rugăciunile credincioșilor din aceste comune!”⁴⁷

Numărul celor veniți la sfințire se apropia de 2000. Au făcut o bună impresie credincioșii din Meșcreac și Leorinț (sate vecine), veniți în procesiune cu parohul lor, Teodor Radu, îmbrăcat în veșmintele preoțești.

Ajungând preoții la noua biserică, după înconjurarea ei de trei ori, au intrat înăuntru și au continuat rânduiala sfințirii. Sfânta Liturghie care a urmat a fost celebrată de episcopul-ctitor, alături de canonicul Dr. Victor Smighelschi de la Blaj, ca delegat al mitropolitului, canonicii Ioan Butean și Samuil Ciceronescu de la Oradea, Dr. Iacob Radu - vicarul Hațegului, protopopul Aiudului Ioan Maior, viceprotopopul Teodor Fodor și preoții Teodor Radu din Meșcreac și Vasile Moldovan din Tâmpăhaza. Ca diaconi au slujit Dr. Cornel Bulcu, George Darabant – preot militar și Cornel Sabău, profesor, care a și fost hirotonit preot cu acest prilej. Răspunsurile la slujbe au fost date de un grup de clerici, condus de profesorul Aron Papiu de la Blaj.

După citirea Sfintei Evanghelii, episcopul a rostit o frumoasă cuvântare, încheiată cu o rugăciune care evidențiază sensibilitatea unui adevărat slujitor al Altarului (vezi anexa VI).

⁴⁷ Iacob Radu, *op. cit.*, p. 47

Serviciul divin s-a încheiat după ora 12. La ora 14 a urmat un banchet la casa familiei Radu pentru preoții și învățătorii sosiți și pentru rudeniile arhiereului. Pentru țărani s-a dat hrană într-o casă vecină.

Costurile ridicării bisericii s-au ridicat la 200 mii coroane. Pe lângă aceasta, „în ziua sfințirii tot a fost nou în ea”⁴⁸, căci episcopul o înzestrăse cu tot ce era necesar, inclusiv cu vasele necesare săvârșirii Sfințelor Taine și celorlalte rânduieli, cu veșminte preoțești și diaconești, cu fețe de masă pentru altar și proscomidie, cu icoane, cu prapori, cu sfeșnice și cu o cruce de argint cu iconițe în email pentru masa altarului.⁴⁹

Fiind deopotrivă un mecenat și un filantrop de o rară cultură și dăruire, Demetriu Radu a fost, fără să exagerăm, cel mai reprezentativ dintre episcopii greco-catolici ai Oradiei din secolul XX.

Anexe documentare

I⁵⁰

104280/903 szám.

A nagyváradí gör.(ög) szert. kath. püspöki széklak gyökeres helyreállítása, átalakítása és kiépítése körül ifj. Rimanóczi Kálmán nagyváradí műépítész által eddig végzett munkáról szóló I. kereseti kimutatás műszakilag 49.000 koronában állapittatván meg, ezen összeg részbeni fedezésére a püspökségi törzstőkékből harminczhétvezernegyven /37040/ kor.56 fillér lesz igénybe veendő.

Felkérem ennél fogva a főtisztelendő székeskáptalant, hogy ezt az összeget a püspökségi törzstőkékből a püspök urnak hivatalos nyugtájára kiszolgáltattni, amennyiben pedig erre elégséges készpénz rendelkezésre nem állana, megfelelő állami kötvényeket devinculálás és értékesítés végett a m. kir. közp. állampénztárhoz felküldeni, s erről engem a kiszolgáltattott készpénz, valamint a felküldött kötvények nemének, számának és névértékének megjelölése mellett értesíteni sziveskedjék.

Budapesten, 1904 évi február hó 8-án.

A nagyváradí főtisztelendő gör. szert. kath. egyházmegyei székeskáptalannak.

Numărul 104280/903.

Despre lucrările efectuate de arhitectul orădean Rimanóczi Kálmán-jr. privind reabilitarea, transformarea și construirea palatului episcopal gr. cat. din Oradea,

⁴⁸ *Sfințirea bisericii...*, p. 49

⁴⁹ Iacob Radu, *Biserica S. Uniri...*, p. 100

⁵⁰ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor, *fond Episcopia greco-catolică de Oradea*, dos. 105, f. 57

borderoul numărul I specifică faptul că cheltuielile s-au stabilit la suma de 49.000 coroane, pentru acoperirea parțială a acestei sume din capitalul de fond episcopal va fi solicitată suma de treizeci și șapte de mii patruzeci/37040/cor. 56 fileri.

Cu această ocazie îl rog pe venerabilul prepozit capitular să aloce această sumă din capitalul de fond episcopal pe chitanța oficială, domnului episcop, dar dacă nu aveți la dispoziție această sumă, să trimiteți obligațiile corespunzătoare la casieria reg. centr. magh. În scopul valorificării lor, și despre aceasta vă rog să mă anunțați și să-mi transmiteți numărul, genul și valoarea nominală a obligațiilor și a banilor alocați.

Budapesta, 8 februarie 1904.

Venerabilului capitol al scaunului episcopal orădean.

II⁵¹

657-1904

Ven. Capitol Catedral
în,

Loc

Copia Rescrisului ministerial r. m. de culte și instr. publică de dat 8 Febr. a. c. No. 104280/1903, prin care se fac dispozițiuni față de plățirea ratei I. a competențelor întreprindătorului restaurării Reședinței Nostre episcopesci îl străpunem Ven. Capitol Catedral sub % cu aceea recercare, ca cu privire la suma de 37040 Coróne să facă destul postulatelor Rescrisului ministerial citat, și după obținerea aceleia, să Ni-o străpună încóce.

Oradea-Mare, 22 Martie 1904.

Episcop Dem Radu

III⁵²

Másolat Magyar kir. vallás és közoktatásügyi Minister 104280/903 szám. Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Ur! Hivatkozással m. é. dec. hó 28-án 3439 sz. a kelt becses átíratára tisztelettel értesitem Méltóságodat, miszerint a nagyvaradi gör. szert. kath. püspöki széklak gyökeres helyreállítása, átalakítása és

⁵¹ *Ibidem*, f. 58

⁵² *Ibidem*, f. 59

kiépítése körül ifj. Rimanoczi Kálmán nagy-váradi műépítész által végzendő munkák szerződésileg kikötött befejezési határdejének a vállalkozóval egyetértőleg 1904 évi aug hó 1-ig történt meghosszabbítását jóváhagyólag tudomásul vettem. A nevezett vállalkozó által eddig teljesített munkákról bemutatott I. számú kereseti kimutatás műszakilag 49,000 koronában állapittatvan meg, ezen összegnek vállalkozó részére a II és III. fokozat szerint bélyegelt nyugta ellenében leendő kifizetése ellen észrevételem nincs. Ehez képest a püspöki széklak helyreállítási költségei czimén néh Pável Mihály püspök hagyatéki tömegéből Méltóságod javára irt 11959 kor. 44 fillérnek a hagyatéki vagyonból Méltóságod által történt felvételét tudomásul vévén, a még szükséges 37040 kor. 56 fillérre vonatkozólag a nagyváradi gör. szert. kath. székeskáptalant egyidejűleg megkerestem az iránt, hogy ezt az összeget a püspökségi törzstökéből Méltóságodnak hivatalos nyugtájára szolgáltatassa ki, amennyiben pedig erre elégséges készpénz rendelkezésre nem állana, megfelelő állami kötvényeket devinculálás és értékesítés végett a m. kir. közp. állampénztárhoz küldjön fel. A beküldött műszaki iratokat tisztelettel visszazárom. Budapest, 1904 évi február hó 8-án Berzeviczy sk. – Méltóságos és Főtisztelendő Dr. Rádu Demeter nagyváradi gör. szert. kath. püspök Urnak.

Jelen másolat hitelül:

Dr. Bulk Kornél

Szentszéki jegyző

Copie Ministrul reg. Maghiar al cultelor și instrucțiunii publice nr. 104280/903. Excelența Voastră Domnule Episcop! Referitor la transcrierea nr. 3439 din 28 dec. an. trec. vă anunț că am luat la cunoștință prelungirea termenului lucrărilor de reabilitare, transformare și construire a palatului episcopal gr. cat. din Oradea de către arhitectul orădean Rimanoczi Kálmán-jr., până la 1 aug. 1904. borderoul nr. I despre lucrările efectuate de către arhitectul amintit a stabilit suma de 49,000 coroane, despre plata acestei sume întreprinzătorului potrivit gradului II și III de plată cu chitanța timbrată, nu am nici o observație. Luând la cunoștință alocarea sumei de 11959 cor. 44 fileri pentru reabilitarea palatului episcopal de către Excelența Voastră din moștenirea primită de la răposatul episcop Mihai Pavel, pentru suma încă necesară de 37040 cor. 56 fileri, am contactat capitulul scaunului episcopal orădean, ca să vă aloce suma potrivit chitanței oficiale, și dacă nu ar avea la dispoziție acești bani, să trimită obligațiile corespunzătoare la Casieria centrală reg. magh. pentru valorificare. Închid cu stimă documentele tehnice trimise. Budapesta, 8 febr. 1904 Berzeviczy sk.- Excelenței Sale Domnului Dr. Demetriu Radu, episcop gr. cat. al Oradiei.

Pentru ocifializarea copiei:

Dr. Cornel Bulcu

Notar al scaunului episcopal

IV⁵³

1540-1905

Prea Veneratului Capitul al Bisericii Catedrale din Oradeamare
în

Loc.

Cu ajutorul Preabunului Dzău am ajuns la momentul plăcut în care putem face cunoscut Acelui Prea Venerat Capitul, că transformarea și respective edificarea de nou a Reședinței Noastre episcopoești din Oradeamare s' a terminat pe deplin; astfel încât sfințirea aceleia am putut' o fixa pe ziua de Duminică 11 Junie st. n. anul curinte. –

La acest act însămnat pentru Biserică și îndeosebi pentru Diecesa gr. cat. de Oradeamare, prin acestea avem onoare a invita pe acel Preavenerat cu rugarea ca să binevoiască a lua parte la el.

Oradeamare, la 3 Junie 1905.

Episcopul Dem Radu

(Urmează semnăturile canonicilor, prin care luau la cunoștință. Sunt lizibile doar cele ale lui Dr. Augustin Luran, Georgiu Juhász și Moise Neșiu – n. n.)

V⁵⁴

4087 – 1905. –

VENERATULUI CAPITUL CATEDRAL
IN

LOC.

Lucrările de marmură la reședința Noastră episcopoeasca conform protocolului de colaudare luat prin oficiul edile regesc, aflându-se în ordine, - recercăm prin aceste pre Ven. Capitul Catedral, ca cauțiunea întreprinzătorului Toma Gerstenbrein însărcinat cu acele lucrări, în sumă de 1300. Cor. aflatoare sub paza Ven. Capitul – No. 278/1904 – să Ni-o strapună încoace spre a putea face ulterioarele dispusețiuni în interesul estradării aceleia întreprinzătorului îndreptățit. –

Oradea – Mare, la 15. Dec. 1905. –

Episcop Dem Radu

⁵³ *Ibidem*, f. 62

⁵⁴ *Ibidem*, f. 63

Și acum, Doamne Dumnezeul părinților noștri, zice-vom după împăratul Solomon, să fie ochii tăi deschiși spre casa aceasta ziua și noaptea, și să asculți cererea robului tău și a poporului tău, și oricâte vor cere în locul acesta, tu să auzi în locul locuinței tale în ceriu, și să faci, și milostiv să fii.

Când, greșind ție și aproapelui, vor veni și se vor pocăi înaintea altarului și se vor întinde mâinile sale spre casa aceasta, tu să asculți toată rugăciunea și toată cererea care va face oricare om, cum va cunoaște fiecare rana inimii sale, tu să cauți nu la mulțimea păcatelor lor, ci să cauți în fața Hristosului tău, și să ierți, și să auzi și milostiv să fii.

Când cerul se va închide și nu va ploua, sau când vijeliile, grindinea și norii îngreuiată se vor năpusti cu îngrozire, ca să pustiească țarinele muncite întru sudoarea fețelor lor, și vor veni și se vor ruga, tu, Doamne, cea ce stăpânești vânturile, poruncești adâncurilor și răsări iarbă animalelor și legumă spre hrănirea oamenilor, tu să auzi și rodnice să faci țarinele lor, ca din belșug și cu inimă bună să poată aduce pâinea și vinul de lipsă pentru taina cea sfântă și mare a Fiului tău; și să auzi și milostiv să fii.

Când dela maicele creștine se vor aduce aci tinerele lor odrasle spre a le întări cu spiritul Hristosului tău, tu pe acelea să le răsădești în casa ta, și ca finicului, înflorire să dai lor; iar când mai târziu gingașele ființe vor veni înseși împreună cu maicele lor în casa ta, și spre tine vor îndrepta glasul nevinovăției lor și vor cere darul tău peste părinții săi, tu, Doamne, cea ce din gura pruncilor și a celor ce sug, ai săvârșit lauda pentru vrăjmașii tăi, să auzi și milostiv să fii.

Când tinerele fecioare vor păși peste pragul casei tale și vor veni cu aleșii inimii lor ca să încheie taina căsătoriei creștine și să ceară darul tău, tu, Doamne, cea ce ai poruncit ca așa să fie pentru dăinuirea neamului omenesc, tu cea ce prin Apostolul tău ai zis că mare este taina aceasta, tu cu prisosință să verși darul tău, vieață lină să le faci, ca întru bucurie să vadă pe fiii fiilor lor: tu să auzi și milostiv să fii.

Când voinicii poporului tău, chemați să-și ducă sângele și viața pentru apărarea patriei străbune, la plecare vor veni ca să se închine ție, și când maicele lor cu glasul înduișat suspinând se vor ruga pentru ei, tu, Doamne, cea ce împuterești brațul și gata ai făcut pe Macabei spre luptă, cea ce împarți biruința pe câmpul de războiu, cu ei să fii apărându-i, scutindu-i și reîntorcându-i cu armele învingătoare la vetrele părinților lor: și să auzi și milostiv să fii.

Când bărbatul, copleșit de grijile, de necazurile și de greutatea vieții va veni să caute la tine dar, ajutor și mângâiere, tu cea ce știi lipsurile, suferințele și durerile fiecăruia, bogat să fii întru mila și îndurarea ta, binecuvântând sudorile feței sale în care trebuie să câștige pâinea de toate zilele fiilor săi, întărind inima lui

⁵⁵ Rugăciunea rostită de episcopul Demetriu Radu în cadrul slujbei de sfințire a bisericii din Rădești, reprodusă în Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 19-21

cu virtute, cu cinste și cu evlavie, și înarmând sufletul lui cu sentimente de dreptate, de frățietate și de libertate fiilor tăi: tu să auzi, Doamne și milostiv să fii.

Când bătrânii, cei în drumul vieții mai aproape de părinții ca de nepoții lor, gârboviți sub sarcina vieții trecătoare, vor veni mai mult târâindu-se până la casa ta și se vor ruga, tu, Doamne, cela ce sprijinitorul celor neputincioși ești, lor să le ajuți sarcina ușurându-li-o și mai cu seamă să nu-i lipsești de merindea vieții de veci pentru înfricoșatul moment când ei se vor arăta înaintea scaunului judecății tale: și să auzi și milostiv să fii.

Chiar și dela cei streini, cari trecând pe aici își vor îndrepta privirile spre casa aceasta, tu să nu întorci fața ta dela ei, ci vărsând și peste ei darul tău cel bun, să grăești în inimele lor, ca să cunoască cum că numele tău s'a chemat peste casa aceasta care am zidit: și să auzi și milostiv să fii.

Iar acum, când umilitul tău servitor își ridică glasul către tine, toate acestea cerând pentru poporul tău, și laudă și mulțumită aducându-și pentru toate binefacerile ce i le-ai făcut și când milă și iertare, iertare și milă cerșește pentru multele sale greșeli, tu să auzi, Doamne și milostiv să fii. Mai vârtos însă, o Doamne al meu Doamne, să auzi și milostiv să fii peste el, peste mine, nevrednicul tău servitor, atunci, când clopotul cel mare dela acest sfânt lăcaș, va da vestea că l'ai chemat pe el la soarta și la locul de odihnă al tatălui său și când din gură în gură va răsună creștinescul cuvânt << Dumnezeu să-l ierte >>: atunci, o, Doamne Sfinte, tu să auzi și milostiv să fii! Amin.

Costin SCURTU

ASPECTE CU PRIVIRE LA SITUAȚIA AROMÂNILOR PREZENTATĂ ÎN ȘEDINȚELE CONSILIULUI DE MINISTRI, NOIEMBRIE 1940 - DECEMBRIE 1943

În contextul evenimentelor politice externe grave, care se desfășurau în Europa sub agresiunea statelor totalitare nazist și sovietic, la Craiova, se semna, la 7 septembrie 1940, Tratatul româno-bulgar.

Centrul român de Radio Ascultare al Statului trimitea o comunicare specială, la ora 18:45, din aceeași zi, prin care se aducea la cunoștință autorităților comunicatul de la postul de radio "Sofia", în care se anunța încheierea acordului româno-bulgar, potrivit căruia se retroceda Bulgariei Dobrogea de Sud, până la granițele din 1912. Se mai amintea, că: "O comisie mixtă compusă de militari bulgari și români va proceda imediat la trasarea pe teren a frontierei celei noi; [...] În termen de trei luni de la ratificarea Acordului, românii din Dobrogea de Sud și bulgarii din Dobrogea de Nord vor fi transferați; [...] Bulgaria se obligă să plătească Românii în două exerciții bugetare o sumă de circa 450.000.000 leva, care reprezintă valoarea averilor particulare [...]"¹.

Colonelul Socrate Mardari², șeful Secției I de pe lângă Marele Stat Major român a trimis o notă, cu nr. 120003 din 29 august 1940, profesorului Gh. Strat, subsecretar de stat la Ministerul Economiei Naționale, însărcinat de guvern cu operația evacuării Cadrilaterului, în care se propunea:

- Să se detașeze pe lângă prefecturile de Ialomița, Caliacra și Durostor a câte unui ofițer de stat major, pentru a ajuta la organizarea operațiunii de primire a evacuărilor;

¹ Arhivele Militare Române (se va cita în continuare A.M.R.), *fond Marele Stat Major* (se va cita în continuare M.St.M.), Secția a 3-a Operații, dosar 1822, f. 109. Apud. Florica Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente* (se va cita în continuare *Anul 1940. Armata română*), Volumul III, București, Editura Europa Nova, 2000, p. 199.

² Socrate D. Mardari, după Primul Război Mondial (în care a fost rănit), a absolvit "Școala Superioară de Război" (șef de promoție). La cererea regelui Ferdinand, după renunțarea la tron a regelui Carol, a fost transferat la Palatul Regal ca perceptor și aghiotant al principelui Mihai. La revenirea regelui Carol a părăsit Palatul Regal și a trecut la comanda Regimentului 21 Infanterie. Profesor și director la "Școala Superioară de Război", șef al Casei Militare a M.S. Regele Mihai I și mareșal al Palatului, în perioada 1940-1942, funcție din care a plecat prin demisie. În perioada 1943-1945: general de divizie, șef de Stat Major, comandant al Corpului 7 Teritorial Craiova; comandant al Etapei II din Cehoslovacia; secretar al societății Crucea Roșie, responsabil cu distribuirea darului american pentru România. http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/ioanitoiu/dictionar_m/m/dictionarm_9.pdf

- Fiecare ofițer să aibă la dispoziție câte o unitate. Cu care să poată ține disciplina și ordinea evacuării și pentru a interveni în cazul unor eventuale tulburări³.

Grigore Gafencu, care a candidat în Caliacra pentru Senat, în anii 1931 și 1933, scria în jurnalul său despre aromâni, că: "Unii sunt mulțumiți fiindcă li s-au clădit case. Alții au suferit de căderea prețurilor. S-au exploatat mult și dușmăniile de rasă [...]. Macedonenii sunt cu toții grupați în partidul liberal georgist⁴. Disciplinați, solidari, vioi, gata de ceartă și de bătaie, lăudăroși și plini de viață sunt cu toții, cu însușirile și defectele lor, foarte simpatici. Din nefericire s-a făcut politică cu naționalismul lor, politică pe pielea bulgarului. Au fost aduși și băgați în casele oamenilor. Au primit misiunea să dezbulgarizeze Cadrilaterul [...]. Macedonenii au fost astfel scoși din pâine... Li s-au dat, ce e drept, pământ și case. Li s-a oprit însă libera mână a cuțitului și a puștii. De aci, nemulțumiri și patimi ascunse. De vină nu sunt nici bulgarii care își apără pământul și pielea, nici macedonenii, căroră li s-a vârat în cap că nu e virtute mai demnă de trecutul lor roman decât prădarea și alungarea bulgarului. De vină este politica noastră, atât politica de stat, apărarea "intereselor superioare de neam", lăsate pe seama unor incapabili și neisprăviți, cât și politica de partid, care a exploatat în avantajul diferitelor liste electorale diferite antagonisme de rasă și de credință."⁵.

Ideea că o parte a aromânilor a îmbrățișat ideile legionare avea să se materializeze și prin fapta armată a unui aromân, Beza, care "revoltat de proiectul legii "Dobrogii noi" al ministrului Angelescu, pătrunsese în biroul acestuia și trăsese câteva focuri, fără să-l atingă. Presa de stânga s-a grăbit să-l prezinte pe Beza drept legionar, individul fiind, în realitate, membru al unei grupări minuscule numite "Vlad Țepeș", pe care [Corneliu Zelea] Codreanu o considera [ceva nesperios]. Ofensat de acest neadevăr, Codreanu îl va apăra în proces pe Beza."⁶.

Prin cele prezentate putem să înțelegem care era percepția asupra aromânilor (macedonenilor) din perspectiva mediilor politic și social ale epocii. În perioada

³ A.M.R., fond M.St.M., Secția a 3-a Operații, dosar 1799, f. 74, 88. Apud. *Anul 1940. Armata română*, op. cit., p. 162.

⁴ Partidului Liberal (georgist) a activat de sine stătător în perioada 1930-1938. Formarea P.N.L. (Gh. Brătianu) a fost un proces de durată, desfășurat în perioada iunie 1930-noiembrie 1931. Congresul de constituire a noului partid, desfășurat la 15 iunie 1930, a reunit reprezentanți din majoritatea județelor țării. Ca și la partidul matcă, la georgiști existau trei nivele de organizare (comunală, județeană și centrală). Baza socială a acestei formațiuni politice a fost una eterogenă. Intelctualii (profesori, avocați, preoți, ofițeri cu grad superior), comercianții și proprietarii au reprezentat partea activă a membrilor de partid, constituind cercul propagandiștilor, al militanților. Muncitorii și țărani, deși aderaseră la partidul georgist, nu defășurau o activitate susținută, intrând doar în componența cercului membrilor de rând, sau mulțumindu-se cu statutul de simpatizanți.

⁵ Grigore Gafencu, *Însemnări politice, 1929 - 1939*, București, Editura Humanitas. 1991, p. 142 - 143.

⁶ Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România, 1821 - 1999*, vol. 3. Cele trei dictaturi, București, Editura RAO, 2004, p. 123 - 124.

1940-1943, în cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri s-a discutat, de multe ori, situația coloniștilor aromâni, care au fost evacuați din Cadrilater, făcându-se referire și la trăsăturile aromânilor, așa cum erau ele cunoscute, la acea dată.

Rezidentul regal al Ținutului "Marea"⁷, general de divizie adjutant, Traian Grigorescu, a trimis autorităților de la București o dare de seamă asupra pregătirii, executării și evacuării Dobrogei de Sud. Pregătirea evacuărilor a început de la data de 9 august 1940, când Ținutul a întocmit un prim plan studiu, ce a fost înaintat președinției Consiliului de Miniștri, ministrului de Interne și Marelui Stat Major. S-a stabilit ordinea de urgență în evacuarea coloniștilor, și anume:

a) Evacuări pe îndelete: turme de oi, vite, porci, lemne, cereale și familiile funcționarilor;

b) Evacuări la ordin special: locuitorii din sate și orașe și autoritățile.

Organizarea operațiunii s-a făcut pe județe, plase și comune de evacuat cu similarele lor de primire pentru găzduire. Pe itinerarii și la punctele de trecere s-au organizat mijloace de asistență medicală și de hrănirea celor complet lipsiți de mijloace.⁸ În perioada 17 - 28 august s-au evacuate în Muntenia animalele, mișcarea executându-se pe turme organizate pe sate. Concomitent s-a început și evacuarea pe calea ferată, din zona Bazargic, spre regiunea Slobozia - Urziceni și din zona Călărași - Oltenița tot spre regiunea din nordul județului Ialomița⁹. Evacuații sunt supravegheați de către prefecți și pretori, în aceste zone de primă destinație¹⁰. Populația evacuată dispunea de alimente până la 1 octombrie 1940, iar 20% sunt ajutate de autoritățile administrative, prin comisii special întocmite. S-au luat măsuri de asistență sanitară (treburi baie, săpun etc.) și socială, prin cantine, ajutoare etc.¹¹.

S-a stabilit, de la început, principiul ca locuitorii aceluiași sat să fie plasați pe cât posibil în același loc. Încă de la 18 septembrie 1940, Serviciul de cadastrare a început lucrările de stabilirea gospodăriilor și, în continuare, împreună cu Serviciul Colonizării, operațiunea de comasare și parcelare¹².

⁷ În conformitate cu reforma administrativă și constituțională din anul 1938, cele 71 de foste județe au fost desființate. Cele patru foste județe care au compus Ținutul Mării au fost următoarele: Caliacra, Constanța, Durostor și Ialomița.

⁸ A.M.R., *fond Corpul 2 Armată*, dosar 1685, f. 3 - 11. Apud. *Anul 1940. Armata română*, ...p. 290 - 291.

⁹ În județul Ialomița s-au cantonat evacuații din județul Durostor și o parte din județul Caliacra (numai plasele Stejarul și Căzănești). Cei evacuați din celelalte plase au fost plasați din județul Caliacra au fost adăpostiți în județul Constanța, în zona Tuzla, Dumbrăveni, Mangalia. Ibidem, p. 292 - 294.

¹⁰ Până la 11 septembrie 1940 au fost evacuate: 15.162 capi de familie; 94.700 membrii familiei; 13.936 vite bovine; 8.388 cai; 16.018 porci; 245.938 oi (toate); 288 batoze; 194 tractoare; 1.488 vagoane grâu; 650 vagoane lemne; 540 vagoane furaje; 228 vagoane fasole; 682 vagoane grăunțe. Apud. A.M.R., *fond Brigada 7 Cavalerie*, dosar 64, f. 164.

¹¹ A.M.R., *fond Ministerul de Război*, Secretariatul General, dosar 2673, f. 324 - 327.

¹² La 22 septembrie 1940, Rezidența regală a Ținutului "Marea" a fost desființată și a fost numit comisar al guvernului pentru evacuări, Cola Ciometti. Ibidem, p. 296.

Generalul Eugen Zwiedeneck, subsecretar de stat la Ministerul Economiei Naționale pentru Colonizare și Populația Evacuată¹³ comunica, la 3 aprilie 1941, în ședința Consiliului Economic, că "instalarea refugiaților merge bine [...]. La colonizările din Dobrogea, cu toate greutățile întâmpinate, n-am avut greutăți mai mari, decât numai în vreo două puncte cu, macedonenii. Astfel, ordinele date se execută și totul merge bine [...]. Mai am încă vreo 800 de familii recalcitrante care mai rezistă; nu vor să meargă în localitățile care le-au fost fixate."¹⁴

La 8 mai, generalul E. Zwiedeneck prezintă o situație a organizării coloniștilor evacuați din sud. "La 5 octombrie [1940], aceste terenuri, pe care le-am socotit la cca 3.000 ha, s-au preluat într-un hal fără hal. De atunci, timp de cinci luni de zile, deși s-a lucrat încontinuu, situația nu s-a schimbat prea mult. Până în februarie, în mare parte administrația a fost inexistentă [...]. Am un plan de lucrări pentru Dobrogea. În Bucovina suntem aproape gata cu măsurătorile. În Tulcea, la fel [...]. Dar românii au venit peste aceste terenuri - ale bulgarilor, germanilor și evreilor¹⁵, n.n. -, au trecut cu plugul și astăzi nu se mai găsește care este terenul fiecăruia; cu toți vecinii, indicați, cu toate semnele căutate, nu se poate ști..."¹⁶.

Generalul E. Zwiedeneck arăta, la 15 mai, că: "Prefecții, ca [și] conducători și îngrijitori ai acestei nomazii, la venirea în județ au cerut imediat ajutoare bănești pentru ei [...] fiecare a fost bucuros să scape de acest soi de refugiați, care, în majoritate, sunt elemente atrase de mirajul legionariștilor în formă de împărțirea avutului Statului la extremist [...]. Nu este unul căruia să nu i se fi oferit un serviciu. Toți au avut posibilități limitate [...]"¹⁷.

La începutul lunii august 1941, subsecretarul de stat, generalul Eugen Zwiedeneck prezenta o situație a refugiaților agricoli și specifica: "... nu sunt cuprinse cele cca 14.000 familii ce sunt conțați că vor avea loc la colonizare în Dobrogea de Nord, unde sunt deja plecați". Din acestea erau 1.895 dobrogeni răspândiți în țară și 2.000 de colonoști dobrogeni, care nu au avut loc în Dobrogea. Acești refugiați sunt fie pe terenurile expropriate de la evrei sau pe

¹³ De la 29 aprilie 1941 se va adopta denumirea pentru funcția de secretar de stat de la Ministerul Economiei Naționale pentru Românizare, Colonizare și Inventar.

¹⁴ Arhivele Naționale ale României (se va cita în continuare A.N.R.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu* (se va cita în continuare *Stenogramele*), vol. III, (aprilie - iunie 1941), București, 1999, p. 69 - 70.

¹⁵ La 5 august 1941, în ședința Consiliului de Miniștri, generalul Dumitru I. Popescu, ministrul de Interne, arăta că "s-a mai evacuat o parte din evreii comuniști din Dorohoi, Botoșani, Iași, Tulcea și Constanța [...] Pe urmă s-a dat ordin ca în orașele reședință de județ să se facă concentrarea evreilor în cartiere. Aceste concentrări s-au făcut prin toate orașele din Moldova, iar în Muntenia s-a făcut în Prahova și în Buzău și apoi în Râmnicul Sărat, Tulcea și Constanța" A.N.R., *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol IV, (iulie - septembrie 1941), București, 2000, p. 266.

¹⁶ A.N.R., *Stenogramele*, vol. III, op. cit., p. 307 - 308.

¹⁷ *Ibidem*, p. 432.

terenurile preluate de la germani¹⁸, în mod provizoriu¹⁹. O luna mai târziu, generalul E. Zwiedeneck, propunea pentru localitățile foste ale etnicilor germani din Bucovina să fie aleși "... coloniști din Dobrogea, unde, prin lege, în loc de 7 hectare le dăm 10 hectare. Dintre aceștia mi-au rămas 2 - 2.500 de coloniști din Cadrilater, care au inventarul lor, nu prea bogat, dar pot lucra 10 - 20 ha.[...] Și atunci ne-am gândit să dăm un sâmbure macedonean."

Mareșalul Ion Antonescu avea să răspundă la această propunere: "... eu pentru aceștia am altă soluție. Trebuie să-i aducem în satele de găgăuzi din regiunea Bolgradului și în sudul Basarabiei, unde îi plasăm, iar de acolo, prin fel de fel de măsuri economice, îi dizlocăm pe găgăuzi, până când îi trecem în Ucraina."²⁰ Scopul pentru care aromânii au fost colonizați în Cadrilater, urma să fie aplicat acum de Conducătorul statului în Basarabia "în opera de românizare" ... și spune, în continuare, că: "[...] Să-i pui în regiunea găgăuzilor, să le dai oi. Ei sunt mai buni pentru creșterea oilor decât pentru cultura pământului. Pământul le dăm acelor care îl lucrează cum trebuie. Macedoneanul, dacă îi dai pământ, el îl dă altuia și tot de oaie se ocupă. S-au reabilitat în fața mea. Eram pornit în contra lor, fiindcă îi consideram ca elemente turbulente și revoluționare, fiindcă de la venirea lor au început întrebuintarea, ca argument politic, a pistolului în locul cuvântului. Dar s-au comportat admirabil în ultimul timp. Au contribuit cu bani la îngrijirea răniților și a soldaților. Cei mai mulți care contribuit din Dobrogea sunt macedonenii refugiați. Sunt foarte darnici; în această privință dau totul. Așa că din acest punct de vedere, trebuie să le recunosc meritul."²¹ Este singura dată când vorbește apreciativ la adresa aromânilor în cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri.

Mareșalul Ion Antonescu avea să insiste pe ideea trimerii aromânilor în Basarabia. "Macedoneni, legionari - ce o fi - să se ducă acolo, să înceapă viața economică. Nu-mi e frică [de faptul] că vor face legionarism. Dacă fac politică, le tai capul. Cine face politică, îl pun la gard și am terminat [...]"²².

Totuși, în Bucovina de Sud, generalul E. Zwiedeneck avea colonizeze aromâni. În ședința din 13 noiembrie 1941, a Consiliului de Miniștri, el avea să anunțe, că: "[...] am dat acum 1.000 de case pentru primii coloniști, pe care i-am luat de la Sud: macedonenii și alții. O parte este numai pentru comerț. Cealaltă

¹⁸ Repatrierea etnicilor germani a început în vara anului 1940, în urma decretului prin care cei considerați "volksdeutsch" erau duși în Vaterland, și s-a încheiat în luna noiembrie 1940. Din cei 2455 locuitori etnici germani în orașul Constanța au mai rămas aproximativ 6 %, repatrierea benevolă a etnicilor germani a fost masivă și în mediul rural. Vezi pe larg, Vasile Bățlan, *Constanța 1939 - 1945. Aspecte cotidiene*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2006, p.151 - 192. Mona Muscan, *Arhiepiscopul Raymund Netzhammer: cu trăsura prin sudul Dobrogei (1920)*, în "Studii istorice dobrogene", coordonator prof.univ. dr. Valentin Ciorbea, Constanța, Editura "Ovidius" University Press, 2003, p. 297 - 318.

¹⁹ A.N.R., *Stenogramele*, vol. IV, op. cit., p. 272.

²⁰ *Ibidem*, p.554 - 555.

²¹ *Ibidem*, p. 556.

²² *Ibidem*, p. 563.

parte din ei au primit și cinci hectare, adică jumătate din cât au avut în Dobrogea". Pământul și casele au fost date după Legea de colonizare, care prevedea ca plata să se facă în 20 de ani și cu dreptul de a fi despăgubiți mai târziu, conform legii de despăgubire după Convenția româno-bulgară. Șeful guvernului și-a arătat imediat nemulțumirea. "Mie nu-mi convine să pun macedoneni în Bucovina [...]. Crescătorii de oi trebuie să-i ducem în Sudul Basarabiei"²³.

Subsecretarul de stat, care răspundea și de colonizare, generalul E. Zwiedeneck solicită, în continuare, trimiterea a 2.000 de familii de coloniști în Bucovina. "Am mai multe familii, trebuie să le trimit. Am nu numai macedoneni. Pot scoate o mie de familii din Dobrogea [...] Sunt prea mulți acolo. În toată țara mai am 8.000 de familii refugiați, din care 7.000 familii din Cadrilater." Ion Antonescu, nu renunță însă la ideea sa, "Dar, până atunci, ar fi bine să-i scoatem pe macedoneni și să-i ducem de acum în pâlcuri de 20 [familii, n.n.], în Sudul Basarabiei, mai ales". Generalul E. Zwiedeneck, spune că nu poate să organizeze transportul spre zona indicată, că s-ar putea face la primăvară această mișcare²⁴.

În Consiliul pentru Școală, Biserică, Muncă, Sănătate și Justiție, la 10 decembrie 1941, conducătorul statului, mareșalul Ion Antonescu, nemulțumit de rezultatele anchetei ordonate de el la moara Herdan²⁵, pe care o avea în vedere de mai multă vreme pentru nereguli fiscale, incendierea intenționată a morii pentru a distruge dovezile compromițătoare, a dat dispoziții pentru judecată sumară și aplicarea pedepsei capitale. "Acolo este o bandă de macedoneni, care au pus mâna pe moara "Herdan", cu toată familia unui domn Tega în cap. [...] la moara "Herdan", unde domnii de acolo luau piesele și le duceau la fabrica lor [...]. Deci s-a furat din patrimonial Statului Românesc"²⁶.

De la acest subiect, mareșalul Ion Antonescu a trecut la tema macedonenilor. "Noi n-am adus aici - în Dobrogea, n.n. - pe macedoneni ca să introducă la noi numai mijloace balcanice. Eu sunt om căruia nu-mi este frică de pumnalul și de revolverul macedoneanului. Îi voi expulza pe toți [...]. Sunt Studenți macedoneni care au burse de la Stat și votează contra Guvernului. Sunt oameni pe care noi îi ajutăm și le dăm posibilitatea să ajungă la o situație socială bună, și aceștia fac acte de dușmănie contra Statului, când Statul luptă să se salveze [...]. Eu nu vreau să ajung cu Țara Românească ca în Balcani, când la

²³ A.N.R., *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, (octombrie 1941 - 1942), București, 2001, p. 129.

²⁴ *Ibidem*, p. 129 - 130.

²⁵ La 8 aprilie 1941, conducătorul statului Ion Antonescu arăta ca moara Herdan "care la o cifră de afaceri de 600.000.000 lei, plătea Statului impozite de 100.000.000 lei în fiecare an, de când a intrat în mâna macedonenilor și legionarilor, deși afacerile moarei "Herdan" sunt mult mai înseminate decât anul trecut, pentru că au dispărut alți concurenți, astăzi fiscal nu mai încasează de aici mici un ban. Se face acum la această moară o proastă administrație". A.N.R., *Stenogramele*, vol III, op. cit., p.100.

²⁶ A.N.R., *Stenogramele*, vol. V, op. cit., p. 416 - 419.

fiecare an, sau la doi ani, murea câte un ministru. Acolo ei luptau poate pentru o cauză națională, însă aici nu."²⁷.

Despre aromâni (macedoneni), președintele Consiliului de Miniștri, Ion Antonescu, avea să vorbească la începutul anului 1942, la 10 ianuarie, la ședința Consiliului Economic de Coordonare și Aprovizionare, desfășurată la Predeal. Deși recunoștea că: "Dacă facem socoteala prețurilor cu care s-au vândut lână și mieii, rezultă că oile au fost foarte rentabile." El avea să facă referiri critice la adresa aromânilor. "Eu am vorbit cu macedonenii, care mi-au spus: "Oi să avem, pământ nu ne trebuie". M-am interesat eu. Macedoneii care au venit în județul Tulcea au produs pagube enorme. Nici locurile lor nu le-au cultivat."²⁸. Aurelian Pană, subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor, avea să confirme faptul că "... oile lor au păscut pe pământurile altora. Întrebați pe Stănculeanu, care este vecin cu dânșii.". Ion Antonescu a reacționat imediat, "Dacă pădurarii nu-și fac datoria! Ar trebui să le împuște oile pe care le-ar găsi păscând și atunci macedonenii n-ar mai face așa.

Așa au mai spus și macedonenii care fuseseră duși în Ialomița, că nu mai vor să plece în Dobrogea. Când însă am trimis acolo Armată cu mitralierele, n-au știut cum să iasă din sate și să plece [...] și facem din ori și ce acțiune a noastră un act de lașitate."²⁹.

Nu aveau să treacă decât două luni și la ședința Consiliului de Miniștri, la 3 martie 1942, Conducătorul statului solicită analiza punctului 12 pe ordinea de zi a ședinței, "Situația coloniștilor din Rădăuți, aduși din Cadrilater". "Macedonenii de acolo, după ce au vândut tot, au plecat. Prin urmare, îi readuci. Dacă ei nu-și văd de treabă și nu se încadrează în lege, și sunt distrugători, îi iei, cu familii cu tot, și îi duci în Transnistria, și chiar mai departe. Noi facem operă de reconstrucție, facem un bloc românesc, însă cu elemente sănătoase, nu cu pumnul."

Generalul Corneliu Calotescu, guvernatorul Bucovinei arăta, că: "Ei - aromânii, n.n. - au fost aduși aci - în Bucovina, n.n. -, astă toamnă, și au lăsat în Cadrilater anumite proprietăți. Pentru aceste proprietăți n-au fost despăgubiți și nu au posibilități de hrană a vitelor. Mi-au cerut 4 - 500.000 lei." Mareșalul Ion Antonescu a replicat: "De ce nu muncesc? Ei au venit să facă gospodărie, nu negustorie de cafenea. Nouă ne trebuiesc elemente care să lucreze. Dacă nu lucrează și nu fac comerț sănătos, atunci îi lovesc. Ei au trecut în județul Tulcea și de acolo au venit în Bucovina. Nici acolo nu se pun pe treabă. Umblă cu oile de pe o proprietate pe alta, aleargă țărani să-i scoată de pe proprietățile lor, și toată ziua nu este decât alergătură și scandal."³⁰. El avea să continue, "Nu pot să merg

²⁷ *Ibidem*, p. 416

²⁸ *Ibidem*, p. 610

²⁹ *Ibidem*

³⁰ Titus Dragoș, subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri, pentru Românizare, Colonizare și Inventar, declara că aromânilor " Li s-a dat, până acum, câte 7.000 lei, în contul recoltelor, pentru că socotelile nu sunt încă lichidate. Pentru că am un fond de 4 milioane lei, am cerut de la Ministerul Finanțelor să-mi îngăduie să dau 700.000 lei pentru jud. Suceava și, ulterior,

la infinit, să țin paraziți pe spinarea Neamului Românesc. Eu am deschis un fond pentru ajutorarea refugiaților. A fost un ajutor, până când ei se cazează. A trecut un an și jumătate, aproape doi ani, și se mai găsesc și astăzi refugiați care sunt paraziți ai Capitalei. [...] toți refugiații aceștia trebuiesc revăzuți. Toți cei care își câștigă existența, n-am nimic de spus la adresa lor. [...] Eu am vorbit de cei de la Suceava și Rădăuți, care fac nu mai năzbăti. Aceștia nu merită nici o atenție. Am dat avertisment Comunității Macedonene că-i trec peste frontieră. Toți aceștia care fac tulburări în instituțiile noastre și în societatea noastră sunt numai macedonenii. Am să le dau lecția pe care o merită."³¹

La 13 martie 1942, în Consiliul de Miniștri, mareșalul Ion Antonescu deschidea ședința spunând: "Domnilor, v-am rugat să ne întrunim astăzi, pentru ca să punem ordine și în acest compartiment al refugiaților, pentru care am lucrat descusut [...]. Nu vreau să fac din acești refugiați, paraziți ai poporului roman. A trecut un an și jumătate de la catastrofă. [...] Trebuie ca fiecare să intre la locul lui de muncă iar să nu se situeze într-un loc de unde să aștepte cu mâna întinsă..." Titus Dragoș, subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri, pentru Românizare, Colonizare și Inventar, a răspuns, că "nu mai avem refugiați decât ardeleni, de care ne ocupăm, fiindcă problema refugiaților, care a făcut parte din Comisariatul Dobrogei și al Bucovinei de Nord, este terminată prin alipirea provinciilor Bucovinei și Basarabiei."³² Gheorghe Munteanu, comisarul general al refugiaților, prezentând situația cheltuielilor în bani pentru ajutorarea refugiaților, arăta că: "Totalul sumei cheltuite este de 253.789.000 lei. În plus, s-au acordat avansuri de 57.000.000 lei dobrogenilor. Total general: 311.000.000 lei. Din aceste 253.000.000 lei, care sunt numai ajutoare, 125.000.000 lei reprezintă ajutoarele date prin diferitele ministere și comisariatul nostru, 26.000.000 lei reprezintă ajutoarele date prin prefecture, adică sunt sume trimise tot de diferitele ministere..."³³

"Trebuie să se țină o evidență a lor - spune mareșalul Ion Antonescu, n.n. -. Trebuie să se știe: acesta este refugiatul cutare, din cutare loc, din ținutul cutare, face cutare lucru, trăiește din cutare și așa mai departe. În felul acesta avem și evidența și controlul lor [...] Este apoi și problema Cadilaterului, care nu este pusă în ordine. Și cei de acolo, tot așa: circulă oamenii în toate părțile." Conducătorul statului la întreat pe Emil Grigorescu, comisarul general al Dobrogei, despre problema celor din Cadrilater. "Sunt oameni care i-am dus în Basarabia, i-am dus în Vechiul Regat ca să-l plasăm. Trec unii în Basarabia, alții nu și se face o încurcătură nemiapomenită. Și elemntele turbure - macedonenii - circulă ici și acolo, își plimbă oile pe unde vor ei și fac nereguli în Țara

300.000 pentru jud. Rădăuți. Lucrarea este la Ministerul Finanțelor și aștept autorizația acestui minister." A.N.R., Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu, vol. VI, (februarie - aprilie 1942), București, Editura Mica Valahie, 2002, p. 212 - 213.

³¹ *Ibidem*, p. 213 - 214

³² *Ibidem*, p. 296

³³ *Ibidem*, p. 305

Românească și fac o operă distructivă. Și din punct de vedere social și din punct de vedere moral [...] Deci, au luat: direct de la ministere, directe de la prefecturi și au mai luat și personal"³⁴.

Emil Grigorescu a răspuns președintelui guvernului: "Cu privire la asistență, pentru evacuații din Cadrilater nu s-a dat, prin Comisariatul General, decât 903.684 lei. În afară de această sumă, care s-a dat prin Comisariatul General, li s-a mai dat și prin intermediul prefecturilor. În total, la Asistență li s-a dat numai 8.621.954 lei."³⁵. Comisarul Emil Grigorescu continuă: "Pe noi nu ne interesează decât ceea ce a dat ministerul nostru prin prefecturi. De un an de zile am dat minimum 10.000 - 15.000 în total, asistență la cei din Dobrogea. Am considerat că, din moment ce au fost aduși și ki s-a dat pământ și casă, că n-ar ma fi cazul ca să le dăm asitență. Din februarie s-a luat măsura aceasta [...]. De atunci nu s-a mai dat nici un ban asistență.

Am dat însă avans asupra recoltelor, cum s-a prevăzut în tratatul încheiat la Craiova, despăgubire pentru recolta lăsată în Cadrilater? Am dat astfel, în numerar 62.187.111 lei. Acești bani le-au folosit pentru a-și folosit pentru a-și duce existența în anii 1940-1941, care n-aveau cele necesare [...]. Acești bani li s-au dat într-un mod foarte neregulat și fără nici un criteriu. Astfel, unii au luat maximum, plafonul stabilit, care a fost de 7.000 lei. Sunt unii care poate nici s-ar fi avut de luat decât o parte foarte mică din suma aceasta de 7.000 ca despăgubire pentru recolta din Cadrilater și cu toate acestea au luat maximum." S-a mai prevăzut "În afară de banii care s-au dat avans asupra recoltelor, care erau un drept al lor, li s-a mai dat în natură din porumbul rămas de la bulgarii refugiați din Dobrogea, li s-a dat pentru 9.751.951 lei, care se operează la partida evacuatului respectiv și se scade din drepturile lui de despăgubire."³⁶.

Pentru că au apărut diferențe între cantitățile declarate de bulgari, 2.400 vagoane, și cele înregistrate de reprezentanții administrative români, 1.500 vagoane, s-a trecut la verificarea tuturor actelor întocmite de primari și a tabelelor ce cuprind ce s-a distribuit la coloniști. Emil Grogorescu spune, în concluzie, că: "Socotelile mi le dau cu chitanțele evacuațiilor, cu socoteala pe tabouri. Am 127 de trimiteri la Parchet, până în momentul de față, pentru cazurile pe care le-am găsit în Dobrogea, pentru jafurile comise. Așa au precedat în trecut. Am trecut pe la multe primării. Dl. Ministru de Interne - generalul Dumitru I. Popescu, n.n. - a fost în Dobrogea și a făcut inspecții în câteva centre de colonizare. Am fost la primării, am văzut situația, am dresat acte, i-am trimis în cercetarea Parchetului, pentru că nu pot justifica toate cantitățile. S-a furat foarte mult. S-a furat. [...] În afară de aceasta, sunt o serie de cereale pe care nu le-am mai distribuit."³⁷.

³⁴ *Ibidem*, p. 310

³⁵ *Ibidem*

³⁶ *Ibidem*, p. 311 - 312.

³⁷ Emil Grigorescu explică de ce nu este în masură să prezinte o situație definitivă, pentru că sunt 143 de comune evacuate din Dobrogea, "din care 107 comune sunt evacuate de bulgari, iar 36 sunt evacuate de germani care s-au repatriat. Or, 143 de comune, sunt destul de multe; înseamnă 23.000

Comisarul general al Dobrogei a completat cele prezentate, "Am lucrat cu funcționari foarte puțini. N-am avut mai mulți la dispoziție. De aceea s-a și întârziat.

În afară de aceste cereale care s-au dat evacuaților din Cadrilater, li s-a mai dat de către Comisariatul General inventar agricol viu și mort. A rămas de pe urma germanilor repatriați, inventar în valoare de 3.894.946 lei, pe care l-a preluat Statul Român. Acest inventar constă în mașini, căruțe, pluguri, grape, semănătoare etc. Cea mai mare parte din acest inventar a fost atribuit tot la coloniști, în contul acelor despăgubiri asupra recoltelor. S-a dat prețul evaluat de Comisiunea Româno - Germană, la care s-a adăugat 20% pentru lipsurile care au survenit între timp. Li s-a dat și inventar viu [...] Însușind în total 46.042.000 lei tot acest inventar viu. În cea mai bună parte, unde acest inventar a fost atribuit la coloniști în contul aceleiași despăgubiri."³⁸

Mareșalul Ion Antonescu a întrebat, după ce a aflat că refugiații din Cadrilater au primit în total 146.000.000 lei, dacă ar trebui să primească diferența până la 525.000.000 lei, la cât estima delegația română ca s-ar ridicat valoarea recoltei abandonate în Cadrilater. Emil Grigorescu a răspuns că sunt îndreptățiți coloniștii să primească circa 300.000.000 lei. Atunci, mareșalul Ion Antonescu la însărcinat pe Titus Dragoș să studieze modalitatea de a încheia această datorie a statului, dar la o valoare mai mică. "Trebuie să lichidăm această chestiune, fie că vom cădea la un acord cu ei, fie că facem o tranzacție cu ei și le dăm nu chiar cele 300.000.000, care mai sunt. Dar, în orice caz, trebuie să lichidăm cu această problemă; trebuie să terminați cu chestiunea recoltei. [...] Procesul nostru cu bulgarii rămâne proces, dar nu continuăm procesul cu acești evacuați."³⁹

Conducătorul statului găsește și calea de intimidare a evacuaților nemulțumiți, "Atunci le tai și calea oricărei investiții". El argumentează această decizie că suferința neamului și pagubele trebuiesc suportate de toți. "Nu putem da sută la sută celor din Cadrilater. De aceea am vorbit de tranzacțiune [...]. Unul din argumente vi l-am spus: trebuie să suferim cu toții."⁴⁰

Emil Grigorescu îl informează pe mareșal că au venit în total din Cadrilater 23.175 capi de familie, că au fost cu toții 126.000 suflete. "Pe noi, la colonizare, ne interesează numai numărul capilor de familie". "Sunt 4.665 macedoneni. Din aceștia am reușit să duc în Dobrogea de Nord și în Bucovina de Sud [...], numai 65 capi de familie. Restul au rămas acolo". Mareșalul Ion Antonescu afirmă, că: "Bine că n-au fost duși mai mulți - în Bucovina, n.n. -, fiindcă ei au o altă mentalitate".⁴¹

de patrizi pentru locuitorii respectivi, pentru care trebuie să se facă această operație." *Ibidem*, p. 312 - 313.

³⁸ *Ibidem*, p. 314.

³⁹ Emil Grigorescu considera că evacuații nu vor accepta tranzacția, pentru ei doresc să primească ceea ce au avut. În acest sens el avea deja primat de la ei 700 de contestații. *Ibidem*, p. 315.

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ *Ibidem*, p. 316.

Emil Grigorescu a prezentat în continuare organizarea populației refugiate din sudul Dobrogei. "Domnule Mareșal, din totalul celor 23.175 evacuați din Cadrilater, au fost răspândiți până în momentul de față 11.124 în județul Constanța și 7.017 în județul Tulcea. Din aceștia, au fost colonizați, provizoriu, 9.748 în județul Constanța și 6.135 în județul Tulcea. În județul Constanța ne-au mai rămas neplasați 1.376 de evacuați, iar în județul Tulcea, 882 [...]. Acesta este motivul pentru care, în unele sate, stau două familii în aceeași casă.

Totalul celor neplasați este de 6.402, împărțiți în județele Constanța, Tulcea, Rădăuți, Suceava, Iași și alte 46 județe. Pentru aceștia, trebuie găsite posibilități de colonizare în alte părți, pentru că nu mai au loc în satele din care au plecat bulgarii și germanii."⁴²

Mareșalul Ion Antonescu arăta că: "Avem locuri suficiente în Basarabia de Sud - 480.000 hectare - dar nu pot să mă grăbesc cu colonizarea, pentru că acestea sunt terenuri rezervate luptătorilor [...]. Nu pot să încep acum cu colonizarea celor din Cadrilater, când cei rămași invalizi din actualul război, aleargă peste tot ca să ceară pământul promis de Mareșal în România. Nu pot să fac o operă de colonizare, care să aibă aceleași rezultate ca și reforma agrară [...].

Dacă mă duc în Basarabia cu coloniști din Cadrilater, atunci se va repeta și acolo ceea ce s-a petrecut în Dobrogea, unde cei mai îndrăzneți - mai cu seamă macedonenii - s-au repezit să pună mâna pe locurile cele mai bune; atunci ar rămâne românii noștri cu cele mai proaste pământuri. [...] Prin urmare, un sfert din pământul disponibil în Basarabia de Sud ar urma să se dea acestor evacuați din Cadrilater, din care foarte mulți sunt macedoneni⁴³. Or, pentru macedoneni, nu pot să lovesc la infinit pe românii care luptă pentru cauza românească. [...] Astfel, ei s-ar duce acolo și ar lua cele mai bune locuri din Basarabia, așa cum au făcut și în Dobrogea."⁴⁴

Dar mareșalul Ion Antonescu recunoaștea, că: "O problemă grea de rezolvat este aceea a coloniștilor care stau suprapuși pe locuitorii unor sate din Dobrogea. Din cauza aceasta s-au și învrăjbit unii cu alții. Dacă războiul cu Rusia s-ar fi terminat în toamna trecută, i-am fi dus pe acești evacuați și i-am fi colonizat în Transnistria. [...] Și eu am fost în satele din Dobrogea și am constata vrajba de acolo. Macedonenii stau cu cuțitul la brâu și îi terorizează pe acei care sunt vechi proprietari."⁴⁵

O ultimă discuție pe tema evacuaților din Cadrilater va fi desfășurată, la 13 mai 1943, în ședința Consiliului de Miniștri cu guvernatorii români. Mareșalul Ion

⁴² Emil Grigorescu mai spunea, că: "Mai am 6400 de evacuați neplasați, cărora ar trebui să le dăm câte 15 hectare de fiecare. Ar face în total 90.000 ha." Și menționa, că: "De la 1 decembrie [1942], comisariatul ne se mai ocupă de colonizarea propriu-zisă, fiindcă s-a înființat un Inspectorat special al colonizării". *Ibidem*, p. 318 - 319.

⁴³ Titus Dragoș a lămurit situația coloniștilor în Basarabia de Sud, "Am luat înțelegere cu Ministerul Agriculturii să folosească coloniștii aceștia, dacă are nevoie de brațe de lucru [...] Acum sunt duși acolo numai pentru muncă". *Ibidem*, p. 319.

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ *Ibidem*, p. 320 - 321.

Antonescu declara, că: "În ce privește situația românilor care nu aveau domiciliul legal în Dobrogea de Sud, chiar dacă aveau acolo reședința la data când s-a făcut Tratatul de la Craiova, am discutat condiția schimbului de populație și a persoanelor care pot părăsi teritoriul prin schimbul legiferat și am stabilit măsurile care să ne garanteze că nu vom ajunge în mod obligatoriu să luăm populație din Bulgaria - populație de origine românească - dacă noi n-am dorit-o [...]"⁴⁶.

La 8 decembrie 1943, când frontul era aproape de România, mareșalul Ion Antonescu făcea o sinteză a activității comisariatelor pe diferitele probleme ale țării. "Am avut și alte Comisariate, de exemplu Comisariatul Dobrogei de Sud, pentru refugiații din Cadrilater [...]. Au venit din Cadrilater 102.000 oameni, care au trebuit să fie primiți de noi în câteva zile. Și astăzi mai sunt probleme pendinte, de pe urma activității Comisariatului Dobrogei. Și totuși, n-a venit nimei să ne acuze de lașități".⁴⁷

Aici se oprește analiza temei aromânilor (macedonenilor) în contextul evacuării din Cadrilater și rezolvării multiplelor probleme ale acestora, dezbătute și comentate în cadrul ședințelor Consiliului de Miniștri, în perioada 1940 - 1943.

Abstract

Issues regarding the position of the so called "Aromani" population debated during the Council of Ministers' meetings held between November 1940 – December 1943

Head of the State, Marshal Ion Antonescu states during the Council of Ministers the following: "Should I go to Basarabia accompanied by colonists from the Quadrilater ("Cadrilater") than events that already occurred in Dobrudja ("Dobrogea") shall happen again; that is, when the boldest ones – mainly the Macedonian population – threw themselves at the opportunity to secure for their well affair the most fitted positions; and then again, our Romanians would be left with nothing but the poorest lands. [...] Thusly, a quarter of the land available in South Basarabia could be assigned to those evicted from the Quadrilater ("Cadrilater"), of whom great part are Macedonians. Still, for them, I cannot possibly continue disregarding the Romanians fighting for our cause. [...] For I know they would go there and get there hands on the best positions existing in Basarabia, just as they did in Dobrudja ("Dobrogea")".

⁴⁶ A.N.R., *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, Vol. VII, (mai - iulie 1942), București, 2003, p. 232.

⁴⁷ A.N.R., *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, (februarie - decembrie 1943), 2006, p. 616.

Antonio FAUR

IMPLICAREA ÎN EVENIMENTELE DIN 1946 A STUDENȚILOR UNIVERSITĂȚII „REGELE FERDINAND I” DIN CLUJ. REFLECTAREA ACESTEIA ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE FRANCEZE

Pentru unii participanți la aceste evenimente, ca și pentru comentatori recenți, anul 1946 a marcat „începutul sfârșitului”¹ unui regim politic democratic și înlocuirea acestuia cu unul nou, de așa-zisă „democrație populară”, impus de Moscova. Stela Rusu consideră că acest an „ne-a adus, rapid și brutal, tragedia colectivă”². După opinia sa, „acest an decisiv nu a fost deloc perceput, simțit și gândit ca atare, *ca începutul unei îngropări în lunga durată a destinului nostru colectiv și individual*”³ (subl.ns.–A.F.). Într-un alt pasaj al evocării sale, aceeași autoare conchide că „acest an 46, datorită incapacității de sesizare a pericolului...ar putea fi considerat *ca o șansă pierdută*”⁴. Pentru Matei Boilă, este vorba de un „an blestemat”⁵. Alexandru Zub identifică „nota cea mai caracteristică” a acestui an, din perspectivă istoriografică, în „străduința profesioniștilor mai importanți de a-și continua studiile, în timp ce „factori de obstrucție, redutabili, le subminau deja rezultatele”⁶.

Pentru locuitorii din Cluj, anul 1946 a fost unul neobișnuit, pe parcursul său petrecându-se întâmplări cu ecou național, cum au fost manifestațiile studențești, fără îndoială cele mai puternice din întreaga țară. Universitatea „Regele Ferdinand I” a revenit, în anul precedent, de la Sibiu, în orașul de pe Someș, ca și unii locuitori și funcționari care au fost deportați în anul 1940. Persoane și instituții românești au încercat să-și ocupe locul care l-au avut în viața Clujului, dar au întâmpinat dificultăți, administrația locală nereușind să le rezolve cerințele firești, de recuperare a tot ceea ce au pierdut. S-au creat inevitabil tensiuni interetnice care au marcat viața orașului, în acestea jucând un rol nefast și

¹ Vezi titlul cărții: *Anul 1946-începutul sfârșitului*, Fundația Academia Civică, [București], 1996, 586 p.

² Stela Rusu, *Studenți-înainte și după alegerile din 1946*, în *Anul 1946-începutul sfârșitului* (în continuare: *Anul 1946...*), Fundația Academia Civică, [București], 1996, p. 342. Reținem și aprecierile lui Eugen Șahan: „Pe parcursul anului 1946 s-a desfășurat o serie de evenimente deosebit de grave, care au determinat accelerarea procesului de sovietizare a României” (Eugen Șahan, în *Anul 1946...*, p. 69

³ *Ibidem*, p. 345

⁴ *Ibidem*

⁵ Matei Boilă, *Un episod al manifestațiilor studențești din 1946, de la Cluj*, în *Anul 1946...*, p. 353

⁶ Alexandru Zub, *Istoriografia română a anului 1946*, în *Anul 1946...*, p. 203

organizațiile de stânga, cum au fost Partidul Comunist și Uniunea Populară Maghiară.

Discordii politice și sociale au fost sesizate chiar și de unii ziariști străini care au poposit în oraș. Un caz aparte, sub acest raport, îl reprezintă Ruben H. Markham, corespondentul de presă al ziarului *Christian Science Monitor*, care a venit în România la finele lunii decembrie a anului 1945. Unele informații despre acestea le-a consemnat, în *Jurnalul* său⁷, generalul C.V.R. Schuyler, reprezentantul⁸ (din noiembrie 1944) la București al S.U.A., în Comisia Aliată (Sovietică) de Control⁹. Pentru a „studia nemijlocit” situația din Transilvania, care i-a reținut – în mod deosebit – atenția, R.H. Markham a vizitat-o „de mai multe ori” și a descris „câteva din experiențele sale în această provincie”¹⁰.

Însemnările și reflecțiile sale despre Cluj sunt de o însemnată evidentă, deoarece reprezintă punctele de vedere ale unui gazetar dezinteresat și obiectiv, dar care a făcut observații pătrunzătoare asupra stărilor de lucruri reale. R.H. Markham ne prezintă, deci, o imagine a Clujului, a modului cum se reflectă acestea în ochii unui străin, venit anume în Transilvania pentru a o cunoaște, cu toate avatarurile ei și, în special, cu dorința de a înțelege care sunt particularitățile acestei provincii românești. Iată prima impresie a gazetarului american, care are o

⁷ C.V.R. Schuyler, *Misiune dificilă*, Editura Enciclopedică, București, 1997, 431 p.

⁸ *Ibidem*, p. 10

⁹ După cum menționează acesta, în ziua de vineri (30 decembrie 1945) a „oferit” un dejun în locuința sa, pentru ziariștii americani, care au ajuns la București, între aceștia aflându-se și Reuben H. Markham (*Ibidem*, p. 264). Datorită interesului pe care l-a arătat acesta pentru realitățile din România și a modului corect în care le-a prezentat în presa americană, Reuben H. Markham a fost convocat, la 21 mai 1946, de către generalul V. P. Vinogradov, care i-a „spus că, din cauza atitudinii sale antirussești, a insultelor aduse Armatei Roșii și încercările de a se implica în politici partizane, i se retrage viza de lucru în România și că trebuie să părăsească țara într-un interval de cinci zile” (subl.ns.-A.F.) (*Ibidem*, p. 330-331). R.H. Markham a respins toate aceste „acuzatii” și a afirmat că „n-a relatat niciodată nimic altceva decât fapte reale, la care, în majoritate, a fost martor ocular” (*Ibidem*, p. 331). Peste două zile, generalul C.V.R. Schuyler a avut o „întâlnire” cu generalul Susaikov, care era adevăratul conducător al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, cu prilejul căreia a combătut toate „acuzatiile” aduse lui R.H. Markham, solicitând anularea deciziei de expulzare a acestuia. Unul dintre argumente a fost acela că luarea unei măsuri restrictive împotriva lui R.H. Markham ar „provoca un sentiment antisovietic în America”. Cu toate acestea, generalul Susaikov „a refuzat să reconsidere chestiunea, spunând că nu va aproba nici o prelungire a termenului de cinci zile la sfârșitul căruia R.H. Markham trebuia să se afle în afara granițelor României” (*Ibidem*, p. 331). Generalul Schuyler a fost nevoit să-l transporte pe Markham la Constanța (de unde urma ca, în 26 mai, să se urce într-un vapor care pleca la Istanbul) și să informeze Departamentul de Stat al S.U.A. în legătură cu acest episod, pentru ca să fie adus la „cunoștință” Moscovei (*Ibidem*). A primit ordinul să ia contact, din nou, cu Susaikov și să-i ceară ca să amâne aplicarea ordinului de „expulzare”, până când va fi luată o hotărâre la nivel guvernamental. Surprinzător, Vinogradov a fost de acord, dar cu condiția ca, pe perioada „amânării”, Markham să nu mai „activeze în calitate de corespondent de presă în România” (*Ibidem*). Peste câteva zile, însă, generalul Schuyler a primit un „mesaj tranșant” cu privire la Markham, care a fost „dat afară din țară” (*Ibidem*, p. 346).

¹⁰ R.H. Markham, *op. cit.*, p. 402

neîndoielnică semnificație: „Cu toate că era ...impresionant de bine construit” și „învăluit într-o încântătoare frumusețe de primăvară”, Clujul „...*mi s-a părut a fi unul dintre cele mai triste orașe din lume*” (subl.ns.-A.F.), datorită faptului că am văzut aici două națiuni înfruntându-se ca în puține locuri în Europa. Este, desigur, vorba de români - care au luptat „de secole pentru eliberarea de sub dominația maghiară” - și de maghiari, care fac eforturi disperate pentru a „evita să ajungă sub dominație românilor”¹¹.

Reuben Markham constată că locuitorii Clujului sunt, în majoritate, maghiari, în timp ce localitățile apropiate marelui oraș sunt preponderent populate de români. Scriind despre Cluj, același autor remarcă și alte lucruri care i se par frapante: „Piețele mari ale Clujului, cu arhitectura somptuoasă, străzile largi și impunătoare, aveau un aspect unguresc, ca și cele mai multe dintre magazine. Majoritatea fabricilor, ca și a muncitorilor care lucrau în ele, principalele biserici și cele mai bune școli erau, de asemenea, ungurești. Limba cel mai adesea auzită era maghiara, cei mai siguri de ei și mai agresivi oameni pe care-i întâlneai erau ungurii, costumele predominante, tipul de frumusețe feminină cel mai des întâlnit, mâncărurile la restaurante, funcționarii publici, șoferii de taxi, precum și una din cele două universități ale orașului, toate erau maghiare. Catedrala din centrul pieței principale și majoritatea cluburilor de partid, excelent întreținute și bine dotate, situate în partea centrală a orașului, erau controlate de unguri. *Toate erau, de asemenea, comuniste sau procomuniste*”¹² (subl.ns.-A.F.).

Dacă orașul Cluj i se părea lui Markham atât de maghiarizat, în urma a patru ani de dominație horthystă, exclusivistă sub raport etnic, locuitorii români din acesta erau defavorizați, ei trăind la periferia orașului, în căsuțe destul de modeste, pe străzi nearătoase și desfundate, în special într-o suburbie numită Mănăștur, care era aproape singurul cartier complet românesc al orașului. Arăta, mai mult sau mai puțin, ca un sat mai mare, „locuit fiind de muncitori – țărani care-și petreceau o parte a timpului în fabrici și ateliere, iar în rest își lucrau bucățița de pământ. Existau, fără îndoială, câteva case românești și în cartierele mai de vază ale orașului”¹³.

Așadar, pentru un observator venit din afară și la o simplă privire, orașul Cluj era o așezare predominant maghiară¹⁴ în anul 1946. Extinzând unghiul de

¹¹ *Ibidem*, p. 407-408

¹² *Ibidem*, p. 408

¹³ *Ibidem*

¹⁴ Cu toate colonizările cu unguri în Cluj, făcute de autoritățile horthyste în perioada 1940-1944, în anul 1946-conform unor informații documentare - numai „45% din populația acestuia „era de origine etnică maghiară” (Apud Virgiliu Țărău, *Mișcările studențești din Cluj-1946*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, seria Historia, 1992, p. 201). Aspectul centrului orașului, precum și faptul că acesta era locuit mai ales de maghiari, la care se adăuga și împrejurarea că aceștia păstrasera poziții importante în administrație și se afirmau ca lideri ai Partidului Comunist (și U.P.M.), care dețineau puterea, au contribuit la crearea unei impresii generale că orașul de pe Someș este locuit, în majoritate, de maghiari, deși , în realitate, românii constituiau 55% din numărul total al populației.

cuprindere, R.H. Markham ajunge să formuleze următoarele constatări: „Un vizitator oarecare nici măcar nu și-ar fi putut imagina că se găsește în însăși inima statului român. Plimbându-se prin piețele orașului și de-a lungul străzilor principale, el vedea doar însemne antiromânești și mai ales cuvintele: „Jos Maniu!”, mângălite pe toți pereții. Aproape la fiecare pas se găseau caricaturi dezgustătoare ale bărbatului politic iubit și urmat de 90% din românii transilvăneni. Aparențele l-ar putea face pe acest cineva să creadă că oamenii din capitala Transilvaniei disprețuiesc și urăsc *pe cel care este însuși simbolul viu al românismului*. Desigur, însă, *toate aceste aparențe erau create de un unguri* (subl.ns.-A.F.), care într-adevăr îl urau cu înverșunare”¹⁵.

Restrictive și represive, autoritățile clujene au prigonit, pur și simplu, „oamenii” lui Iuliu Maniu, cărora nu li s-a permis „să aibă nici un sediu de partid și nici măcar un ziar”, deși partidul istoric național-țărănesc era unul dintre cele mai importante din istoria României moderne. În orașul Cluj „exista” doar un ziar românesc, însă acesta nu era „scris de și pentru românii cu sentimente adevărat românești”. De fapt, periodicul în cauză „era un organ de presă” aflat în „slujba guvernului, editat de un neromân”. În contrast flagrant cu o asemenea situație, „chioșcurile din Cluj abundau în ziare „scrise de unguri pentru unguri”. Este de reținut și o altă observație critică a gazetarului american: Ungurii demonstau prin oraș, strigând „Jos Maniu!”, dar niciodată „Jos Horthy!”. Organizau mari demonstrații și convocau dese mitinguri, menite, în special, să-l batjocorească atât pe Maniu, cât și orice era românesc, în timp ce patrioților români nu li se permitea să țină nici măcar o singură adunare sau congres de partid”¹⁶.

R.H. Markham radiografiază, cu o perspicacitate surprinzătoare, ceea ce era pregnant în viața Clujului, din anul 1946. El conchide, cu deplin temei, că „*studenții români erau țintele favorite ale persecuției polițienești*” (subl. ns.-A.F.), apoi că „această mișcare antiromânească era sprijinită de partidul comunist, în numele democrației”¹⁷. Nimic nu era mai de disprețuit, în accepția românilor, ca acest fel de „democrație”, instaurată de guvernul condus de dr. Petru Groza și „pusă în aplicare” - la Cluj și în alte părți ale Transilvaniei – de către „comuniștii unguri”¹⁸.

Prin politica sa favorizantă pentru etnicii maghiari, dr. Petru Groza era antipatizat de români și „susținut” de maghiari. S-a făcut și o glumă pe această cheștiune, conform obiceiului autohton de a face haz de necaz: „ungurii aveau doi prim-miniștri, pe Zoltan Tildy la Budapesta și pe dr. Petru Groza la București”¹⁹. Incontestabil, exista și un „sâmbure de adevăr” în ceea ce se spunea în mediul românesc din Cluj, caracterizat de atâtea adversități, de natură politică,

¹⁵ R.H. Markham, *op. cit.*, p. 409

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Ibidem*, p. 410

¹⁹ *Ibidem*

economică și culturală. Ele au produs reacții, cu deosebire în rândul tineretului studențesc, care – cu o memorabilă dăruire de sine – s-a manifestat în plan politic, creând cele mai impresionante momente al luptei anticomuniste din Cluj în acel an fatidic 1946. Le evocăm, în continuare, recurgând atât la lucrările apărute, cât și la *relatările unui diplomat francez* care le-a cunoscut, în mod direct, pe cele mai importante.

În studiile care ne preced a fost remarcată „natura” politică a mișcărilor studențești din Cluj în anul 1946²⁰, precum și apartenența acestora la mișcarea de rezistență anticomunistă din România²¹. Cea dintâi manifestare a studenților români din Cluj s-a produs la 24 ianuarie 1946, când – sub impulsul unor puternice sentimente patriotice – aceștia au aniversat ziua unirii, pornind și un marș prin centrul orașului, pe traseul Universitatea „Regele Ferdinand I” – Piața Libertății și Teatrul Național. Pe sediile Partidului Comunist și Partidului Social-Democrat (aripa Lothar Rădăceanu) fluturau steaguri maghiare, ceea ce i-a ațâțat pe studenți, care au rupt steagurile și au pătruns în sediile celor două partide, provocând unele distrugerii, după care s-au reîntors la cămine, fără ca echipele „de șoc pregătite să intervină”²².

Pe parcursul lunii februarie, studenții de la facultatea de agronomie au „devastat sediul A.R.L.U.S.”²³. Au fost arestați câțiva studenți, după care colegii lor au declarat grevă, astfel că a fost nevoie de intervenția conducerii Universității la Ministerul de Interne, care a procedat la eliberarea arestaților²⁴.

A venit și ziua de 6 martie 1946, când autoritățile comuniste locale au aniversat un an de la instalarea la putere a guvernului dr. Petru Groza. Cu această ocazie, Regionala partidului comunist din Cluj a organizat un miting, la care Vasile Vaida (secretar al acestei organizații) a rostit un discurs progubernamental. El a fost „întrerupt de un mic grup de studenți partizani ai partidelor istorice și care și-au atras intervenția furibundă a muncitorimii masate pentru a-și asculta liderii”²⁵.

În nota telefonică transmisă de inspectorul de poliție din Cluj, Mihai Patriciu, la 6 martie 1945, Direcțiunii Generale a Poliției, întâmplarea este

²⁰ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 204

²¹ Ovidiu Bozgan, *Diplomația franceză despre manifestațiile universitare de la Cluj, din 1946*, în *Revista istorică*, 1998, nr. 1-2, p. 31

²² Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 204. Au fost arestate trei persoane: Viorel Popescu (anul I, Facultatea de Științe Naturale), Filote Bulborozan (artist la Teatrul Național) și Ioan Ciuf (pantofar) (Ionuț Țene, *Manifestații studențești anticomuniste la Cluj în anul 1946*) (în continuare: *Manifestații studențești anticomuniste...*), NAPOSTAR, Cluj, [1999], p. 14; Idem, *Procesul de comunizare a Universității clujene în memoria studențească (1945-1948)* (în continuare: *Procesul de comunizare...*), în *Anuarul de istorie orală*, VI, Cluj-Napoca, 2005, p. 143; Petre Țurlea, *Transilvania de Nord-Est (1944-1952)*, Editura România Pur și Simplu, București, 2005, p. 207 și 348.

²³ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 204

²⁴ *Ibidem*

²⁵ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 34

prezentată următorul mod: „În orașul Cluj, în timp ce vorbea dl. Vasile Vaida, secretar regional al Partidului Comunist, un grup de tineri, majoritatea studenți, au căutat să facă agitații și să conturbe adunarea, strigând în mai multe rânduri „Trăiască Maniu!”. O parte din muncitori au tăbărât asupra lor, lovindu-i, astfel că a fost nevoie de intervenția poliției, care – cu mare greutate - a putut să scoată din mâinile muncitorilor un grup de 13 tineri care au format grupul de agitație, din care unul (studentul Ioan Ursu²⁶, anul III la Facultatea de Medicină–n.n.) s-a ales cu leziuni grave (fiind dus la clinica universitară–n.n.); au fost reținuți la Chestura Poliției pentru cercetări”²⁷.

Aceiași muncitori de la „Dermata”, care adesea au organizat „bande armate”, au efectuat, la „terminarea manifestației”, un asalt asupra sediului organizației P.N.Ț. din Cluj și a redacției ziarului *Patria*, „*protestând contra publicării în acest ziar a unor articole contra ideilor muncitorești* (subl.ns.-A.F.) și contra incidentului provocat de tinerii țărăniști la adunarea de astăzi”²⁸. La rândul său, Serviciul Special de Informații Cluj a trimis o *notă* cu privire la evenimentele din 6 martie 1946, în care se menționa că „un grup de studenți de la Universitatea „Regele Ferdinand” din Cluj au „produs un început de tulburări în timp ce se rosteau discursuri” de către liderii comuniști locali.

După ce studenții au „strigat” lozinci, precum „Trăiască Maniu!” și „Moarte lui Groza!”, asupra lor „au sărit” muncitorii care „manifestau”, încingându-se o „luptă” între cele două tabere, care n-a avut „consecințe” dramatice, numai pentru că au intervenit, prompt, polițiștii. O patrulă sovietică „a tras o salvă de foc în aer”²⁹. Conform raportului din care am citat, au fost arestate 28 de persoane, din care 16 au fost transportate „la clinici”, spre a fi pansate, rămânând internați doi studenți, care „erau mai grav răniți”. Toți ceilalți au fost închiși timp de 24 de ore, „spre a fi scăpați din mâinile muncitorilor, care erau furioși”³⁰. Această confruntare atestă curajul studenților de a se opune autorităților, care preconizaseră o manifestare festivă, cu ocazia acesteia urmând să-și aducă elogiile gratuite, de factură demagogică, așa cum vor face ani de-a rândul.

A doua zi, studenții au dat alte semne că nu sunt de acord cu politica „guvernului de largă concentrare democratică” și cu reacția muncitorilor de la „Dermata” și atelierele C.F.R. Cluj. După ce s-au întrunit, au pornit spre Piața

²⁶ Ionuț Țene, *Manifestații studențești anticomuniste...*, p. 15; Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 207

²⁷ *România. Viața politică în documente 1946*, coordonator Ioan Scurtu, editată de Arhivele Statului din România, București, 1996, p. 121

²⁸ *Ibidem*

²⁹ *Ibidem*, p. 128

³⁰ *Ibidem*; vezi și Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 35. Un alt fapt demn de a fi subliniat este acela că, dintre militarii care au fost obligați să participe la defilare, unii au fost de partea studenților: „Un grup de ofițeri de aviație a adus injurii organelor comuniste care au organizat manifestația” (Ionuț Țene, *Manifestații studențești anticomuniste...*, p. 16).

Libertății, într-un „marș”³¹ demonstrativ. La 10 martie, un număr de 2000 de studenți au plecat pe strada Mănăsturului, de la Facultatea de Agronomie, spre Universitate. Ei au manifestat în „ordine și demnitate”, strigând „Jos provocatorii!”, „Jos atacatorii!”, „Trăiască Regele!”, „Trăiască Armata Română!” și „Regele și armata!”³². Era un răspuns clar la atacul muncitorilor, din 6 martie 1945, care a fost comandat de reprezentanții locali ai Partidului Comunist.

În ziua de 12 martie, orele 18, studenții au fost convocați la o adunare³³, pentru ca rectorul Emil Petrovici să le comunice faptul că autoritățile universitare sunt de acord cu constituirea unor asociații studențești și că sunt satisfăcute de „evoluția raporturilor dintre studenți și conducerea universității”³⁴.

Despre episodul din 12 martie dispunem de informații mai consistente, provenite dintr-un raport al S.S.I. Cluj: la 12 martie „s-a ținut” o adunare studențească, în „sala mare a Colegiului Academic din localitate”, la care au luat parte circa 3000 de studenți, fiind prezenți rectorul universității, prefectul județului și chestorul poliției. După câteva discursuri (ale prefectului, chestorului și rectorului), studenții au făcut intervenții energice, cerându-i rectorului explicații în legătură cu „motivele care au determinat Universitatea Daciei Superioare să nu poată reveni la sediul ei din Cluj decât în toamna anului 1945”³⁵. Rectorul a precizat că s-a tergiversat revenirea Universității de la Sibiu la Cluj, pentru că nu „s-a voit a se trezi resentimente de ură și agitații între popoarele conlocuitoare”. Explicația dată i-a intrigat pe studenți, care l-au „huiduit și fluierat pe rector”, obligându-l să încheie „cât mai curând discuția cu ei”³⁶.

Această adunare s-a terminat la orele 21, după ce, „mai întâi s-a cântat *Imnul Regal*”³⁷, dovada clară a convingerilor pro-monarhice și anticomuniste ale studenților. Raportul serviciului secret este finalizat cu o constatare semnificativă: „studențimea este foarte agitată tot pe tema incidentelor din 6 martie, fiind porniți contra organizației Frontului Național-Democrat, care . după ei – a aranjat din timp *ca muncitorii să fie înarmați cu ciomege și atenți la orice mișcare a studenților*”³⁸ (subl. ns.-A.F.).

Dacă în luna ianuarie 1946 au debutat, sub imperiul unor convingeri patriotice, manifestațiile studențești din Cluj, acestea au continuat cu confruntarea

³¹ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 205

³² Ionuț Țene, *op. cit.*, p. 16

³³ *Ibidem*

³⁴ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 35

³⁵ *România. Viața politică în documente 1946...*, p. 129

³⁶ *Ibidem*

³⁷ *Ibidem*

³⁸ *Ibidem*. Același raport conține și alte considerații care ne dezvăluie atitudinea studenților care ar fi fost „sfătuiți” de organizația Partidului Național-Țărănesc să nu participe la manifestația din 6 martie [1946], spre a nu se produce ciocniri”, însă o parte dintre ei n-au „ținut cont de sfaturile date”, astfel că au organizat o „contramanifestație” (*Ibidem*). Prin urmare, chiar dacă unii studenți erau membri sau simpatizanți ai partidelor istorice (îndeosebi ai P.N.Ț. Maniu), ei nu ascultat întotdeauna îndemnul primit de la liderii locali ai organizațiilor acestora.

din 6 martie și au cunoscut „apogeul”³⁹ în luna mai, când ele au atins o cotă de o însemnătate națională și au intrat în atenția unor gazetari și diplomați străini, ca evenimente politice majore din Transilvania.

Una dintre cele mai importante surse documentare despre aceste manifestări, care au fost introduse în circuitul istoriografic după 1989, o constituie activitatea de informare a consulului francez de la Galați, Gabriel Richard, care a fost trimis „în misiune” la Cluj, cu scopul de a afla, în mod direct, care sunt notele definitorii ale vieții politice din Transilvania, cu precădere a celei din Cluj, considerat adevărata capitală a acestei provincii.

Într-un raport către ministrul de externe Georges Bidault, din 1 iunie 1946, diplomatul francez realiza o „privire” de sinteză asupra prezenței studenților clujeni pe scena politică în luna mai 1946. El afirmă, în deplină cunoștință de cauză, că în decursul lunii mai în Cluj s-au desfășurat mai multe manifestații politice⁴⁰. Primul „incident notabil” a avut loc cu prilejul sărbătorii tradiționale de 1 mai 1946. În 7 mai, radio Londra a „anunțat oficial faptul că toată Transilvania a fost definitiv atribuită României”⁴¹. În seara aceleiași zile, un „cortegiu” – avându-i în frunte pe studenți – a parcurs străzile orașului, după care s-a oprit în fața Comandamentului Sovietic, aclamându-l.

Peste câteva zile, o delegație a profesorilor (de la școlile secundare și primare românești din Cluj) s-a prezentat la Comandamentul Sovietic și la reprezentantul local al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, pentru a-i „exprima Rusiei mulțumirile și gratitudinea pentru actul de la 7 mai [1946], prin care a fost cedată României Transilvania de Nord, anulând totodată definitiv nefastul arbitraj de la Viena”⁴². Răspunzând la discursurile delegaților, colonelul Migali, delegatul din Cluj al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, a declarat: „La Transylvanie a été mutilée et une partie vous en a été enlevée par les fascistes. Fidèle a sa parole, l'Union Soviétique vous l'a rendue et elle n'admettra jamais qu'à l'avenir elle puisse vous être ravie”⁴³.

Un alt eveniment s-a petrecut peste numai trei zile, când locuitorii din Cluj și împrejurimi, inclusiv studenții de la Universitatea „Regele Ferdinand I”, au sărbătorit ziua monarhiei, ca pe o sărbătoare a victoriei, într-o „atmosferă de entuziasm general”. Gabriel Richard nota următoarele, în raportul său: „La population de Cluj et des villages environnements semble avoir voulu profiter de cette occasion *pour affirmer d'une façon particulièrement solennelle son caractère roumaine et son attachement au Roi et aux traditions nationales*”⁴⁴ (subl.ns. –A.F.).

³⁹ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 206

⁴⁰ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 38; *Documente franceze despre Transilvania...*, p. 185

⁴¹ *Ibidem*

⁴² *Ibidem*

⁴³ *Ibidem*. Traducerea textului este următoarea: „Transilvania a fost mutilată și o parte din ea v-a fost răpită de fasciști. Fidelă cuvântului ei, Uniunea Sovietică v-a redat-o și nu va mai admite niciodată să vă poată fi luată pe viitor”.

⁴⁴ *Ibidem*

Între participanți s-au aflat, desigur, și studenții din Cluj, care s-au adunat în curtea Facultății de Agronomie (de unde, de altfel, au pornit unele manifestări ale lor), după care s-au îndreptat spre centrul orașului. Aici avea loc un miting comunist, în prezența lui Iosif Ianuarevici Vișinski⁴⁵. Cu acest prilej, generalul Athanasie, comandantul Armatei I-a a „subliniat importanța zilei de 10 mai, făcând elogiul armatei române care, cot la cot cu trupele sovietice, a recuperat teritoriile pierdute (ale Transilvaniei de Nord) și a glorificat libertatea”. În final, a făcut aluzii la „suferințele suportate de populația românească aflată sub ocupație ungurească”⁴⁶, horthystă, în cei patru ani (1940-1944). „Ce dernier passage – menționează Gabriel Richard – de son discours fut particulièrement applaudi par la foule”⁴⁷.

A urmat la cuvânt M. Pogăceanu, prefectul comunist al județului Cluj, care a stârnit reacții vehemente din partea românilor: „Son discours donna lieu à de vives manifestations et les passages dans lesquels il accusait les partis historiques d’avoir prêté leur appui au régime d’Antonesco et l’impérialisme allemand, soulevèrent de violents protestations”⁴⁸ (subl. ns. –A.F.). Discursurile rostite de secretarul Sindicatelor Muncitorești și delegatul U.P.M., acestea din urmă în limba maghiară, au fost întrerupte cu huiduieli de către studenți și locuitorii români, precum și cu lozincile: „A bas les Horthystes!”, „Le 10 mai est le jour de roi Michel” și „Parlez-nous de la victoire et non de la politique”⁴⁹.

Încercarea de deturnare a sensului evenimentului care se desfășura în centrul Clujului a primit o replică decisivă, mai ales din partea studenților, care au respins energic intervențiile politice partizane ale celor menționați. Aflăm ce s-a întâmplat după acest moment din raportul consulului Gabriel Richard: „Les discours terminés, le général Athanasie, M. Pogăceanu, préfet de Cluj et M. Crăciun, préfet de police passèrent en revue les troupes et les délégation parmi lesquelles figuraient les sociétés des étudiants qui furent particulièrement applaudies, ainsi que les cortèges des paysans roumains en costumes nationaux, a cheval ou dans des chars allégoriques ornés des drapeaux français, qui donnèrent lieu à des acclamations prolongées en faveur de notre pays”⁵⁰. Din nou s-a recurs la o diversiune, menită să conturbe buna desfășurare a defilării coloanei de țărani români: „Un colonne communiste, qui voulait prendre part au cortège et cherchait a porter le désordre dans la défile des paysans, fut bloquée par une groupe d’étudiants à cheval et obligée de rebrousser chemin”⁵¹ (subl. ns.-A.F.).

În după masa aceleiași zile au avut loc „mici manifestații anticomuniste în oraș, un drapel roșu fiind rupt și călcat în picioare. La câteva zile după aceste

⁴⁵ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 206

⁴⁶ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 38-39

⁴⁷ *Ibidem*, p. 39

⁴⁸ *Ibidem*

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ *Ibidem*

⁵¹ *Ibidem*; Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 208-210

întâmplări din 10 mai 1946, de la Cluj, generalul Athanasie a fost înlocuit de la conducerea Armatei I-a, cu generalul Racoviță. Această măsură a fost efectul răzbunării autorităților comuniste pentru discursul pe care l-a pronunțat și în care a insistat asupra tratamentului rău la care au fost supuși românii (din Transilvania de Nord), în timpul dominației horthyste. El a fost pedepsit și pentru „*l' attitude pas trop sympathique qu' il aurait affiche à l'égard des étudiants*”⁵².

Într-un alt raport al consulului Gabriel Richard, din 5 iunie 1946, acesta insistă asupra motivației „destituirii” generalului Athanasie, care – după opinia sa – se află în relație directă cu „simpatia sa afișată pentru studenți și cuvintele imprudente pe care le-a rostit în discursul său din 10 mai (1946) în legătură cu suferințele îndurate de populația românească în timpul ocupației ungurești”⁵³.

Incidente între studenți și liderii organizației Tineretul Progresist, aflată sub tutela Partidului Comunist, au avut loc în 26 mai 1946, fiind arestați de poliție unii dintre ei. A doua zi, ca o replică la măsura de coerciție, studenții au organizat o demonstrație de forță în fața sediilor partidelor de stânga, care deveniseră o țintă obișnuită pentru ei, solicitând imperios eliberarea colegilor lor. Au fost atacați cu un tanc cu apă, precum și de către un grup de muncitori, însă aceștia au fost „fugăriți”⁵⁴ de studenți.

Deci, o nouă confruntare de stradă, câștigată de studenți, pe care presa comunistă îi eticheta ca „reacționari” și „retrograzi”. Practic, ei erau singura forță socială care se opunea deschis, cu un autentic spirit temerar, autorităților comuniste. Pentru a le da o lecție, așa-zisele „grupe de ordine” (formate din muncitori de la C.F.R. și întreprinderea „Dermata”, manipulați de sindicate, care primeau ordine de la Partidul Comunist) s-au pregătit așteptând un moment oportun. Acesta s-a ivit în ziua de 28 mai 1946, care s-a înscris printre cele mai negre din istoria Clujului și a vieții universitare din România. Despre evenimentele din această zi de tristă amintire au scris ziarele din Cluj și au raportat polițiști și ofițeri ai serviciului secret.

Mai mult, la ele s-au referit gazetari străini și a informat consulul francez Gabriel Richard, care, astfel, a elaborat o mărturie extrem de prețioasă⁵⁵ despre modul cum s-a desfășurat „operațiunea”, sau mai degrabă atacul grupelor de muncitori, înarmați cu răngi și bâte, asupra studenților. Datorită valorii acestei surse documentare, recurgem la citarea celor mai elocvente pasaje din cuprinsul ei. „La 28 mai – îl informează diplomatul francez pe ministrul Afacerilor Străine -, ziua în care a plecat vechiul comandant (generalul Athanasie-n.n.) al Armatei I-a, studenții au organizat o manifestație în onoarea sa. În primele ore după amiază, ei au parcurs străzile din centrul orașului, aclamându-l pe rege și

⁵² Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 39

⁵³ *Ibidem*, p. 39-40; Antonio Faur, *Documents français inédits sur l'attaque contre la foyer d'étudiants „Avram Iancu” de Cluj (1946)*, în *Transylvanian Review*, 1999, nr. 4, p. 77-78

⁵⁴ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 207

⁵⁵ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 40-41; Antonio Faur, *op. cit.*, p. 77-81

Armata română". Totodată, studenții au strigat lozinci precum: „Trăiască România Mare!", „Eliberați-i pe studenți!" și „Jos epurările!".

După ce au ajuns în piața centrală a orașului, în fața sediului Uniunii Sindicatelor Muncitorești, au strigat: „Jos cu trădătorii!", „Jos horthystii!", „Jos cu inamicii regelui!" și „Trăiască Maniu!"⁵⁶. Ei purtau un portret al lui Iuliu Maniu, liderul Partidului Național Țărănesc, pe care în considerau apărătorul democrației și al libertății. Gabriel Richard a conchis că până atunci a fost vorba doar de „violente" verbale și că manifestațiile studenților n-au avut un caracter, cu adevărat, amenințător. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât studenții n-au încercat „să pătrundă în sediul sindicatului amintit, după care ei s-au împrăștiat, fără să prevadă că acțiunea lor va avea consecințe politice grave"⁵⁷.

Disponem de relatarea consulului francez despre întâmplările dramatice din seara aceleiași zile, pe care o reproducem în întregime: „Assez tard dans la soirée, sur un signal déclenché par des individus restés inconnus, les sirènes des usines de la banlieue se mirent à fonctionner et les ouvriers des usines „Dermata" et ceux des ateliers des chemins de fer se dirigèrent, soit en camions, soit en colonnes, vers le centre de la ville où des points de rassemblement leur avaient été antérieurement indiqués. Ils étaient armés des forts gourdins et de tringles en fer. Je les ai rencontrés en route et leur allure n'avait rien de rassurant. Après s'être groupés sur la place centrale, ils se dirigèrent vers le foyer des étudiants, grand immeuble à trois étages et à un vaste sous-sol, où sont hébergés environ 500 à 600 étudiants. L'électricité avait été coupée dans le quartier par les employés des services municipaux, ce qui permit aux conjurés d'opérer sans risque d'être reconnus. Au demeurant, la Police, qui avait eu largement le temps de se rendre en temps utile sur les lieux, se montra peu nombreuse et plutôt disposée à encourager les ouvriers qu'à leur faire obstacle. En fait, elle se borna à barrer les rues voisines du champ de bataille, laissant opérer en toute liberté les manifestants. Ceux-ci entrant dans l'immeuble, donnèrent la chasse au étudiants dont certains, vu l'heure déjà avancée (10 h.30 - 11 h.30), étaient déjà au lit. Les étudiants se réfugièrent à l'étage supérieur où ils purent se barricader et éviter un contact direct avec les assaillants, contact dont les conséquences auraient pu être sanglantes. Les ouvriers, qui n'avaient cessé de vociférer des cris de "A bas Maniu", "A bas les vauriens", "A bas les fascistes", tournèrent leur colère contre les meubles, les provisions, les vêtements et les livres qu'ils détruisirent consciencieusement ou emportèrent en souvenir de leurs exploits. Quelques coups de revolver, furent tirés mais personne ne fut atteint. Il y eût quelques blessés légèrement mais pas de morts, à l'exception du portier du Foyer qui, dans son affolement, se jeta dans la rue et se fractura le crâne. Les hostilités prirent fin une heure plus tard sur l'intervention d'une patrouille russe, des vitres du bureau

⁵⁶ Antonio Faur, *op. cit.*, p. 78. Se pare că studenții au mai strigat: „Jos teroarea!", „Vrem libertate!" (Vezi Ionuț Țene, *Manifestații studențești anticomuniste...*, p. 27)

⁵⁷ Antonio Faur, *op. cit.*, p. 78; Idem, *Documente franceze despre Transilvania...*, p. 194

de la poste militare sovietică, situat în un imobil adiacent, având fost distrus de manifestanți. Les dégâts causés au Foyer des Etudiants sont très importantes et le journal local libéral-tatarascien "Infrățirea", les évalue à environ un milliard de lei"⁵⁸.

Presa comunistă a intenționat să falsifice sensul și consecințele acestor evenimente, publicând texte de genul celui următor (care a apărut în *Adevărul Ardealului* din 3 iunie 1946), aparținând Frontului Democrat Universitar, o organizație subordonată puterii: „...în ultimele zile au avut loc la Cluj manifestări străine de adevăratele revendicări studențești. Prin manevre politicianiste, de partid, o parte a studențimii este împinsă la dezordine și acte huliganice”⁵⁹. Așadar, vina o aveau studenții „reacționari” clujeni și nu „grupele de ordine”, care au atacat căminul „Avram Iancu”.

Într-un raport din 31 mai 1946 „asupra evenimentelor din 28 mai 1946”, Vasile Vaida, secretar al regionalei C.F.R. Cluj, a recunoscut participarea muncitorilor la acțiunea agresivă împotriva studenților, pe care însă i-a incriminat, cu cunoscuta deja „mânie proletară”: „...tovarășii Balasz Egon, Adorjan Gheorghe, Neves Francisc, Olteanu Ioan, Butyka și Nagy Deszö au ținut o mică consfătuire că ce este de făcut și *au hotărât să scoată muncitorimea afară* și au anunțat Dermata și C.F.R.-ul, și fiind ora înaintată au spus ca să se sune sirenele. La aceasta muncitorimea a răspuns foarte repede și cu câteva camioane au fost transportați numaidecât în piața Libertății. Muncitorimea a venit foarte agitată și fiecare (muncitor-n.n.) avea la dânsul sau o bucată de lemn sau un ciocan, sau un clește. Într-asa măsură erau spiritele de agitate că nu s-a putut stăpâni masa. Au sosit cu cuvintele „unde sunt huliganii” și atunci, fiind în apropierea căminului Avram Iancu, au plecat înspre cămin. *Au început numaidecât să spargă geamuri la subsolul clădirii*, au fost aruncate o mulțime de țigle și cărămizi...*De aici a început pe urmă, cu o furie foarte mare, spargerea geamurilor și au pătruns în local, unde au făcut o serie de stricăciuni*”⁶⁰ (subl. ns.-A.F.).

Totuși, la finele acestui raport este identificată marea eroare politică pe care au făcut-o liderii comuniști menționați: „Credem că s-a făcut o greșală foarte mare atunci când a fost scoasă muncitorimea, fără să se facă o analiză a situației și a spiritelor care dominau *chiar și în spiritul muncitorimii după comunicatul de la 7 mai și după atâtea provocări făcute de către bandele*

⁵⁸ Antonio Faur, *op. cit.*, p. 78-79

⁵⁹ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 208-209

⁶⁰ Idem, *Noi documente referitoare la atacul căminului studențesc „Avram Iancu” în seara zilei de 28 mai 1946*, în *Anul 1946. Scrisori și alte texte*, Editura Fundației Academia Civică, [București], 1997, p. 269-270. Despre „grupele de șoc”, formate din muncitori maghiari de la „Dermata” (fostă Herbak), un istoric contemporan afirmă următoarele: „Unitatea de șoc comunistă și, totodată, vârful de lance al revizionismului maghiar la Cluj, o reprezentau cei 4.000 de muncitori unguri de la „Dermata” (Petre Țurlea, *op. cit.*,...p. 185). În această fabrică „a fost descoperit un întreg depozit clandestin de muniții”.

huliganice era de știut că muncitorimea era foarte revoltată de aceste provocări și mai contribuie la această nemulțumire problema națională”⁶¹ (subl. ns.-A.F.).

La rândul său, Adorjan Gheorghe (membru în Biroul regional Cluj al P.C.R.), unul dintre cei care au incitat muncitorii, declara următoarele: „Socotesc că chemarea muncitorimii de la Dermata (90% maghiari) a fost, totuși, o acțiune precipitată și nejustă, ținând cont de un factor nou intervenit (greva de la Dermata și epurarea de acolo în zilele 25-26-27-28) care arată că *între muncitorii unguri de la Dermata influența șovinistă este încă însemnată*”⁶² (subl. ns.-A.F.). Într-o formulare din partea finală a declarației sale (5 iunie 1946), Ioan Olteanu (secretar politic) afirma că, „după definitivarea hotarelor noastre, s-a creionat o stare de nemulțumire susținută de reacțiunea maghiară și *care influențează o mare parte din populația maghiară*”⁶³ (subl. ns.-A.F.).

În cele două mărturii documentare, provenite de la liderii care au contribuit efectiv la organizarea așa-zisei „contramanifestații” muncitorești din 28 mai 1946 este semnalată componenta politică naționalistă și extremistă a evenimentelor, deoarece muncitorii maghiari de la „Dermata” și C.F.R. Cluj, încurajați de liderii lor (în majoritate absolută maghiari), i-au atacat pe studenții de la universitatea românească, fiind mobilizați nu numai de partid, ci și de insatisfacția lor în legătură cu restituirea – de către Marile Puteri Aliate – a teritoriului de nord-vest a Transilvaniei, în întregime României.

În 31 mai, reprezentanții locali ai serviciului secret au prezentat o variantă cu privire la ceea ce s-a întâmplat. Din modul cum a fost redactat acest document rezultă că și acest serviciu era instrumentat de comuniști, deoarece sunt utilizate expresii ca „muncitorimea organizată” din Cluj, „bandele” de studenți și „cercurile șovinite ale studențimii”⁶⁴. Era limbajul care se va impune cu timpul, devenind unul incriminator.

Este evident faptul că serviciul de informații era mai obedient față de autoritățile comuniste decât poliția. Reproducem un pasaj edificator din *nota* acestuia despre evenimente: „În urma atitudinii agresive a manifestaților în contra sediului Partidului Comunist și a sindicatelor, muncitorimea organizată de la C.F.R. și Dermata a sosit în oraș pe camioane – la cererea de ajutor a sindicatelor – și în câteva minute [i-]au împrăștiat pe manifestați. Manifestanții s-au refugiat în masă la căminul studentesc „Avram Iancu”. Muncitorimea s-a constituit în masă manifestantă și a pornit spre a face o contra manifestație în direcția căminului, cu strigătele de „Jos fasciștii, bandiții, huliganii!, „Petru Groza este cu poporul!”, „Jos Maniu!”. Studențimea care s-a refugiat în cămin a încercat să-i insulte de la etajele superioare pe manifestați, ovaționând pe Maniu, și apoi aruncând cu pietre și alte obiecte în cei din stradă, ba chiar s-au auzit împușcături.

⁶¹ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 271

⁶² *Ibidem*, p. 273

⁶³ *Ibidem*, p. 276

⁶⁴ *România. Viața politică în documente. 1946...*, p. 233-234

Muncitorimea provocată de toate manifestațiile din luna mai, a pătruns în interiorul căminului, și anume pe poarta din dos și au ocazionat acolo distrugeri foarte grave”⁶⁵.

Acest document pare a fi fost scris de un activist de partid, care înfiera atitudinea studenților și încerca să justifice acțiunea distructivă a muncitorilor, care au fost folosiți de comuniști ca simple instrumente de represiune. Pentru argumentare, mai reproducem câteva „cugetări” ale autorului notei la care ne referim: „La examinarea situației trebuie să ținem cont de atmosfera care domnește printre studenți și care este din ce în ce mai antimuncitorească, mai șovină, fascistă, manistă și reacționară, ...Universitatea a lăsat mult teren diferitelor organizații subversive (mai exact, asociațiilor studențești, cum a fost, spre pildă, Societatea „Petru Maior”-n.n.), agitatorilor maniști și la acțiuni anticomuniste”⁶⁶. În notă se menționează și faptul că nu poate fi exclusă nici influența unor „agenți anglo-americani”, cum ar fi Markham și „alții” asupra „acestor dezordini studențești”⁶⁷.

Gazetarul R.H. Markham ne-a lăsat o descriere memorabilă a confruntările studențești cu detașamentele de muncitori din Cluj, în zilele de 19, 15 și 28 mai 1946. Transcriem, spre exemplificare, relatarea sa despre atacul „muncitorilor organizați”, asupra căminului studențesc „Avram Iancu”: „...pe când aceștia (muncitorii-n.n.) se îndreptau spre casă (de la lucru-n.n.), a început să sune sirena de la cea mai mare fabrică din Cluj „Dermata”, *dintre ai cărei muncitori, majoritatea maghiari, erau recrutate cele mai feroce trupe de șoc comuniste din Cluj*. Ea a continuat să sune o oră întreagă, fără întrerupere. Acesta a fost semnalul comunist pentru mobilizare și muncitorii s-au grăbit să se adune, în locurile dinainte fixate, unde au găsit camioane, care *tocmai îi așteptau*. Sărind în camioane, muncitorii de la „Dermata”, împreună cu câțiva muncitori de la Căile Ferate, s-au năpustit în centrul orașului unde, spre surpriza și dezamăgirea lor cruntă, nu au găsit nici urmă de studenți cărora să le spargă capetele, după cum era plănuțit, așa că s-au hotărât să se îndrepte spre principalul cămin al Universității, care era doar la câțiva pași. Până să ajungă acolo, studenții au prins de veste despre intențiile de asalt și s-au adunat la etajele superioare, blocând singura intrare (în cămin-n.n.) existentă cu o ușă de metal, pe care au baricadat-o cu paturi, asigurându-și astfel o foarte folositoare cortină de fier.

Muncitorii, mii la număr, *au pătruns la parter și la primul etaj, distrugând absolut totul. Au sfărâmat mobila. Au distrus radiatoarele, au spart vesela, au sfâșiat draperiile, au smuls perdelele, au spart geamurile, iar peste alimentele găsite au turnat petrol, pentru a nu mai putea fi consumate. E puțin probabil că o armată invadatoare s-ar fi dedat la ravagii și prădăciuni mai mari*. Au izbit ușa de metal, fără a reuși însă să pătrundă înăuntru, așa că au continuat asediul

⁶⁵ *Ibidem*

⁶⁶ *Ibidem*, p. 235

⁶⁷ *Ibidem*, p. 237

clădirii, au tras cu armele prin geamuri și au proferat injurii la adresa românilor, strigând chiar: „Vrem sânge românesc!”. Au ținut-o așa mai bine de o oră. *Armata a rămas în cazărmi, în timp ce polițiștii priveau plictisiți gloata de muncitori înarmați instruiți de către comuniști care încercau să „verse sângele studenților” români.* Atacul nu s-a oprit până când nu au intervenit doi ofițeri ruși aflați în apropiere.

A doua zi, *studenții au fost cei arestați cu toptanul, în timp ce atacatorii comuniști au rămas, cu puține excepții, în libertate*⁶⁸ (subl.ns.-A.F.). Aceasta este maniera rudimentară în care au înțeles comuniștii în anul 1946 să utilizeze teza „luptei de clasă”, între „elementele progresiste (care erau muncitori) și cele reacționare” care, în acest caz, erau studenții „maniști” și „legionari”.

Din paginile presei⁶⁹, studenții din alte orașe românești au aflat despre cele întâmplate la Cluj în 28 mai 1946, astfel că se poate afirma că acestea au avut un cert ecou național, după cum rezultă și din informațiile documentare existente. La 4 iunie 1946 a fost semnalată (în Buletinul nr. 128 al Direcției Generale a Poliției) „hotărârea studenților din Timișoara de a se solidariza cu greva studenților de la Cluj”⁷⁰ (subl.ns.-A.F.). Cu prilejul adunării generale a studenților de la Școala Politehnică din Timișoara, care a avut loc în ziua menționată, studentul Cezar Zugravu din anul I, ca președinte al Comitetului Studențesc, a „expus incidentele petrecute la Cluj, afirmând că șoviniștii unguri au atacat căminul „Avram Iancu”, devastându-l și maltratând studențimea”⁷¹. Un alt student, Mircea Frisch, din anul III, a afirmat că „*Anglia și America* și-au dat asentimentul la protestul studențimii (din Cluj-n.n.), *acuzând guvernul* (dr. Petru Groza-n.n.) *prin radio de cele întâmplate la Cluj*”⁷² (subl.ns.-A.F.) deci nu mai este cazul ca studențimea din Timișoara să mai aștepte cu greva. Oratorul a fost aplaudat și ovaționat⁷³. S-a decis „intrarea imediată în grevă”, fiind elaborată – în acest sens – o moțiune din care detașăm un pasaj edificator: „Studenții de la Politehnica (din Timișoara-n.n.), adunați în ședință extraordinară, se solidarizează cu studențimea clujeană, declarând grevă imediat și vor menține greva până la pedepsirea exemplară a vinovaților de incidentele de la Cluj”⁷⁴. O adunare generală, cu un scop similar, au organizat și „studenții mediciniști din Timișoara, tot în 4 iunie 1946, care s-a încheiat cu o moțiune „redactată în aceeași termeni ca și a studenților de la Politehnică”⁷⁴.

⁶⁸ R.H. Markham, *op. cit.*, p. 233-234

⁶⁹ Studenții din Cluj au avut, desigur, și unele contacte cu colegii lor din alte centre universitare. De asemenea, le-au transmis documentele pe care le-au pus în circulație, pentru a-i ține la curent cu manifestațiile lor, care aveau un pronunțat caracter politic și național.

⁷⁰ *România. Viața politică în documente. 1946*,...p. 244

⁷¹ *Ibidem*

⁷² *Ibidem*, p. 245

⁷³ *Ibidem*

⁷⁴ *Ibidem*, p. 246

Solidarizarea studenților din Timișoara cu cei de la Cluj nu a fost un fapt singular, deoarece și cei din Brașov (de la Academia Comercială) și Iași (de la Politehnică) și-au manifestat adeziunea⁷⁵ față de acțiunile colegilor lor din Cluj, care au fost expuși unui „tratament de o rară violență din partea muncitorilor”. Într-o notă a Direcției Generale a Poliției, din 14 iunie 1946, era formulată o considerație interesantă despre „atitudinea studențimii clujene”, care a fost o „expresie conștientă a românismului”. Studenții români din Cluj nu „sunt nici împotriva muncitorilor, nici împotriva maghiarilor”, conchidea autorul acestui document. Ei sunt numai „împotriva acelor maghiari care au devastat căminul studențesc „Avram Iancu” și nu se supun legilor țării”⁷⁶.

Evenimentele din anul 1946, în care protagoniștii au fost studenții de la Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj s-au constituit într-o preocupare specială și pentru autoritățile polițienești locale. Astfel, într-un raport al Inspectoratului regional de Poliție Cluj, datând din luna decembrie, erau formulate considerații cu privire la „starea de spirit a populației, în general, în cursul anului 1946”. La capitolul *Studenți și elevi* întâlnim astfel de aprecieri: „studențimea din Cluj a căutat totdeauna să provoace dezordine și, astfel, în cursul anului 1946, au fost o serie de manifestări de stradă în orașul Cluj”, precum cele din 24 ianuarie, 6 martie, 10 martie, 7 mai, 10 mai și, cu deosebire, 28 mai 1946. Toate acestea au contribuit la „creșterea tensiunii” inter-etnice în Cluj, în așa-măsură încât „pe data de 28 mai s-a ajuns la o manifestație de stradă din partea studenților, iar din partea muncitorilor la o contramanifestație, când unele elemente iresponsabile (muncitorești-n.n.) s-au dedat la devastarea căminului de studenți „Avram Iancu”⁷⁷.

S-au format, după acest eveniment de mare impact în Transilvania, diverse echipe, care au plecat prin sate pentru a face propagandă, arătând că incidentele de la 28 mai 1946, de la căminul studențesc „Avram Iancu”, au fost „făcute de horthyștii maghiari împotriva studenților (români-n.n.), care au făcut diferite manifestații de stradă”⁷⁸.

La 12 martie 1947, ministrul Marii Britanii la București, Adrian Holman, a trimis un raport primului ministru Clement Attlee, în care a prezentat „principalele evenimente politice din România” în anul 1946. Două capitole ale acestuia sunt de un interes aparte, și anume *Violențele comuniste*⁷⁹ și *Atitudinea minorității maghiare*⁸⁰. În acesta din urmă se fac referiri la starea de lucruri din Transilvania și, în acest context, la întâmplările din ziua de 28 mai 1946: „după cum am văzut, mai toți ungurii transilvăneni găsiseră de cuviință să devină membri ai

⁷⁵ *Ibidem*, p. 259-260

⁷⁶ *Ibidem*, p. 259. Sunt de menționat mai ales mărturiile orale -recent apărute- despre aceste evenimente, aparținând unor participanți (vezi Ionuț Țene, *Procesul de comunizare...*, p. 145-154).

⁷⁷ *România. Viața politică în documente. 1946...*, p. 553-554

⁷⁸ *Ibidem*, p. 555

⁷⁹ *Ibidem*, p. 565-566

⁸⁰ *Ibidem*, p. 567-568

organizației M.A.D.O.S.Z., controlată de comuniști, în timp ce marea majoritate a românilor transilvăneni erau adepți ai domnului Maniu. Rezultatul a fost acela că guvernul Groza a avut o tendință de a acorda un tratament preferențial minorității maghiare comuniste față de majoritatea românească, ce suferise din cauza ungarilor în timpul războiului, iar această politică a agravat și mai mult animozitățile.

În noaptea de 28 spre 29 mai, după ce luase cunoștință de termenii Tratatului de pace, la Cluj a avut loc o încăierare serioasă între studenții români și studenții unguri comuniști. Se pare că, în acele condiții, muncitorii unguri comuniști de la fabrica de încălțăminte „Dermata” au fost transportați la Universitatea din Cluj în camioane ale Căilor Ferate Române, iar acolo au devastat căminul studențesc și au atacat pe studenții români cu arme de foc. Autoritățile române nu au făcut nici o încercare să intervină și autoritățile universitare au trebuit, în final, să apeleze la comandantul garnizoanei sovietice pentru a restabili ordinea. S-au făcut numeroase arestări printre studenții implicați, iar presa a afirmat, la început, că incidentul fusese cauzat în exclusivitate de studenții „reacționari”. *Totuși, aceste tulburări, aveau să se dovedească a fi avut un caracter naționalist, mai degrabă decât unul ideologic, fiind una din primele reacții ale maghiarilor transilvăneni la decizia de la Paris, de a restabili fără modificări frontiera stabilită la Trianon. În jurul lor s-a făcut mare publicitate la posturile de radio ungurești, pentru a se demonstra că prezentele decizii în privința Transilvaniei nu erau satisfăcătoare* (subl.ns.- A.F.). Acțiunea, lipsită de orice logică, a guvernului român, de a aresta studenți români și nu pe agresorii lor maghiari este un exemplu al principiului după care se ghida guvernul, de a acorda imunitate comuniștilor, față de orice acțiune arbitrară, indiferent de delictul comis, iar în al doilea rând al convingerii lor că dr. Petru Groza rezolvase deja problema maghiaro-română din Transilvania, din punct de vedere național”⁸¹.

În dimineața zilei de 29 mai 1946, o delegație a studenților clujeni s-a prezentat la Prefectura Județului Cluj, solicitând să se efectueze o anchetă în legătură cu incidentele din seara anterioară, după care s-a adresat Comandamentului Sovietic, pentru ca acesta să facă o „intervenție militară”, care să pună capăt unor asemenea „încăierări”. Această ultimă întâlnire a fost, în mod particular, entuziasmantă. Au fost rostite discursuri, de la balcon, de către un colonel sovietic și un student, ofițerul sovietic fiind purtat, în triumf, de studenți⁸². Imediat după eveniment au fost întărite măsurile de securitate, pe străzile din centrul orașului circulând numeroase patrulă de agenți de poliție și jandarmi.

⁸¹ *Ibidem*, p. 568

⁸² Antonio Faur, *op. cit.*, p. 79. Este de consemnat faptul că, deși arestaseră 28 de persoane („în marea lor majoritate studenți”), între care nu s-a aflat nici măcar un „agresor” (adică unul dintre muncitorii care i-au atacat pe studenți și au produs dezastrul de la căminul „Avram Iancu”), autoritățile i-au pus „în libertate”, în aceeași zi, la orele 16⁰⁰ (Ionuț Țene, *Manifestații studențești anticomuniste...*, p. 29)

La orele 17, în aceeași zi, s-a desfășurat – în sala Colegiului Academic - o adunare generală a membrilor societății studențești „Petru Maior”, care a adoptat o moțiune din 11 puncte⁸³. Aceasta a fost semnată de Comitetul Central Universitar „Petru Maior” și trimisă regelui Mihai I, guvernului României, Comisiei Aliate (Sovietice) de Control de la București, legațiilor sovietice, americană, engleză, franceză, apoi unor ziare din capitală și din provincie, precum și „jurnalelor” străine. De asemenea, unor centre universitare din țară (cum au fost cele din Timișoara, Brașov și Iași), comandamentului Armatei I din Cluj, prefecturii, și comandamentului⁸⁴ sovietic local.

Așadar, evenimentele de la Cluj, ale căror victime au fost studenții români, au devenit cunoscute în întreaga țară, dar și în străinătate, așa cum rezultă și din faptul că *Moțiunea* a intrat în posesia consulului Gabriel Richard, care i-a tradus textul și l-a trimis Ministerului Afacerilor Străine francez. L-am publicat, în întregime, într-un periodic clujean⁸⁵. Datorită însemnătății sale, reproducem cele mai de seamă formulări din acest document, care reprezintă gândirea politică și revendicările studenților din Cluj:

1. Protestăm cu vehemență împotriva *acțiunilor criminale premeditate* și exercitate fără nici un motiv *contra studenților și împotriva devastării Căminului « Avram Iancu*; aceste fapte s-au produs în noaptea de 28 spre 29 mai între orele 10 și miezul nopții și au fost comise de bande înarmate, expresie barbară a șovinismului maghiar;
2. Cerem *arestarea imediată a agresorilor și pedepsirea lor exemplară*.
3. Cerem *autorităților universitare să dea în judecată pe președinții și comitetele de sindicat de la societățile (fabricile) „Dermata” și C.F.R. Cluj pentru violare de domiciliu, tentative de asasinat în masă a studenților și intentarea, în același timp, a unei acțiuni civile pentru despăgubiri*.
4. Cerem *autorităților competente ale statului român dezarmarea imediată a acestor bande de agresori și restabilirea completă a ordinii publice*.
5. Protestăm cu indignare *împotriva lipsei de interes de care au dat dovadă autoritățile din Cluj* care, neglijând obligațiile legale cele mai elementare, au arătat nu numai cea mai completă pasivitate, dar au favorizat acțiunea criminală a agresorilor: organele de supraveghere și de siguranță au asistat, într-adevăr, timp de două ore la atentatul odios, fără să facă nici o somație. Această atitudine inexplicabilă a autorităților locale a fost constatată și confirmată de dl. comandant șef al orașului Cluj, care a estimat că acest lucru a permis criminalilor să înfăptuiască aceste acte.
6. Cerem *ca o anchetă să fie întreprinsă imediat pentru a stabili responsabilitatea autorității care a înțeles să abandoneze acțiunilor teroriste o instituție universitară de stat*.

⁸³ Textul integral (în limba franceză) al *Moțiunii* la Antonio Faur, *op. cit.*, p. 81-82.

⁸⁴ Antonio Faur, *op. cit.*, p. 82

⁸⁵ *Ibidem*, p. 81-82

7. Cerem din partea presei o strictă obiectivitate în expunerea evenimentelor.
8. Suntem dispuși să contribuim la perfecționarea activității organizației noastre academice pentru apărarea foarte strictă a intereselor noastre universitare.
9. În acest scop, cerem Senatului universitar ca, în cel mai scurt timp, să fie făcută recunoașterea oficială și formală a centrului universitar „Petru Maior”.
10. Cerem, începând de azi ca, pentru siguranța studenților, să fie făcută o supraveghere militară în căminele studențești și în oraș”⁸⁶. (subl. ns.-A.F.).

Această moțiune reprezintă una dintre mărturiile cele mai convingătoare cu privire la atitudinea fermă și curajoasă a studenților clujeni, care au pretins autorităților ca să cerceteze faptele incriminatorii ale muncitorilor de la „Dermata” și C.F.R. Cluj și să-i pedepsească pe cei vinovați, chiar dacă ei aparțin clasei muncitoare și beneficiază de protecția comuniștilor. Era, de asemenea, solicitată introducerea unor măsuri legale de asigurare a securității cetățenilor, ca o obligație elementară a autorităților civile și polițienești.

Din documente mai rezultă, cu claritate, caracterul național al manifestărilor studențești, în sensul că s-a desfășurat o confruntare între muncitorii maghiari (în majoritate) și studenții români, datorată mai ales faptului că Transilvania a fost, în întregime, atribuită de Marile Puteri României, ceea ce a generat reacții ostile din partea unor locuitori maghiari, care au izbucnit în 28 mai 1946. Prin urmare, atât unii gazetari străini (de pildă Reuben Markham), cât și cei români, au identificat această dimensiune națională a evenimentelor de la Cluj și, concomitent cea social-politică, de opoziție la o guvernare comunistă și de sprijinire a partidelor istorice.

În ziua de 1 iunie 1946, studenții de la Universitatea „Regele Ferdinand I” din Cluj au transmis un alt document de referință, votat în unanimitate, în cadrul unei ședințe desfășurate în sala Colegiului Academic. De observat că și conținutul acestuia a fost copiat⁸⁷ de consulul francez Gabriel Richard, astfel că avem posibilitatea de a-l cunoaște. Documentul este structurat în patru puncte, după cum urmează:

„1. Împotriva suitei de agresiuni, a furturilor și tentativelor de asasinat în masă împotriva studenților din Cluj, comise de bande înarmate de horthyști, sinistră expresie a șovinismului maghiar, în noaptea de 28 spre 29 mai, în căminul studențesc “Avram Iancu”, studenții au protestat energic printr-o *moțiune* votată în adunare generală din 29 mai 1946.

⁸⁶ *Ibidem*; vezi și Antonio Faur, *Documente diplomatice franceze...*, vol. 2, Oradea, 2008, p. 151-152

⁸⁷ *Ibidem*, p. 82-83; Antonio Faur, *op. cit.*, p. 153-154

2. Ei își exprimă speranța într-o anchetă rapidă și obiectivă care trebuia efectuată de autorități asupra acestor evenimente, care au atentat la securitatea personală, demnitatea universitară și națională și cele mai elementare principii de umanitate; studenții din Cluj au înțeles să fie la înălțimea prestigiului lor academic și au așteptat cu calm și în ordine desfășurarea anchetei.

3. Cu toate acestea, constatând că au fost neglijate cele mai elementare principii de drept internațional, ca și toate considerațiile de ordin național – nici o arestare a vinovaților nefiind operată, în timp ce arestări abuzive ale studenților au fost efectuate, cu intenția de a arunca asupra acestora responsabilitatea actelor de vandalism comise –, studenții de la Universitatea Daciei Superioare, în semn de protest și considerând această atitudine ca singura conformă marilor interese naționale, au declarat grevă academică începând de la 1 iunie 1946, ora 1.³⁰, până în momentul restabilirii spiritului de dreptate.

4. Suntem convinși că românii de pretutindeni și întreaga umanitate vor considera atitudinea noastră ca expresia cea mai fermă a demnității noastre universitare și naționale”⁸⁸.

Greva declarată de studenți a ținut până la 19 iunie 1946, ea fiind cea mai expresivă formă de combatere a inacțiunii guvernamentale, vizavi de evenimentele din 28-29 mai 1946, precum și a măsurii arbitrare de a fi arestați studenți nevinovați, în timp ce agresorii și huliganii, care au distrus căminele studențești, n-au fost depistați, cu mijloacele care stăteau la îndemâna autorităților (care, în felul acesta, au devenit complice la fapte condamnabile), pentru a fi pedepsiți într-un mod exemplar.

Este de remarcat că și conducerea Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj a luat atitudine față de atacul muncitorilor comuniști asupra căminului studențesc „Avram Iancu”. Astfel, la 29 mai 1946, aceasta a dat un *comunicat*, în care întâlnim asemenea afirmații: „Senatul universității condamnă, cu legitimă indignare, atacurile și vandalismele săvârșite” de cei menționați, solicitând autorităților guvernamentale să fie urgent realizată o anchetă, pentru ca vinovații să fie pedepsiți, în caz contrar întregul Senat va demisiona”⁸⁹. Această poziție a

⁸⁸ *Ibidem*

⁸⁹ Virgiliu Tărau, *Mișcările studențești din Cluj-1946...*, p. 207-208. Despre atitudinea Senatului universității clujene în aceste împrejurări vezi Ionuț Țene, *op. cit.*, p. 43-47. Transcriem un fragment dintr-un text al profesorului Ștefănescu Goangă: „...este pentru prima dată în istoria noastră și poate chiar a Universității când o instituție universitară a putut fi atacată și jefuită. Autorii acestui act banditesc trebuie să fie trași la răspundere și să li se aplice sancțiunile cele mai drastice. Să intervenim, deci, pe lângă guvern și autorități să-și facă datoria. Demersurile făcute de universitate au rămas tot fără rezultat, fiindcă până la această oră nu se cunoaște nici un autor identificat și arestat. *Studenții sunt, însă, arestați, de aici tensiunea care se pare a fi justificată. Este o greșeală să justificăm acest vandalism și jaf prin acțiunile anterioare ale studențimii...* Întâmplarea se complică prin faptul că agresorii de la „Dermata” sunt maghiari, iar victimele de aici sunt români. *Aceste victime sunt studenții noștri și ei se bucură de simpatia populației care a defilat prin fața căminului devastat, cu sufletele pline de revoltă. Acest act de banditism ordinar se îndreaptă împotriva statului nostru ca o reacție după actul politic de la 7 mai*

Senatului Universității, care a abandonat cunoscuta-i obediență, a determinat guvernul Groza la reacții.

La 4 iunie 1946 a sosit la Cluj ministrul de interne comunist Teohari Georgescu, pentru a examina situația și a lua contactul cu autoritățile locale și cele universitare. Deși a formulat unele critici cu privire la devastarea căminului „Avram Iancu”, acesta – în conferința sa de presă – „constată că lozincile strigate de un grup de studenți, inspirați de agitațiile unor cercuri reacționare, sunt periculoase intereselor noastre naționale”⁹⁰.

La ordinul ministrului Educației Naționale, Ștefan Voitec, Senatul Universității a procedat la exmatricularea a 11 studenți, printre care și Valeriu

1946, *când Statele Mari au hotărât inviolabilitatea frontierelor Transilvaniei?*” (subl. ns.-A.F.) (Apud Ionuț Țene, *op. cit.*, p. 58).

⁹⁰ Ionuț Țene, *op. cit.*, p. 30. Teohari Georgescu, subliniază Petre Țurlea (în *op. cit.*, p. 309), „îi condamnă pe studenții români, nu pe agresorii unguri. Și, pentru prima dată, *se dă oficial o interpretare politică* (subl. ns.-A.F.), nu una națională, cum era în realitate”. Remarcabilă este însă analiza pe care o face (cu argumentările de rigoare) discursului de la Cluj al ministrului de interne, consulul Gabriel Richard, în raportul său din 20 iunie 1946. Aflăm, din acest document, faptul că Teohari Georgescu s-a deplasat la Cluj „în urma unei *hotărâri luate de Consiliul de Miniștri de a se face la fața locului o anchetă asupra incidentelor care s-au desfășurat la Căminul Studenților*” (subl. ns.-A.F.) (*Documente franceze despre Transilvania...*, p. 218). El a recunoscut faptul, atât de evident, că întâmplările de la Cluj depășesc „sensibil” importanța unor evenimente locale. Ca atare, el le califică în termenii următori: „Trebuie, într-adevăr, să vedem în ele rezultatul intrigilor reacționarilor, care – înfuriați de rezultatele Conferinței de Pace de la Paris, pe care le consideră ca pe un succes al guvernului actual – fac tot posibilul pentru a torpila acțiunea de conciliere între români și maghiari... reacțiunea românească lucrează mână în mână cu reacțiunea ungurească” (*Ibidem*). Ministrul de interne a considerat că la „originea tulburărilor” de la Cluj stau acțiunile unor „reacționari”, între care îi amintește pe reprezentanții partidelor istorice, pe studenții și intelectualii de la sate (preoți, învățători, notari). Împotriva acestora, dacă vor recidiva, vor fi luate „măsuri radicale”. Timpul „răbdării” vis-à-vis de aceștia a „trecut” și, în consecință, guvernul nu le va mai tolera manifestările. Consulul francez acordă o mare pondere, în raportul său, evocării „asaltului” asupra Căminului studențesc „Avram Iancu”, reproducând punctele de vedere asupra acestuia, formulate de Teohari Georgescu: „...Nu vom putea aproba niciodată - afirma acesta – actele care au avut loc la Căminul studenților, căci asemenea acte sunt străine și contrare concepțiilor noastre democratice, așa cum provocările care le-au dat loc sunt străine spiritului poporului nostru. Dar aceste fapte nu trebuie considerate într-un mod unilateral... cei care abuzează de libertate, servindu-se de ea împotriva țării și împotriva poporului, nu sunt demni de această libertate. Aceste bande au terorizat, timp de săptămâni întregi, populația din Cluj... Autoritățile publice s-au arătat foarte slabe; ele ar fi trebuit să se opună atât provocărilor care au precedat devastarea căminului, cât și actelor de vandalism care au avut loc acolo” (*Ibidem*, p. 219). În seara aceleiași zile, Teohari Georgescu a convocat profesorii și autoritățile universitare românești, pentru a le incrimina în legătură cu evenimentele din 28 mai 1945. Au fost criticați atât studenții, cât și profesorii acestora, în final amenințându-i că, dacă va fi necesar, va fi închisă chiar și Universitatea „Regele Ferdinand I” (*Ibidem*, p. 220). Câtă deosebire între atitudinea lui Lucrețiu Pătrășcanu (ca ministru de Justiție) și cea a lui Teohari Georgescu (ca ministru de Interne)! Chiar și Frontul Democratic Universitar a dezaprobat „actele de devastare comise la Căminul universitar „Avram Iancu”. „*Aceste acte de distrugere – se menționează într-un comunicat al F.D.U. din Cluj – sunt în contradicție cu spiritul clasei muncitoare*” (subl. ns.-A.F.).

Anania⁹¹ (la medicină). Totodată, au fost arestați 14 studenți, care au fost transportați la București, dar au fost readuși în orașul de pe Someș, pentru a fi „cercetați”. În acest moment dificil a sosit la Cluj Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul Justiției, care a susținut (la 8 iunie, în sala Prefecturii) un discurs memorabil, în care a rostit adevărul despre Transilvania⁹² și a condamnat – în termeni vehemenți – comportamentul unor elemente șovine maghiare care, „urmând linia de conduită a guvernului de la Budapesta, cultivă și alimentează tendințele revizioniste, activează în mod deliberat pentru dezagregarea statului român”⁹³.

După această cuvântare, care a avut un mare impact asupra românilor transilvăneni (ca și asupra studenților clujeni), Lucrețiu Pătrășcanu a fost prezent la o consfătuire cu membrii consiliului profesoral al Universității, pe tema devastării căminului studentesc „Avram Iancu”. S-a întâlnit cu studenții, la Colegiul Academic, care i-au cerut să intervină pentru eliberarea colegilor lor arestați și, totodată, ca vinovații de atacul asupra căminului „Avram Iancu” să fie pedepsiți, conform legii. Lucrețiu Pătrășcanu le-a răspuns că această chestiune va fi soluționată cu „cea mai mare obiectivitate și severitate”⁹⁴.

Prezența lui Lucrețiu Pătrășcanu la Cluj, atitudinea sa cu privire la „problema Transilvaniei”, precum și interesul arătat pentru studenții de la Universitatea românească, au fost evenimente care n-au trecut neobservate, ci mai degrabă au avut efecte atât asupra destinului liderului comunist, cât și asupra studenților.

Într-un raport anual asupra stării de spirit a locuitorilor din Cluj, redactat de Inspectoratul Regional de Poliție Cluj, au fost formulate unele comentarii: „venind la Cluj, dl. ministru Lucrețiu Pătrășcanu...a căutat a aduce la cunoștința populației că minciunile [și] zvonurile lansate de reacțiunea maghiară sunt inexistente cu privire la Ardealul de Nord, el rămânând definitiv al României democratice.

De asemenea, d-sa a făcut apel la studenți, vorbindu-le acestora să înceteze greva, explicându-le și lor greutățile prin care trece țara. Menționăm că parte din studențime nu a aderat la grevă.

După plecarea d-lui Pătrășcanu, spiritele agitate s-au calmat și s-a luat hotărârea ca studenții să dea examene, după care vor părăsi Clujul. De aici putem afirma că studențimea orașului Cluj nu a mai făcut manifestații de stradă, trecându-se la ordine și disciplină”⁹⁵.

La 19 iunie 1946, Comitetul Centrului Studentesc „s-a întrunit într-o ședință extraordinară”, care a aprobat un *comunicat*. Prin intermediul acestuia studenții anunțau încetarea grevei, prezentând și motivațiile reale ale deciziilor

⁹¹ *Ibidem*

⁹² Asupra conținutului acestuia (vezi *România. Viața politică în Documente...*, p. 248-258) ne vom pronunța într-un alt capitol al prezentei cărți.

⁹³ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 208

⁹⁴ Ionuț Țene, *op. cit.*, p. 31

⁹⁵ *România. Viața politică în Documente...*, p.355

lor: „Întrucât greva academică de protest împotriva agresiunilor de la căminul „Avram Iancu”, declarată în ziua de 1 iunie 1946, orele 10,30, a primit o interpretare politică, ceea ce este departe de adevăratele obiective ale grevei, pentru a evita consecințele ce ar decurge din această interpretare, pentru a nu compromite atitudinea academică a grevei și pentru a nu prejudicia interesele superioare ale țării, comitetul a declarat *ridicarea grevei*, astăzi, 19 iunie 1946, orele 19. În consecință, întreaga studențime este rugată să se conformeze acestui act, așteptând cu încredere *ca asigurările date în legătură cu dezideratele studențimii să fie îndeplinite*”⁹⁶. (subl. ns.-A.F.).

Revenind la ziua de 30 mai 1946, apelăm la relatarea consulului francez Gabriel Richard, care prezintă un real interes documentar: „Le 30 mai 1946, *j'ai eu l'occasion d'assister à une manifestation d'étudiants* (subl.ns.-A.F.) qui voulait s'emparer du chauffeur de l'un des camions ayant amené les ouvriers, qui s'était réfugié no loin du lieu de l'incident dans une foyer communiste. Alertée, la Police envoya en autobus une quarantaine d'agents qui arrivèrent sur le lieux presque en même temps que les étudiants et s'opposèrent a toute acte de violence. Les étudiants étaient une centaine et ils obéirent assez facilement a leur chefs leur conseillant le calme et la dignité. Ils se retirèrent sans incident. On ne peut s'empêcher de constater que, si la Police avait mis autant de soin a protéger le Foyer de Etudiants, les regrettables incidents de la soirée du 28 auraient été évités”⁹⁷.

În 30 mai 1946, menționează în continuare (în raportul său) G. Richard, rectorul Universității Regele „Ferdinand I” din Cluj (Emil Petrovici) și decanul Facultății de Litere (Constantin Daicoviciu) s-au deplasat în București pentru a raporta despre cele întâmplate în 28 mai 1946, atât ministrului Educației Naționale (Ștefan Voitec), cât și ministrului de interne (Teohari Georgescu). În ziua următoare, studenții clujeni au intrat în grevă, invitând-i să fie solidari cu ei pe studenții de la București, Iași și Școala Politehnică din Timișoara. La 3 iunie 1946 o adunare generală a studenților din Cluj a confirmat această hotărâre și „1600 de voci contra 600”, s-au pronunțat pentru continuarea grevei. Senatul Universității, fiind de acord cu atitudinea studenților, a reclamat o „anchetă foarte serioasă”, în urma căreia să se ia măsuri împotriva celor vinovați. În cazul că această satisfacție nu va fi acordată studenților, profesorii au amenințat că-și vor da demisia⁹⁸. A existat, deci, și un moment de solidaritate între profesori și studenți.

Întorcându-se de la București, rectorul Universității și decanul Facultății de Litere⁹⁹ s-au manifestat împotriva studenților, tratându-i drept fasciști și amenințându-i. În cazul că vor continua greva, se va proceda la exmatricularea

⁹⁶ Ionuț Țene, *op. cit.*, p. 31-32

⁹⁷ Antonio Faur, *op. cit.*, p. 80-81

⁹⁸ *Ibidem*, p. 80

⁹⁹ Al treilea profesor comunist de la Universitatea românească din Cluj era decanul Facultății de Medicină (vezi Antonio Faur, *op. cit.*, p. 80), Mihai Kernbach. De asemenea, între profesorii ostili studenților era menționat și Florian Ștefănescu-Goangă (Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 35).

liderilor studenților. În pofida acestor presiuni, la care s-a adăugat desființarea pichetelor de grevă, cursurile universitare n-au putut fi reluate în dimineața următoare, din cauza absenței studenților¹⁰⁰. Este evident faptul că, după ce au fost „instruiți” la București, cei doi conducători ai Universității, cărora li s-au asociat și alții, au recurs la măsuri de intimidare a studenților, conform dispozițiilor pe care le-au primit, comportându-se într-o manieră oportunistă, criticată nu numai de către studenți, ci și de aceia care s-au ocupat de reconstituirea acestei problematice istorice.

Consulul francez remarcă și prezența la Cluj a ministrului de interne, Teohari Georgescu, care a convocat imediat Senatul Universității și a vizitat căminul studențesc „Avram Iancu”, unde a constatat distrugerile, fără să spună nici un cuvânt, dar arătându-se a fi foarte nemulțumit¹⁰¹. El a „pus la cale un adevărat program de subminare a activităților studențești”¹⁰².

De un mare interes sunt concluziile pe care Gabriel Richard le formulează în acest raport său : „Ces événements ont produit ici un très forte impression, et la population romaine y compris même des éléments politiquement assez avances, ne cache pas son exaspération. Avoir été obliges de quitter le pays pendant occupation hongroise avoir plus start combattu contre les Hongrois et les avoir vaincus et devenir maintenant leurs esclaves, cela est dur disent certains.

Par contre, le journal du Parti Socialiste magyar, *Érdely*, a été jusqu'à approuver ces actes des vandalisme, déclarant que était une leçon bine méritée, alors que les journal indépendant romain „Tribuna nouă” demande une enquête sévère et la punition des coupables et reproduit les paroles du Préfet communiste, qui n'a pu s'empêcher de déclarer que démocratie signifie raison et non violence”

L'animosité entre roumains et magyars ne fait que croître et plusieurs rixes ont déjà éclaté non seulement a Cluj mais aussi dans des villages voisins ou les quelques Magyars perdus dans la masse paysanne roumaine semblent appelés à passer d'assez désagréables moments”¹⁰³.

Comentariile realiste și avizate¹⁰⁴ ale consulului francez pot fi considerate, concomitent, și *mărturii* despre „actele de vandalism” la care se referă, dar mai

¹⁰⁰ *Ibidem*

¹⁰¹ *Ibidem*

¹⁰² Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 209. La propunerea acestuia au fost exmatriculați unii dintre conducătorii studenților, precum Valeriu Anania, Bănciulescu, Pițurcă. De asemenea, au fost evacuate căminele studențești „Avram Iancu” și „Fețele universitare”, iar în 13 iunie au fost arestate „câteva sute de studenți” (*Ibidem*, p. 209-210). Această soluție este specifică metodelor represive practicate de comuniștii de extracție bolșevică. Ea a fost aplicată, cu și mai multă ferocitate, după anul 1946, culminând cu ceea ce s-a întâmplat în perioada stalinistă, când a fost distrusă elita intelectuală românească.

¹⁰³ Antonio Faur, *op. cit.*, p. 80-81

¹⁰⁴ Am ajuns la această concluzie, deoarece el a fost prezent la Cluj în zilele de 28-29 mai, precum și în următoarele, având posibilitatea de a vedea ceea ce se întâmplă. S-a informat, desigur, și din alte surse (din presă și în urma contactelor cu unii protagoniști ai scenei politice), care stăteau la îndemâna unor diplomați. De aceea, credibilitatea relatărilor și constatările sale este indiscutabilă.

ales cum au fost „privite” de către românii și maghiarii din Cluj, precum și urmările lor. Ele completează, într-un mod convingător, documentele interne (de la cele publicistice la rapoartele instituțiilor polițienești), contribuind – alături afirmațiile gazetarului american R.H. Markham- la cunoașterea adevăratelor desfășurări de evenimente și a semnificațiilor acestora.

În evocările pe care le-au făcut unii dintre participanții la aceste evenimente întâlnim și aprecieri cu privire la însemnătatea lor. Reproducem, pentru argumentare, câteva rânduri din textul lui Raul Volcinschi, intitulat *Marea grevă studențească de la Cluj și urmările ei*: „S-au stins zilele de luptă eroică a tineretului universitar clujean. Dar participanții la ea nu i-au uitat mesajul. Unii au trecut la lupta armată în munții și în codrii țării, alții au umplut temnițele comuniste, nerenunțând la crezul lor¹⁰⁵. În sfârșit, alții s-au înzidit în ei, așteptând vremuri mai bune. *Este evident că spiritul generației studenților din 1946 nu s-a irosit în zadar*”¹⁰⁶ (subl.ns.-A.F.). La rândul său, Ion Găvrilă Ogoranu conchide că „greva studențească din 1946, în adevăr frumoasă și romantică, a fost numai o etapă în marea înclăștare împotriva comunismului din anii următori, o verigă în marele lanț al rezistenței anticomuniste românești”¹⁰⁷ (subl.ns.-A.F.).

Având în vedere mai ales greva studenților clujeni (1-19 iunie 1946), ca o componentă importantă a mișcării studențești din Cluj, Valeriu Anania - ca participant în prim planul evenimentelor – ajunge la următoarea concluzie: „În istoria mișcărilor studențești din România, greva academică de la Cluj a durat (aproape-n.n.) trei săptămâni și a fost singura în care nu a fost lovită nici o persoană, nu a fost spart nici un geam. Ea a fost sprijinită de studenții universității din Iași (Moldova), precum și de aceia ai școlilor politehnice din Brașov și Timișoara. Solidaritate cu studenții au arătat nu numai colegii lor evrei, ci chiar și profesorii lor... În schimb, Asociația academică „Petru Maior” a fost dizolvată, eu și câțiva membri ai Comitetului am fost exmatriculați din Universitate, apoi arestați în mai multe rânduri și, în fine, puși în închisori politice cu condamnări grele, acuzat de „crimă împotriva ordinii sociale”¹⁰⁸.

Credem că este potrivit ca, în finalul acestui capitol al cărții, să reproducem opiniile istoricilor care s-au referit la evenimentele prezentate, după decembrie 1989. Primul care le-a cercetat, cu ardoarea specifică anilor 1990-1992,

¹⁰⁵ Iată ce scrie, în această privință, Matei Boilă: „Am avut și eu de suferit de pe urma acelor manifestații: 10 ani de închisoare și 35 de ani de muncă de jos, cu toate persecuțiile aferente... De ceea ce am făcut atunci, în zilele celui mai, însă, nu-mi pare rău și nu mi-a părut rău nici o clipă. Dacă ar fi să retrăiesc din nou acele zile, știind toate urmările lor, toate înfrângerile suferite, același lucru l-aș face... De aceea suferințele de după minutul de entuziasm și adevăr trăit în tinerețea mea la Cluj nu le dau pentru nimic în lume” (*Anul 1946-începutul sfârșitului...*, p. 357). Multe victime ale comunismului și-au trăit, în asemenea parametri, crezul lor politic, care a renăscut și a învins după decembrie 1989.

¹⁰⁶ *Anul 1946-începutul sfârșitului...*, p. 363

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 372

¹⁰⁸ Ionuț Țene, *op. cit.*, p. 66-67

a fost Virgiliu Țărău. „*Natura mișcărilor studențești din Clujul anului 1946* – concluziona acesta - a fost una *esențial politică* (subl.ns.-A.F.). Cauzele acestor mișcări au fost: opresiunea exercitată de sovietici, atitudinea antiromânească a comunității maghiare, epurările intelectuale și, nu în ultimul rând, nerezolvarea situației școlare a multora dintre studenți”¹⁰⁹. Același autor consideră, într-un alt loc, că „atacul (asupra căminului „Avram Iancu”-n.n.) ordonat de lideri locali ai P.C.R. a fost premeditat, scopul său fiind acela de a „*le da o lecție studenților*”, însă desfășurarea evenimentelor a depășit intențiile comuniștilor, conflictul politic degenerând în unul etnic”¹¹⁰.

Peste șase ani, Ovidiu Bozgan a dat publicității două documente din Arhivele Diplomatice Franceze care se referă la aceste evenimente), formulând și unele aprecieri, la care subscriem: „...les étudiants prirent sur leurs compte de manifester le mécontentement des romains à l’égard du nouveau régime. Plusieurs manifestations étudiants, quelques bagarres devant les sièges du pouvoir communiste, parfois des altercations avec les forces de l’ordre mais aussi avec les partisans du régime finirent par aggraver une situation déjà tendue dans la grande ville Transylvane. Bien qu’elles eussent été anticomunistes les manifestations n’en furent pas moins l’expression d’un plus vieux conflit national qui opposa les communautés romaines et hongroise exacerber par l’occupation hongroise de cette partie de la Transylvanie de 1940 à 1944. L’opinion largement partagée par les Roumains que les Hongrois se laissèrent attirer par les communisme pour mieux contrôler la Transylvanie dans l’attente que la Conférence de Paix prendra une décision qui leur sera favorable, explique la juxtaposition des conflits national et idéologique”¹¹¹.

La rândul său, Ionuț Țene remarcă faptul că, după 1945, „centrul luptei anticomuniste violente s-a mutat la Cluj în 1946, iar după acest moment lupta o preiau trupele de partizani din munți. Pe o hartă cronologică a luptei împotriva bolșevismului, putem spune că anul 1946 a însemnat anul luptei anticomuniste a studenților clujeni”¹¹².

Represiunea împotriva studenților din Cluj – remarca Petre Țurlea- „a avut, în primul rând, un caracter antiromânesc, a fost o expresie a naționalismului șovin maghiar. Autoritățile au vrut să-i confere numai un caracter politic, au vrut să-i ascundă caracterul național: nu era profitabil electoral – începuse campania pentru alegerile parlamentare din 1946 – ca să se știe că guvernul s-a plasat de partea agresorilor unguri, însă ziarul „*Erdely*” din 29 mai 1946...afirma că s-a dat o lecție binemeritată studenților *români*, lecție pe care toți maghiarii o aprobă”¹¹³.

¹⁰⁹ Virgiliu Țărău, *op. cit.*, p. 204

¹¹⁰ Idem, *Noi mărturii referitoare la atacul asupra căminului studențesc „Avram Iancu” ...*, p. 267

¹¹¹ Ovidiu Bozgan, *op. cit.*, p. 12

¹¹² Ionuț Țene, *op. cit.*, p. 24-25

¹¹³ Petre Țurlea, *op. cit.*, p. 212

Acțiunile studenților clujeni din anul 1946, cu deosebire cele din lunile mai și iunie, s-au constituit în evenimente cu rezonanță națională, dar și cu ecou internațional. Ele au marcat, din perspectivă politică, un capitol al mișcării de rezistență anticomunistă din România (în faza ei inițială). Datorită împrejurării că muncitorii comuniști de la „Dermata” și C.F.R. au fost, în majoritate absolută, de origine maghiară, atacul acestora asupra studenților români, adăpostiți și baricadați în căminul „Avram Iancu”, conferă acestei realități și calitatea de conflict etnic, dominat de o anumită stare de disperare a revizioniștilor unguri, în urma revenirii definitive a nord-vestului Transilvaniei în componența României.

LITERATURĂ

Lucian SCURTU

SONETE

SISI

Boboc sfrijit, scuiat de creatură,
Ins expandat de gureșul sextant,
Cimentu-ți este hrană, un implant
Rahitic, deversat pe gură,

Oțelul gras ți-apasă omoplatul,
Trăgând din măruntaie la edec,
Mișcă mașinăria - un metec
Siderurgist, de-a lungul și de-a latul

Acelei țări cu stema românească,
Ce-avortă scârboșenia, bonjurist,
Un gay angelic, mutră de artist,

Des travestit în stofa femeiască.
Bebant burtos, tu, fericit Sisif,
Îpotmolit, habotnic, în poncif.

PĂIENJENIȘ DE LINII, LUNGANE, TALIBAN

Șurub-atlet pe un ținut bezmetic, mandarin,
Rahit ca negul între două bețe rare,
Siliconat la vârf, căscat între picioare,
Rotunjești la sferă, trapezunt, meschin,

Sfredel rafin, trasând precise curbe
Dosite isoscelic la unghi cartezian,
Păienjeniș de linii, lungane, taliban,
Fac jocul disperării canaliei prin urbe,
Pe rigla încifrată viesparul se anină,

Cuburi împerecheate lasă urmași pociți,
Transpiră glaciația, liturgic, și sleiți

Algebrii-cuțitarii stupoarea o declină,
Cad capete pătrate, de șubler selectate,
Artist e geometrul, cerchist pe săturate.

CABOTINUL

Tăiat e orizontul de asprul fierăstrău
Bolovănos-bovaric pe trunchiul paralic,
Imagerii husare dau un contur eliptic
Cilindrului aseptice desprins din trupul său,

Zărești hulpave turme prin pâlnia stilată
Trudind pe umeri blocuri turnate în granit,
Un furnicar de larve scrâșnește sibarit
Spre-a-ntinde cariera sub menghina căscată,

Înfășurată-n cârpe, transpire nemurirea,
Pereții se aplecă de var, mucegăiți,
Când așezați turcește scribii sunt pregătiți

A consemna în acte lucrarea, parvenirea
Acestui domn ce-n miezul de piatră viețuiește,
Un mutalau hercinic, care se plictisește.

GEALAT TEMBEL, DE NEGURI VIRUSAT

Cârpă, trup de nimic, uzină vie,
Famat triumphi coraligen – deșeu
Cantacuzin, tu, porfirogenetul meu
Faustic, secretat din empatie,

Gealat tembel de neguri virusat,
Meduză surdă - lung cât curcubeul,
Ești una cu poetul, corifeul,
Același ager-publicus însămânțat,

De-un fus retard, turnat în gelatină,
Din neozon, spirală peste timp - abis
Eliadesc, fâtat abstrus din vis

Și îndopat cu bezna palatină,
De îngeri și de demoni – ostracizata fiară,
Detaliul îl adapă, ca mai apoi să piară.

MECANICA APUNE ÎN LARGUL ENERVĂRII

Angoasa și plictisul, aceleași salamandre,
Bovarice infante ciupite de vărsat
Neutre stări glisează sub râmnice răsturnat,
Vomat greșos de guri casandre,

Jivine spurcăcioase, la thermidor, depresii,
Bat pântecul cu fruntea, vor univers dotat,
Actantul lucianic se stinge, lepădat
De ciobul eprubetei strâmbate de secesii

Apuse mesianic în largul enervării
Renaște insomnia, contemporana mea,
E coaptă motivația, ea zemuiește prea,

Cenușa stafidită de actele ratării,
Scăldate-n lapte proaspăt, lichide anemoze
Asmut ieremiada aprinselor nevroze.

LIMBAJUL TURMEI

Pe umărul vasalic atârână piramida,
Balanță înclinată ce se va prăbuși,
Prolix, limbajul turmei urmează sensul, și
Gem scripeții, săracii, întinși ca și omida,

Falanga-scobitoare prin zgârciul vanitos
Înțepă verticala din vârful domol, spre bază,

Tresare mortăciunea sub rigla ce așează
Numerice gradații, în șiruri, maiestuos,

Gangetica sudoare locante-i dă prestanță
Encomiast, mulțimea, bravează dialect,
Nabab e mucegaiul, pliat pe os select,

Peripatet, sculptat în blocul de faianță,
Mânjit de praf rupestru, bovaric și sperjur
Nuferi termali, de Peța, bălesc eternul pur.

MATERIA STRICATĂ CE REGNUL GENEREAZĂ

Chimismul psihedelic angelic cangrenează
Palma bătută-n cuie pe trunchiul ruginit,
Oțetul din burete în forță a-ndulcit
Materia stricată ce regnul generează,

Doar lemnul înverzește hrănit de-o sevă tare,
Umbrit de carnea sfântă, de fierul obosit,
Transpiră la călcâiul de semen răstignit
A doua revărsare ce-n depărtări doar pare

Că bâlbâie smochinii strâmbați de anemia
Acelui mâl ce zace pe cruce, vinovat,
Supliciul luminează alt spate de bărbat,

Select lipit spre-a-i unge lemnăria
Murdarelor decențe - poftite fariseu,
Crucea dacă se-ntoarce, crucificatu-s eu.
MLĂDIȚA MICIURINĂ

Ticsit de scame unghiul îngrașă enervarea
Vitrinei, cariate de molii, în exces,
Prin ea zăresc un lumpen ce-abia are acces
La o lumină crudă ce aburește zarea,

Un ruj sau o brătară, un șal, o broșă pală,
Debil se-mpreunează în eul rușinat,
Mlădița miciurină după ce-a sublimat
Își scutură dorința domol ca o petală,

De zgândări mușuroiul elimină otravă
Sperjură, emanată freatic, conștient,
Aluviuni depuse cândva, acum latent,

Își scot pocit lăbuțele din lavă,
Mici rudimente calde, ciudat de rușinoase,
Devin finețuri sumbre, lipsite de angoase.

RECENZII

Corneliu CRĂCIUN

FEȚELE POEZIEI

Volumul prezent al lui Lucian Scurtu (*Regnul ascuns – sonete* -, Editura Biblioteca Revistei „Familia”, 2008) se oferă proteic cititorilor; excluzând povestirea și descripția, poetul organizează mesajele într-o rețea care se cere decriptată, gest produs în funcție de temperamentul fiecărui cititor, de sensibilitatea lui, de starea de moment, de capacitatea de a se elibera de rezerve sau de prejudecăți. În intenție, ca și în realizare, volumul elimină monopolul unei singure grile interpretative. Elegiac și înrâncenat, ludic și reflexiv, kafkian și dantesc, inflammat și reținut, calin și violent, ipostazele acestea, contradictorii și ireconciliabile la o primă evaluare, se solidarizează și exultă într-un tot omogen.

Dintre posibilele perspective asupra volumului de versuri al lui Lucian Scurtu (produse sau care se vor produce) oferim una, nu pentru că ni se pare exclusivă, ci pentru că este constantă. De fapt, chiar titlul volumului trimite spre o lecțiune de identificare a opozițiilor, pentru că regnul, care înseamnă materializarea unui proces, definitivarea unei evoluții este neperceptibil, fără a fi eliminat. Aceasta este una dintre grilele pe care le propun pentru lectura versurilor lui Lucian Scurtu: „coincidentia oppositorum” (*coincidența contrariilor*; idee fundamentală în gândirea lui Eliade, preluată de la renescentistul Nicolaus Cusanus; ea stă la baza conceptului de „totalitate ontologică”, în cadrul căreia dispar antinomii, ca: viață – moarte, spirit – materie, pur – imund etc.).

Chiar dacă invocă straturi fetide ale pământului ori derivate respingătoare ale corpului omenesc, poetul nu este interesat de practicarea inciziei pentru a duce analiza la exces rațional, e mai degrabă preocupat să instituie în lume propria putere de armonizare a acesteia. Ideea este relevată complet și evident într-o poezie de tip programatic (deși ea nu este, totuși, identificată astfel): „Căruntul neg dezvoltă o molimă de vis” (un titlu cu o sugestie foarte limpede pentru gândirea autorului): orice urât termină prin a deveni frumos, iar metamorfozarea se face numai prin intervenția celor inițiați. De o parte sunt puroiul, mirosurile, gunoiul, viscerele, măruntaiele, extinse pe un spațiu amplu: bolgie sau abis, în care se produce degradarea: „se smiorcăie”, „se coace-n cheag”, „colcăie”; asupra lor se exercită actul poetic, prin care materia imundă revelă frumuseți ascunse, operație enunțată prin substituirea mirosurilor și a proceselor de dospire preformală cu sonuri: „Cu reverii, delicii ori tângui de mierlă/ Materia stricată ascunde-n miez o perlă”. În prima secvență a volumului, Lucian Scurtu este un poet al haosului primordial, al stărilor germinale ale pământului, al coacerii materiei în vastul recipient al non existenței, al timpului de dinainte de începuturi,

când formele nu se manifestaseră, iar convulsiile interne ale masei neidentificate emana aburi și duhori.

Întâlnirea contrariilor se produce atât la nivelul volumului, cât și la nivelul textului, al sonetului; versul în care este afirmată puritatea este urmat imediat de un altul care sabotează impresia până la anulare. Imaginile de stabilitate, de coerență și de durată sunt subminate de apariții nefaste: trupul de efeb e amenințat de decrepitudine, sub stratul epidermic se insinuează spiritul distructiv, sângele e maculat de pătrunderea unor lichide fatale: „Se smochinește brațul pe trupul discobol,/ Sub epidermă floarea de mucegai rodește,/ Globule albe, roșii, se zvârcolesc în clește/ Adesea bețivite de-un alt fel de alcool”. Chiar și-n autoportretul pe care-l înscrie în prima secvență a volumului, liniile de realizare sunt derutante, profilul se configurează și se evaporă din tușe antinomice, într-o continuă dezlănțuire oximoronică. Un text reflexiv, adiat de un superb orgoliu, este „Holbav” (titlu dat de localitatea nașterii poetului), de profunzime blagiană, de o bogăție imagistică și sugestivă care au ca rezultat armonizarea contrariilor și definesc viitorul ca o deschidere posibilă înspre un neistovit ciclul al reluărilor.

*Carnație de madonă e taina artei rare
Cu mucegai hrănită din sfârscul tutelar,
Magma cea nouă curge sub lobul inelar
Ca prin verighetă-un fulger bețiv de zare,*

*Echerul neputinței înțeapă nebunia
Topită lent, în palme, brumează un învins,
Sunt hoitul eleganței ce fumegă aprins
Prin bolgii insalubre-mi se stinge măreția,*

*Iubesc nimicnicia, adânc bătut în cuie,
Pe vreascu unui zarzăr stâlcit de sângeri
Aștept să cad, cu frunza, în dulcele sicriu,*

*Rodi-va cămăruța din scânduri amăruie?
Giulgiu-mi va fi perdeaua, fular și vizuină,
Tavan îmi va fi cerul, podeaua, o ruină!*

Cu a doua secvență a volumului se produce saltul în formal, în organizat și limpede, de la impur se ajunge la pur, de la nedefinit și amorf la contururi precise și identificabile emotiv. Ceea ce era efemer se salvează, ceea ce e părelnic se materializează, iar ceea ce este comun se sublimează. Dominantă este, în această secvență, silueta feminină; strofele o dăltuiesc, ca să ne apară, totodată, concretă și imaterială, terestră și articulare de esențe diafane. Sub semnul tutelar al feminității, manifestate calm, îngăduind voluptatea descoperirilor treptate, se situează majoritatea poeziilor. Iar chipul femeii se reface din frânturi risipite, tot

așa cum o oglindă se recompune prin asamblarea țăndărilor. Să-i identificăm câteva trăsături, pentru a-i descoperi și noi unicitatea și pentru a înțelege reverberațiile ei în conștiința poetului: „Părul ei, spre toamnă, e spic ca de secară,/ Aur curat ce poartă karatele-n inel...”; Cerceul – mărgeluță cu miez aurifer -/ Se leagănă sub lună duios, să înfioare...”; „Coroană puritană îi e pulpa – algă...”: „Ca o trestie de Nil/ Glezna-i este de subțire...”

*În Lyceu ea este cea mai aleasă,
Călcâiul ei are miros de catifea,
Printre dulceturi, mătăsurî, cafea,
Înflorește magnolia, dalbă mireasă.*

*În lacrima ei arunc o monedă,
Golgota se tulbură – ah, viața amară!
Nesfârșită e ca și pusta maghiară
Udată de-o Tisă, pe Tisă o Ledă,*

*Coborâtă pe Crișuri la ceasuri dintâi,
Fresca mobilă pe ziduri sextine
Prelinsă-i agale pe țarmuri eline,*

*Nu pleca, mierlă, haide rămâi,
Tânguie-i coapsele sub sălcii de Criș,
Aprinde-i vâpaia în des stufăriș. („În lacrima ei arunc o monedă”)*

Se descoperă în unele versuri frecventatorul tratatelor de istorie, dar elementele rigide ale profesiei sale dascălești se metamorfozează în asociații pe cât aristocratice, pe atât de inventive, în imagini de horbotă migăloasă, în care evidențele istorice își pierd corporalitatea: „Frumoasă e ca Diploma Leopoldină/ Dată la ceas de taină, în secol luminat...”; „Surâsul îi e unic, paloarea iosefină,/ Absolutistă formă Madona mea Sixtină,/ Extinsă pe ceriu gălbui, terezian...”

Și pentru că tot am vorbit anterior despre posibila multiplicare a perspectivelor asupra poeziei lui Lucian Scurtu, să întreprindem o operație de defeminizare și de dezerotizare a acesteia. Să acceptăm, așadar, că nu femeia este elogiată și că poezia sa nu are semnificații de text erotic, sau dacă le are, atunci ele trebuie transferate unui alt domeniu. Am putea admite că amândouă ciclurile sunt închinare sonetului, sau poeziei, sau – mai mult – artei. Chiar și titlurile permit o asemenea interpretare: *Vizuina turmei* și *Edecarul de pe Criș*. Primul titlu ar trimite spre imaginea acțiunilor asupra materiei, prin care se poate ajunge la poezie (operație indicată și de Tudor Arghezi, în *Testament*). Al doilea este reprezentarea artistului, surprins în ipostază sacrificială.

În poeziile sale, elementele concrete, materiale, ușor reperabile își anulează consistența și apar ca accesorii, prin care esențele se camuflează:

*Privindu-i mut călcâiul, mi-a ruginit luneta,
Firul de plumb, haotic, în zări s-a răsfirat,
În creuzet mercurul pe stofe-i răsturnat
Precum pe-un deget adulter verigheta,*

*De-o scoți, rămâne-adânc un semn de carte,
Un cerc roșind, frumos, un curcubeu
Parnas ca și tridentul unui zeu,
A-ți aminti sclavia-n himerele deșarte,*

*Cum un regat se-ntinde pe-o monedă
Și cu acea monedă poți vinde alt regat,
Mi-e-atât de drag călcâiul pe frunte sărutat,*

*Încât ea mi se pare cea mai reală Ledă,
Cum, se coboară-agale pe-un Criș imaginar
Corabie ce-n pântec poartă al ei grânar. („Leda de pe Criș”).*

Ajunși în această zonă - a posibilelor interpretări -, detaliez cele afirmate mai sus: sunt poezii despre prelucrarea poetică a cuvântului, cu un Lucian Scurtu interesat să se înfățișeze ca un lucrător asupra cuvântului, comunicând despre procesul ajungerii de la materia primă, de la cuvântul neutru, abject, popular (dar nu putem vorbi despre prezența în aceste poezii a vulgarului, a trivialului) la structurile elevate, surprinzătoare, afective. Dacă le privim din acest punct de vedere, titlurile ciclurilor se reconfigurează: primul titlu trimite spre starea primară a limbajului, egal cu mișcările umanității în stare de gloată ori de turmă; al doilea sugerează, prin reprezentarea efortului fizic al edecarului, munca de prelucrare, acțiunea asupra cuvântului, pregătindu-l să fie apt de comunicare poetică. Poeziile din prima secvență prezintă stratul primar, în care cuvintele zac în devălmășie, în forme promiscue, fără identitate, lipsite de soliditatea pe care ar da-o prezența lor în fluxul comunicării comune sau poetice.

*Corăbii pântecoase coboară lin pe Crișuri
Spre pusta decrepită panonic, în echer,
Urcă gondole-agale pe Tisa, cu piper,
Spre tundra așipită în recile-i reci-furi.*

*Doar Peța e pustie, lipsită de feerie,
Pe țărmul îndoielnic eu singur hoinăresc,
De uit pe apa caldă și nu le mai opresc
În sufletu-mi să curgă mici nuferi de hârtie,*

*Fără piper, arome sau rara scorțișoară
C-o singură făptură, stăpâna, sclava mea,
Atât de favorită încât o va durea*

*Brățara de la glezna-i velenă de ușoară.
Ah, de-ar avea o Deltă, de-ar fi un nobil Nil,
Mi-ar inunda Egiptul de vise, calofil. („Peța”)*

Invenția lexicală (prezentă și în volumele anterioare) este în aceste poezii mai frecventă, ea aparținând spațiului ludic al creației. Poate pentru că simte că este prea grav, periodic, poetul devine creator de limbă, într-o măsură onestă și și care place, unele oferte verbale prin concretețea lor. (Cu atât mai mult prezența bine dispune, cu cât, în unele strofe, aglomerările neologistice sunt de tip barbian: „De-un fus retard, turnat în gelatină,/ Din neozon, spirală peste timp – abis/ Eliadesc, fâtat abstrus din vis...”.) Dar ele sunt, concomitent, joc și sugestie interpretativă în plan serios. Spre exemplu: „Obeza mea ciupercă transpiră înlăptată/ Veninul lichiorelnic, ivit din sol brumat...”; „*Gangetica* sudoare locante-i dă prestanță...”; „Mlădița *miciurină* după ce-a sublimat/ Își scutură dorința domol ca o petală...”; „Borfet de lucrușoare se ofilesc pe scânduri/... Gângav-conachiene se lăfăie uitate...”; „*Fenicii* prăbușite renasc doar la un cânt...”

După cum există cazuri de coabitare a neologismului cu cuvântul popular: „Un blegovan de drăcușor,/ Infant, acrit peste măsură,/ El, fătălău de artă pură”; „Sunt lefegiul clipei în haltele nebune,/ Strivit de îndoiala părelnicului joc...”.

Cu acest volum de versuri, Lucian Scurtu s-a achitat de angajamentul privat al demonstrării capacității sale poetice de a gândi și de a crea între corzile sonetului. Cu această experiență parcursă, poetul poate merge mai departe, acolo unde îl așteaptă treptele următoare ale scării destinului său poetic.

Inaugurarea Muzeului memorial "Dr. Aurel Lazăr" - Oradea, 1 Decembrie 2008

